

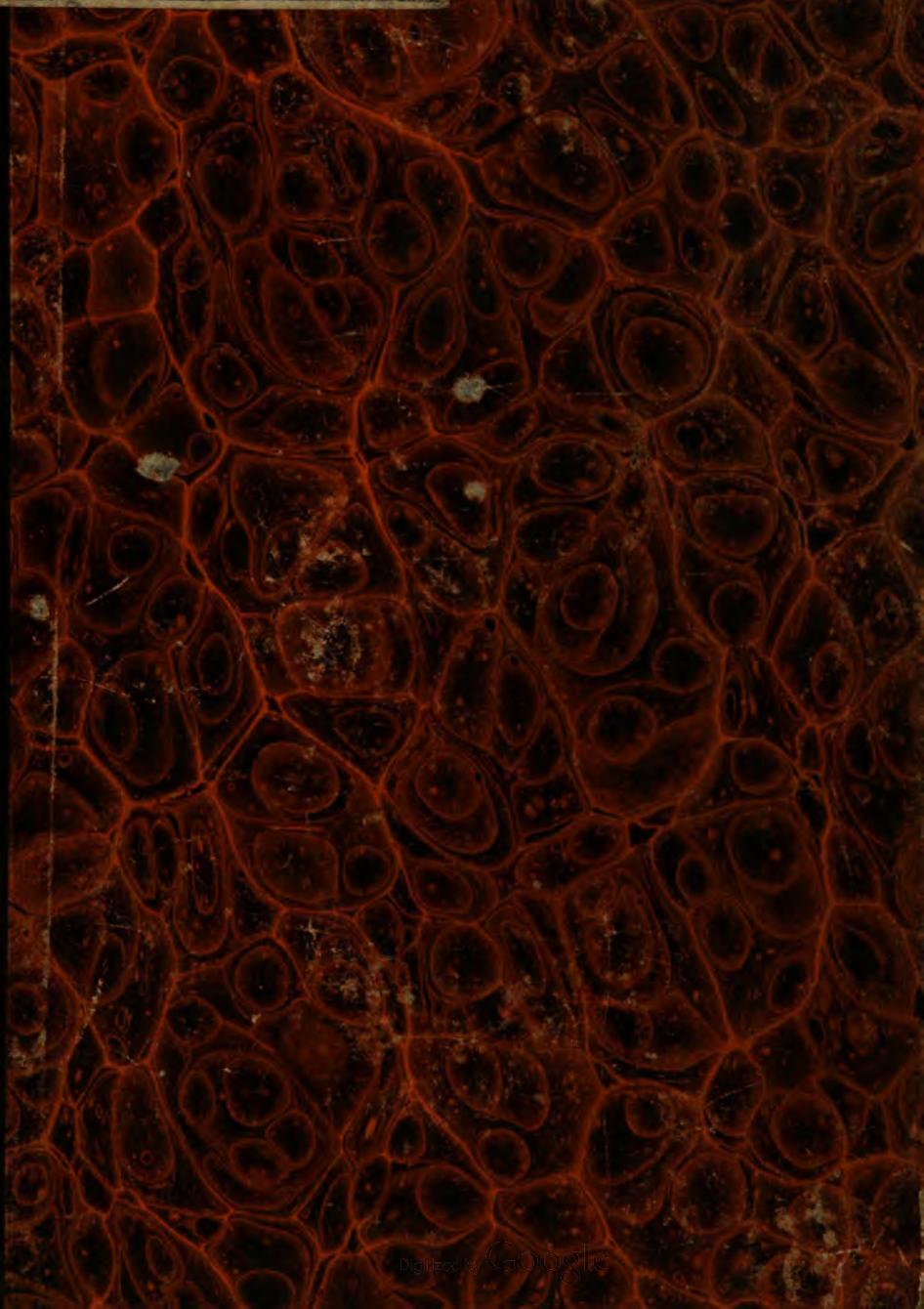
KAIS.KÖN.HOF

BIBLIOTHEK

64.966-B

Neu-

Oesterreichische Nationalbibliothek

+Z226101004

БОГОМИЛИ.

ЦРКВА ВОСАДЬСКА

и

КРЪСТЯНИ

Историчка расправа.

НАПИСАО

Др БОЖИДАР ПЕТРАНОВИЋ.

У ЗАДРУ
Печатия Демарки-Ружјер.
1867.

64966-B

Digitized by Google

Чреда есть блазнамъ бывати, но да
ся явять избраний.

КОСМА пресвитеръ.

Ову је расправу наградило србско ученописмо друштво у Београду.

ПРВИ ДІЄЛ.

I.

Исторички преглед югославянства.

(Од V—XII. вієка).

Много столѣћа пріє доласка Рвата' и Срба' у Иллирик йош за римске републике и потоньих царева, живила су славянска племена с ову страну Дунава. У V. стол. велики дієл данашнѣ Бугарске, именито западня йой страна — древна Дарданія — біяше стало насељна Славяніма. Цар Юстиніян (пређе Управда) родом из Ведрене, сјдјо је на царскому престолу у Византії; у римско-грчким легіонима служили су на тисуће Славяни; многе чете и већи воени одреди имали су славянске војводе;

¹ Види: Constantini Porph. de thematibus et administrando imperio. Comm. rec. J. Bekker. Bonn. 1840. 8. — Письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ. Соч. А Гильфердинга. Москва 1855. — Бѣкъ болгарскаго Царя Симеона. Сочиненіе С. Н. Палаузова С. Петербургъ 1852. — Русская бесѣда 1858. III. Москва. Отдѣль, Науки 105—160. — Starožitnosti slovanske од II. Шафарика. Нѣм. превод: Slavische Alterthümer von Mosig v. Aehrenfeld. Leipzig 1843. II. 8.

од тих заповѣдника исторія споминѣ Доброгоста, Свегорда и Хвалибуда, коме послѣднѣму као војводи над Траціом (г. 530) повѣри Юстиніян гравницу дунавску да ю брани од варвара'. Прве половине V. столѣћа други многобойни Славянини иза Дунава, користећи се јадним положајем византискога царства, прелазаху Дунав те се по римским провинцијама распостираху, пустошећи у честим борбама с Грцима мачем и огњем Иллирик, Трацію, Мацедонију, те оном приликом продру до у саму Грчку (г. 581). Дуго је вріеме Цариград био одвоен од Солуна кроз независна славянска племена, што се чврсто настанише између она два поглавита града грчке царевине. Г. 676 пет од тих племена — Дрговићи, Сакулати, Велесићи, *βαχενέται* (по Шафарику Войнићи) и Борсаци не могавши узети юришем Солун, заузеше богате пределе около тога града и на далеко. Тако Дрговићи и Сакулати притисну поля између Верпіје и Солуна; Борсаци утврде се на северозападу, где су и данас градови Охрид и Манастир; Велесићи ухвате и покрју јужну Тессаліју, Беоџију с Тивом, Аттику с Атином; племе *βαχενέται* намѣсти се на запад од Велесића' у јужном Епиру према острому Крфу. Од Солуна пак к североистоку окуће се Струмничани дуж ріеке Струмнице или Струме и Ренждани на приморју Ариципелага¹. По свему томе може се чисто тврдити да су у VII. ст. Мизіја, скоро сва Траціја, Мацедонија и велики дјел Тессаліје биле већ земље скроз славянске. Да је пак у тим странама живалъ

¹ Русская Бесѣда. Москва 1859. III. Науки ст. 107, 108.

славянски біо онда снажан и броем врло як види се из тога, што су Бугари, дошавши около половине VI. ст. из уралске свое постойбине у Мизію, за сто и нешто више година са свим се прелили у ондѣшињ Славяне, кое они власти свойой подчинише.

У исто врісме, за владаня Ираклія (610—641), Авари народ скитачки пређу Саву и разлію се по Далмаці, коя бѣше онда много пространіј него што је данас, обузимаюћи садашњу Далмаціју, Ерцеговину, Црнугору, съверну Албаніју и т. д.; претѣраю из ић римске населбине, те стану по њој немилице пленити и палити, док су је у голу пустош претворили. Цар Иракліј да би се одупро са те стране аварским навалама, зовне у помоћ племе славянско — Рвате — иза карпатских гора, у западњој чести садашње Галиције, што се дуго врісме звала Бѣлорватском. Оружаном силом дођу Рвати у Далмаціју под заповѣдништвом своих поглавица, петоро браће из кнежевске куће; у лютим боевима предобју Аваре и земљу од њих очисте¹. Држава, коју они тада запремише, била је доста пространа; обухваћала је од прилике сву данашњу Истріју, Рватску, турску крајину до Врбаса, већу съверну половину Далмаціје до ріеке Цетине. Ту се Рвати одмах раздјелише на две самосталне области, на южну или приморску Рватску и съверну или посавску. Границе той великой Рватской біяху

¹ Pulsis vero iis (id est Romanis) ab Abaribus in diebus ejusdem Imperatoris Heraclii, desolata eorum regio jacuit; qua propter ejus (Heracli) jussu iidem Chrobati armis arreptis Abares ex illis locis expulerunt, et in ipsorum terra, quam etiam hodie tenent, sedes collocarunt. Const. Porf. de adm. imp. Caput 30.

од сѣвера Сава, од истока Врбас, од юга Цетина у Далмації.

За Рватима дигну се мало за тим и сусѣдни им Срби, да у прекодунавским земљама потраже себи другу постойбину. Они су у старом отачаству живили на исток од Бѣлорватске измеђ горње Висле и извора Днѣстра и Прута. Цар Иракліје бѣше им найпрѣ опредѣлјо мѣста у солунској покраини; ту пробавивши неко мало врјеме не свикне им се, те се крену одонуда опет у стари свой завичай. Біяху већ прешли Дунав када се покаяше, и пре-ко царскога намѣстника у Біограду заишту у И-ракліје друге земље за насељенѣ¹. Цар им даде діел Иллирика, што су га Авари опустошили. Овдѣ се насеље, имаюћи као и у старој домовини за най-ближе сусѣде са запада Рвате. Пространство што га Срби заузеше пружало се од рѣке Врбаса до предѣла² Дарданіје (од прилике до рѣке Ибра и Колубаре), а к югу сав простор край земље Рвата³ па уздуж ядранскога мора до града Драча (данас Durazzo). Так што се настанише Срби (о Рватима не мислим говорити) видимо им земљу подіелјну на жупаніје; свака је чувала свою унутрњу само-сталност, имаюћи на челу свога домаћега правитеља жупана. Провинције те састављале су савез (Фе-дерацију); над свима біјаше велики жупан, кой опет над собом признаваше врховну власт грчкога це-

¹ Cumque ea, quæ nunc Serblia dicitur, et Pagania, queque Zaelumorum terra vocatur, item Terbunia, et Canalitarrum regio, quae Imperatoris Rom. ditionis erant, propter Abarum excursiones desertæ essent, expulsis inde Romanis qui nunc Dalmatiam atque Dyrrachium incolunt, regiones illas Serviis habitandas Imperator dedit. Ibidem. Cap. 32.

сара. Ово политично устройство србских савезних жупанія постояло є йош за живота Константина порфирогенита, кой нам є у томе єдини руководитель, ер се он єдини бавіо исторіом србско-рватське сеобе. Он поименице набрая вишне или манѣ неодвісне државе, кое су србську федерацію онда саставляле. У тай савез спадаху: собствена Србія (данашня од прилике княжевина с Метохіом или старом Србіом); Босна на исток од Рвата'; Неретва или поганська земля (*Pagania*) међ ріекама Цетином и Неретвом, с обличчним отоцима Млѣтом, Ластевом, Кркром (Корчула), Висом, Хваром (Лезина) и Брачом; Тривунія (Требинѣ) с Конавлѣм између Дубровника и Црнегоре; Дукля или Діоклеа (стара Зета с Црномгором) на юг од Рвата' по ядранском мору.

О првим владательима у той федерації ниє нам ништа познато; не знамо им даже ни имена. Порфирогенит не наводи их поименице; он казує само да є првоме кнезу, кой доведе Србе у предѣле грчкога царства слѣдовао син, за тим унук, па потомци иѣгови, међ коима у позніе вріеме Вишеслав, за овим Радослав, па Просигой, за Просигоем Властимир. Ліепим путем пођоше с прва наши пра-дѣди; они живляху у братской слози и любави; єдна жупанія другу помагаше, и общте оружіе бѣше само на онога, кой би им у савез, у слободу дирнуо. Али красна та међусобна любав не бѣ дуготрайна. Нереди, наставши за владаня Властимирилових синова Мунтимира, Строимира и Гойника, дадоше повода Бугарима міешати се у србске до-маће после, док найпослѣ завладаю Србіом. Наста-

црно врієме, у ком се браћа дојкошињой слози од-
викоше; кад се свако добро извргло на зло, те се
ниче знало ни што је право ни што је общтем добру
пробитачно. Може се чисто рећи да је найжалостнје
добра над србским народом онда завладало, кад му
немиле силе и удеси крути не даваху станка ни
покоя, што од домаће неслоге и раздора, што од
могућних сусједа Бугара, особито у врієме цара
Симеона (888—927), кой Србију себи подчини, на-
мећајући јој владателја из Властимирова кнежев-
ског дома своје присталице, кое би с другима из и-
стога дома замјенјивао, чим би опазио да о србској
самосталности настое, — што пак од хитрих Грка,
кои су се ињима кано оруђем вѣшто служили да
силу бугарску сломију, па тим лакше и Србе под
своју власт скуче.

У тим бојвима између Бугара' и Грка', и док су се србски владатели међ собом завађали и крвили, србска је Федерација, штоно спаяше поједине жупанје, из дана у дан то већма слабила, те се у првој половини X. столећа коначно распала. Собствена или загорска Србија (Рашка), коя се на север до Саве а од запада до рієке Ибра простирава, била је у голу пустоти претворена. Велики жупан Чеслав, (931—959) син Клонимиров а Властимира унук, вративши се у отачество из бугарскога сужанства, стаде прикупљати око себе заоставши бједни народ, што се за неволју био по горама и пећинама посакривао, а нешто у сусједних Рвата заклонио. — коме се пријруже остали Срби, који се из бугарскога робства ослободише, те тим начином Чеслав србско великојупанско достојанство обнови,

познаваюћи за врховнога господара грчкога цесара. Али политично станао загорске те Србије бијаше онда па и у напред доста кукавно. О њој историја кроз сто и више година слабо што говори, и сав исторички живот и радња у другој половини X. вијека прелази од ње на жупаније и државе, кое се за до мајних смутња и грчкобугарских боева давно већ одцјелише од србскога вележупанства. Тако у оно доба налазимо банство босанско; слободну общину неретванску; далје к југу кнежевину или банство захумско под управом давнашића супарника великих жупана кнеза Михаила Вишевића (925), пријателя Симеона цара бугарског; налазимо кнежтво требинско; найпосље жупанију дукљанску (иначе Зету), коя од пређашњих савезних земаља једина је можда признавала власт великојупанске породице Властимирића. У тим провинцијама сваки је био или жупан независно и на своју руку господарјо, земљу је свою на посе уређивао, данак од народа и маньих жупана побирао, — и род Властимира остале од Чеслава у напред по свој прилици ограничен на само жупанство рашко или загорску Србију, док послје двеста и нешто више година пође за руком првоме Неманићу (1159—1195) да их опет, изузевши Босну, саедини под један скиптар, у једно политично тјело.

Међу тима савезним жупаніјама била је као што споменујмо и Босна. Она се раније и много јаче него друге жупаније одјелила била од србске главне отаџбине, те пошавши својим особитим путем дошла је кроз неколико столећа да уреди и устроји свой државоправни грађански и црквени живот, подоста

различан од подобних правних и религіозних одношах у сусѣднима србским земљама. О томе отуђеню Босне врједно је да наведемо овдје речи ученога Хилфердинга (Письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ стр. 236); оне су важне за нас и с тога највише, што од те савршene одвоености, или да болје речем осамљености Босне усред окружавајућих ју србских сродних племена, бива много штошта ясно у изванском облику и унутри ћем устројеню босанске цркве, главноме предмету овога књижевнога труда. "Босну," вели Хилфердинг "подчињи себи Кресимир краљ рватски; али сва је прилика да ние дуго дворила Рвате. Пошто се ослободила, остале као изван круга обште историје Срба". Ова одвоеност босанске бановине види се из свега казивана дукљанскога лѣтописца. Ние сумић да се од тога времена почело преправљати оно убитачно одметништво Босне од других србских земалја, што га послѣ не могоше свладати ни највећа усилјавања најмоћнијих србских владателя, и кое још XII. віека біјаше таково, да је повод дало Киннаму грчкоме историку казати: да Босна не познає над собом власти врховнога србског жупана, него живи сама о себи под својом домаћом управом,".

Оволико нам је било напоменути о съдиштима южних Славяна на балканском полуострову до почетка XI. столѣћа, у колико то стои у тіесной свези с главним предметом наше расправе. Да би пак овай преглед у томе обзиру био савршенији, неће судим бити излишно ако у кратко проговоримо коју и о црквено-христијанским одноштима, какови су код тих Славяна постојали до вишеречене епохе.

II.¹

Христианство у югославянству.

(Од I.—XII. ст.)

Христианство є продрло у Далмацію йош у вріє-
ме апостолеко, те се за прва три віека онуда до-
ста разширило било. У Солину — Salona — Домній
ученик апостола Петра подиже прву епископеску
столицу. Од туда христиански благовѣстници биће
настояли да ново ученъ далѣ пренесу у нутраш-
ньост землѣ, и да га распростране. Йоште V. столѣ-
ћа град є Дукля (Dioclea) имао свога епископа. Али
сва є прилика да є христианство слабо у оним про-
страним предѣлами напредовало; ёр варварска на-

¹ Види: Constantini Porph. de thematibus et admini-
strando imperio. Bonn. 1840. — Письма объ исторії Сер-
бовъ и Болгаръ. Москва 1855. — Вѣкъ болгарскаго Царя Си-
меона. Соч. Палаузова. СПБ. 1852. — Русская бесѣда 1859.
III. Москва. — Cyril und Method der Slaven Apostel v. J.
Dobrowsky. Prag. 1803. — Wattenbach, Beiträge zur Ge-
schichte der Christl. Kirche in Mähren. Wien 1849. — Düm-
meler, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen.
Bd. XIII. — Кириллъ и Меѳодій Славянскіе просвѣтители.

паданя и ратови обративши у голу пустош красне оне земље, и разоривши у њима главніја мѣста римсколатинске културе, одузеше тиме једино моћно средство христијанским общинама да се около тих римских градова групирају, као што је то било с почетка у далматинском приморју и по Италији. Када Рвати и Срби у VII. ст. дођу у Иллирик и у њему се стално насеље, прва је брига била цару Ираклју да међу нове те дошлијаке разшири христијанство. По законима државним Иллирик је спадао политички на западњу полу римске царевине, и премда је он за владања истога Ираклја прешао био под власт цариградску, ипак је у црквеним послима зависио по стваринску од римског патріјарха. На томе темелю Ираклј је позвао за Рвате учитеља из Рима. То је било у VII. вијеку, када единство у цркви Христовој у велике цвјетало, те се народи као едине мажке синови любили и замјенито штовали; када претензијама римских патріјарха на господство над цјелом црквом, каково се кашње на западу развило, не бијаше йоште ни спомена. Богоугодно старање грчкога цесара не нађе у народу велика одпора; јер се многи одмах покрстише, добију бискупе и свештенике, и буду подчињени области солинског архиепископа, кано прастарой митрополији

Сочинение Филарета Епископа Рижского. Москва 1846. — Св. великомученикъ Димитрій и Солунскіе Славяне. Сочинение еп. Филарета. М. 1840. (Србски превод у гласнику ученога друштва. Књига I. св. XVIII. 297—357). — Geschichte der Slawenapostel Cyril und Method und der Slawischen Liturgie, von D.r Ginzel, Leitmeritz. 1857. — Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda. Načrtao D.r Franjo Rački. U Zagrebu 1859. и т. д.

Далмаціе. Али юш велики діел Рвата' живіо є у поганству; па и они што се хрстише може се рећи да су били християни само по імену. Овоме се доисто нисе чудити када сврнемо оком на ондашње црквене посленике. Біяху люди народу са свим туђини, невѣшти језику нѣгову, коим се тек ріеч божіја у душу яче усађує, и ова се лакше предобива. Оваки учительи могоше ли уљести умом у биће, у душу пуга своег, — сазнати му ћуд и потребе, — и проповідаюћи му језиком туђим такнути се духа и срдца нѣгова? С друге опет народ славянски нисе имао ни писмена' ни књига' на своме језику. Послѣдице тога неприроднога стана не изосташе за дуго. Јоште прве половине IX. ст. у Рватской не оста скоро трага съмену, што га посіјали горњи проповѣдници; ёр знамо из повѣстнице да су Рвати, чим се опростише ярма франачког, одправили у Рим к папи Григорију IV. (827—844) посланике просећи учитеља' и пастира', и услѣд тога дођоше им бискуци и свештеници те их хрстише¹. Но како и ти учительи біаху туђинци, животу є религиозноме слаба корист од туда придолазила, и народ тек по назову християнски слѣдовао є чамити у духовноме да тако речем робству, без христянскога научавања и утѣхе.

Овако су религиозне ствари стаяле у Рвата' до половине IX. вієка. У юш горем стану биле су кроз ћело оно доба код сусѣдних Срба. Густи мрак ноганства простирао се тада над земљом

¹ В. мой чланак: Slovinski narod у народноме коледару за 1866. г. стр. 20—26 што га издава Матица далматинска.

србском. Римскому свештенству пошло є истина за руком придобити христянству гдѣкое поєдино племе; али є найвећи дієл народа живіо једнако у пуком незнабошту, не хотећи ни чути штогод за спасоносну науку. У исто од прилике врієме грчко се свештенство трудило около обраћеня разасутих славянских общтина по Трації, Мацедонії, Тессалії, кое се онамо настанише, као што видисмо, још много пріє доласка Бугара'. Ако се разсуди да права духовна корист придолази народу од живе христанске проповѣди, коју он разуміє и подпuno схваћа, ласно ће мо се увѣрити да се и србски па и остали по грчким земљама разсјејни народ славянски врло мало окористити могао од своих римских и грчких учителя; још кад и то узмемо да ново-крштени ти Славяни немаху, као ни Рвати, ни собствених писмена нити преведенога на ѕику сво-ме св. писма, из коєга би тек познали христанске истине. Велики то біяше задатак; големе и силне запріеке! Ны преодолѣти, те горню узвишену ціјел постигнути могоше само мужеви изванобични, прави геніј. Било є суђено Промислом да то огромно дѣло изврше Константин и Методіј, два благочастива племенита брата из Солуна. Пошто саставише славянску азбуку, узеши јой за темель грчку с додатком неколико еврейских и єрменских писмена, што их ниса имао грчки алфавит за славянске гласе¹, приступише к преводу светих књига, и с овим згодним и вѣрним средством у руци

¹ Да є св. Климент ученик Методіја изнашао кириллицу а св. Кирилл глагольицу предмет є споран и *sub judice*.

латише се на послѣдку с благочастијом ревношћу спасоноснога и великога дѣла, — проповијдана слова божјег славянским народима у родноме њиховом језику.

Моравско панонски кнез Растистав, желећи слушати на славянском језику службу божју и науку Христову, замоли цара грчкога Михаила (842—867) да би му за тай посао набавио вѣштих учителя. Цар и патріарх одабраше за ово богоугодно дѣло горња два брата, оба изображена мужа и вѣшта славянскоме језику, кой се онда (као и данас) у Солуну и околини употребљавао. На путу у Моравску (861—862) Методије покрсти цара бугарскога Бориса (863), кой од тада буде велики подпор христијству, настојићи духом и разумом да надвлада незнабожачку упорност поданика својих¹. Дошавиши Константин (кашић на смрти прозвани Кирил) и Методије у велику Моравску, први им буде посао да уче дѣцу закону христијанскоме, и да уведу по градовима и селима богослужење на славянском језику. Ова ревност слав. апостола и усхићенја народа, кой је на тисуће к учительима хитио и радо им слушао науку, даваше сладку надежду да ће започето еванђелско дѣланје богатим уродити плодом. И народ би заиста до узвишене циљи својих учителя стигао био, да му по несрѣћи нѣмачки бискупи у томе не стадоше на пут. Овима бијаше мрско а и материјалной им користи противно, да се

¹ Исти је Борис тражио истину коју годину послѣ тога да се приближи Риму: али съдинићи то остале без успѣха. Год. 867 Бугарска усвои са свим православије, и вѣрна му је до данашњега дана.

нови грчки дошлијаци увлаче у њихово црквено подручје, и што народу славянскоме у његовом до-мањем језику чланове св. вѣре по православной научи толкују¹. Није нам овдѣ описати люту борбу славянских просветитеља с нѣмачким незнанїм злобом, коя им много неволје и неприлика зададе, особито Методију за цјела му владикованја до саме кончине (868—885), пошто му се брат Кирил у

¹ Зна се из историје да је главни предмет спора између св. солунске браће и нѣмачкога свештенства било ученјо о исхођењу св. Духа. Како су о томе Кирил и Методиј вѣровали показује најбоље "Исповѣданіе вѣры," написано св. Кириллом (Рукопис је од 1348 год. у синодалној московској библиотеци. Види Кирилъ и Методій, соч. Филарета Еп. Рижскаго. Москва 1846) где изрично стоји: и въ единъ Духъ святый исходящъ отъ Бога Отца единаго. Да је пак исто исповѣданіе написао Константин епископ бугарски, кой је живјо нешто напишао при цару Симеону, као што мисли Шафарик не наводећи за то никаква разлога, ласно је рећи али мучно доказати, особито кад се узме у безпристрастни претрес исти садржай, кой очевидно циљ на лута нападања на славянске апостоле од Иопаторске єреси ондашњих Нѣмаца, и притом се просуде учени разлози наведени Еп. Филаретом, на кое читателя упућујемо. А што неки напомину да је Методиј у Риму пред папом Јованом VIII., кой га за то у Рим позва, явно казао да он свети симбол онако исповиједа као што га исповиједа и учи римска црква (Joannes P. VII. ad Swatopluk comitem год. 880); то не побја ништа горње мињење, но паче га кріспи, пошто је исти папа у посланици својој патріјарху Фотију мисао свою и ондашње римске цркве о придавку *filioque* ясно изразио. (B. Labb. Concil. Tom. X. 235; — Bevereg. Pandect. Canon. Tom. II. pag. 306; — Mansi XVII. 239. 526). О истиности папине посланице говоре: Zærnicav de process. S. S. p. 414—420; Th. Procopovitz in Theolog. p. 852—853; Dümmler у Arhiv für Kunde österreichischer Geschichts-quellen, XIII. p. 195. То је побудило неке безпристрастне нѣмачке ученије (Wattenbach, Dümmler) те су явно признали, да се Кирил и Методиј држају са свим ученија прав. цркве. Тако Диммлер

Риму преставіо г. 868. Но што су яча била нападања на славянско источно богослужење, тим је већ ма расла ревност Методија и многобројних му ученика за то веће разширене велике славянске идеје и самобитне хришћанске мисли. Благодатан уплив апостолскога тога дјеланја међу панонским Славянима распостирао се још за живота Методија далеко преко граница' панонске му дјецезе, к югу

чисто вели: *Wir dürfen nicht zweifeln dass Methodius in der Lehre vom Ausgehen des heiligen Geistes der griechischen Kirche folgte, und desshalb zu den fränkischen Priestern in entschiedenen Gegensatz trat.* (Archiv XIII. 195); а Ваттенбах: *Aus den späteren Begebenheiten scheint mit Sicherheit hervorzuholen, dass Methodius die römische Lehre, dass der heilige Geist vom Vater und dem Sohne ausgehe, niemals angenommen hat* (Beiträge zur Geschichte der Chr. Kirche, 13, 17, 23). Што се пак тиче Методијевих ученика и сами найжешћи бранитељи римскога догмата признају, да су они прибјегавши у Бугарску учили да св. Дух од самога Отца исходи, али баяти да су приморани били одређи се ученија Методијева да и од Сина исходи (види Dr. Ginzels Geschichte etc. стр. 94). Донета смештан, нелогичан и иллитак довод! У срдце је доброме ученику урасло да поштује учитеља свога, да се строго држи науке и савјета ињегових, тим више ако учителю напредак своих ученика на срдцу лежи, те се о добру нњихову својески стара. Зна се позитивно за ученике Методија да су му искрено привржени били, и околу хришћанско-славянске просвјете Мораваца ревностно радили. Међу те читомије одликоваху се особито пњих петорица: Горазд, Климент, Наум, Ангелар и Савва, а пада свима Горазд рођени Моравац, муж самостална карактера, савршено вјепт взијима латинскоме, грчкоме и славянскоме. Када Методиј препоручи Горазда клиру јвоме на самртной постельни себи за наследника, повиче у глас противна пјемачка страна: не Горазда, у ињему ће оживити други Методиј. (*Sed non tulit audacissima haereticorum multitudo, Methodium habere post mortem vivum propagatorem; sed venite dicebant, Gorasdu opprimamus eique insidiemur... si hunc vivere sineremus, revivisceret nobis Methodius.* (Житије св. Климента).

преко Дунава и Саве у Бугарску, Далмацію, Босну и Србію¹. Тако је Бугарска под царем Борисом сёднила се с прав. источном црквом, и примила из Цариграда архиепископа Теофилакта за свога врховнога пастира. У исто од прилике доба србска племена одправише посабину к цару Василіју (867—886), молећи да би им послao свештеника², да би народ, штоно бјаше већ примio хришћанство из Рима, утврдили у прав. вѣри и покрстили дјел оставши у поганству. Ђини Неретвани (*πληγοι*) сакривени у својим недоступним горама туђили су се

Сли вѣроятно да су се овакови ученици науке любљенога учителя свога тако ласно одрећи могли, особито када уз memo и то, да их ондашње религиозне околности у Бугарской не могаху на то приморати? Ово ми је и преко волје било навести, јер као темель служи ономе што ћу у нацрјед рећи о цркви босанской. — Обширен је о православљу солунске браће наћиће читатељ у знаменитој књизи проф. П. Лавровскога: Кирилль и Методиј какв православље проповѣдници у западныхъ Славянъ. Харковъ. 1863. коя ми дође до руку, пошто је ова расправа већ довршена била.

¹ Види: Karl v Sprungers histor — geograph. Atlas. Gotha. 1846. Karte 65. — Хилфердинг: Письма объ истории Сербовъ и Болгаръ. Москва 1855. — Ginzel: Geschichte der Slawenapostel. Leitmeritz. 1857. Гинцел на стр. 105 sub nota 9 вели: Wahrscheinlich war derselbe (Method) nach Kocel's Tode auf einige Zeit im slaw. Küstenlande gewesen, и наводи за основ томе речи из Libello de conversione Carrantanorum: supervenit quidam Selavus ab Hystrie et Dalmatia partibus nomine Methodius. — У грчкој служби св. первоучителемъ славянскимъ (Руска бесѣда 1859. II. 140) стои за св. Методија како је на путу своме из Рима у Нѣмачку гледао доћи у Иллирик, пролазећи кроз земље многих племена: "Αρχιτευ ουν τὸ πλεύσμόν του νά τὸ διευθύνη πρὸς τὸ Ἰλλυρικὸν μέρος, καὶ ἀπεριμόντας ἀπὸ πολλὰ ἐθνη..," — "Св. Методиј, дважды путешествовавший въ западную столицу, по смерти своего брата, весьма вѣроятно что и самъ онъ, по примѣру другихъ, проходилъ черезъ Далмацію," вели проф. Лавровскій стр. 502.

єднако христианства, док се и они найпослѣ обра-
тише к цесару, те их прав. свештеници кростише.¹
По примѣру Срба' и Бугара' примиши и Рвати юш
за владичанства Методієва у Панонії правос. вѣ-
ру, по свой прилици услѣд апостолскага дѣланя
Методія, а можда и упливом цара Василія, кой є
готово изнемогшу власт Византіє у Далмациї у не-
чем подигао біо, те се у државоправне послове Р-
вата' живо міешао. Послѣ неколико година Рвати
су се истина повратили к римской цркви, пошто
Бранимир ступниши на рватски престол уби пред-
шастника свога Седеслава (879); али су ипак задр-
жали славянску литургію, кою они тим поводом на
римски обред преиначише, док свк остали южни
Славяни останше при источнай цркви и грчкоме о-
бреду.

Ние сумнѣ да є радиност та православних из
Цариграда дошавших свештеника около утврђеня
у вѣри пріє крштених Срба, и около крштеня зао-
ставших у поганству Неретвана, подржавана можда
и политиком цариградскага двора, стаяла у тієсном
савезу са савременом радиошку Методіј и учени-
ка' му у Панонії. Дѣланѣ то постаде много яче
и у своим послѣдицама благотворніе, када ученици
Методієви по смрти учителя свога (885), не мо-
гавши да у миру раде на славянско-духовной нъиви
због гонения од стране пѣмач. свештенства, ири-
чућени буду нъих около 200 силом оставити Па-
нонию те у Бугарску прієки. Долазак нъихов међу
Бугаре буде ночетак живљму духовноме раду,

¹ Порфирогенит: de Adm. Imperio. гл. 29.

правой славянской просвѣти. Слѣдуючи начелима учителя Методія они су се найвише старали да народу тек од скора крштеноме проповідаю Христову науку у езику домаћем; да му религіозан правац у народном духу даду; да му свету вѣру да тако речем у тіело и у душу улію. За цара Бориса Бугарска је, као што видисмо, била коначно пристала уз прав. цркву, усвоивши с ньом и славянску просвѣту; а под наслѣдником Бориса царем Симеоном (888—927) славила је та народна просвѣта свой златни вѣк.¹ Док су Методіеви ученици радили на той духовной нъиви по разним предѣлами Бугарске, св. Климент, један од пайученіих и найревностніих од тих ученика († 916), поставши епископом Велицким изабра себи за полѣ радиности својой около 899 г. страну охридску (по бугарски Кутмичицу). Ту је он обилазіо села и градове, проповідао народу слово Божје, имаючи у сваком предѣлу врлих ученика свега до 3500. Из тих питомаца бјаше образовао штеце, иподяконе, дяконе, свештенике, и до триста ных разаслао у разне крајеве Бугарске².

Србске земље, међу коима и Босна, не могаше да не буду и оне ученице тога религіознога покрета у славянскоме духу, кой се онда у оближњим средним државама — у Бугарской и ядранској приморју — забиваше. Род и крв призывао је к томе раду и Србе наше, те се и онамо разви-

¹ Види: С. Н. Налазова: Вѣкъ болгарскаго царя Симеона. С. II. 1852.

² Vita S. Clementis Episcopi Bulgarorum. Græce edidit D.r Franciscus Miklosich. Windobonæ 1847.

яло и то више чвртило под упливом и руководством Методієвих а послѣ Климентових ученика из Бугарске (по свой прилици из охридске стране) славянско богослуженѣ, а с ньим и ученѣ источне цркве Србске унутри земље не біаху с латинским западом толико на дотику као далматинско приморје; па с тога ни религіозни одношаи ньихови не біаху изложени нападаню од римске епархије, као што видисмо међу Рватима и у србской хумской земљи. Рим, држећи једнако Иллирик за свою провинцију, и подчинив приморске Славяне и горњаке духовнай юрисдикцији архиепископа сплѣтскога и дуклянскога, задоволявао се једно тиме, да горње Србе као себи подчинене сматра, не старајући се или (што је вѣроватније) не могући предупредити што у самом дѣлу они слѣдоваху ученю православноме.¹ Али равнодушно не могаше Рим гледати напредке религіозне те радије у славянском духу и єзику и любав к православију на јадранско-источноме приморју. Рвати се истина повратили к римской цркви, али задржавши слав. богослуженї по римском обреду. Сви приморски Срби од Цетине па низ море к Дубровнику и Котору остаše при старой цркви и обреду. Као у Моравской за Методија тако и у Далмацији још у почетку X. столѣћа латинско свештенство подиже жестоку и добро удешену войну, да славянску литургију и прав. ученѣ искориени.

¹ И данашњи римска црква има свој назовибискупе: биogradскога, смедеревскога, охридскога. Архиепископ барски (у Арбанаси) којег діцеза мучно да брои 10.000 и то половином арнаутских душа, зове се и данас *Prius Serbiae*. Голи наслов као некада тако и сада!

Познат је у томе обзиру заключак сплјетскога проповедника Јована Х. (914—928) потврдио.¹ Да се та борба подигла на приморске Славије само ради литеургичног езика, беспристрасни историк не може то никако примити. Главни је томе узрок, што се славијским езиком предавала народу наука противна науци римске цркве. Раздвој између истока и запада у религијском смислу бијеше онда већ свршен; Славији штоваху јако Методиј и чврсто се држаху учения његова, — онога Методија, ког римска црква, као што папа Јован Х. пише око 925 архибискупу сплјетском не признаваше за свештеног писца,² и којега на сабору сплјетском г. 1059, где се забранило богослужење славијанско, управ за еретика прогласише.³ По свему што је довде речено факт

¹ Ut nullus Episcopus nostrae provinciae audeat in quolibet gradu Slavinica lingua promovere; tamen in clericatu et monachatu (promotus) Deo deservire (poterit). Nec in sua Ecclesia sinat eum missas facere; præter si necessitatem sacerdotum haberet, per supplicationem a Romano Pontifice licentiam ei sacerdotalis ministerii tribuat. Farlati Tomus III. pag. 97.

² Fama revelante cognovimus per confinia vestrae Parochiæ aliam doctrinam pullulare, quæ in sacris volumini bus non reperitur. Sed absit hoc a fidelibus, qui Christum colunt, ut doctrinam Evangelii atque canonum volumina Apostolicæ etiam præcepta prætermittentes, ad Methodij doctrinam confugiant, quem in nullo volumine inter sacros auctores comperimus. Farlati Tom. III. 93. Види што о томе мудро разложи П. Лавровский у расправи: Кирилъ и Методій, какъ православные проповѣдники ес. Харковъ 1863.

³ Dicebant enim (patres concilii) gothicas litteras a quodam Methodio heretico fuisse repertas, qui multa contra catholicæ fidei norman in eadem slavonica lingua mentiendo conscripsit. Thomas Archid. apud Schwandtner Tom. III. Script. rerum Hungaric. p. 552, 54.

е исторички, да е услѣд благовѣствованїя Кирилла и Методіја свршетком IX. и у почетку X. столѣћа цѣло югославянство од ядренскога до црнога мора, и од Саве и Дунава до Арципелага (изузевши едине Рвате) исповѣдало православну вѣру и употреблявало славянску литургию.¹ Приврженика римске цркве од славянске крви био је онамо врло мален брой, а епископије римске у нутриности земље, као што већ споменујмо, само на папиру.

¹ Што је год данас Срба римске вѣре (у Босни, дубровничкој и арабанашкој крајни и Славонији), то се исторички може доказати да је истом неколико столѣћа кашти, починиоци с XIII. до XVIII. ст. по настојању римских миссионара прешло к римској цркви. Навешћу што ћдѣкои приврженици исте цркве о томе говоре. За далматинско Загорје и Польница (дјел старога Захумља) вели учени Павлиновић: *Priča je u puku da u davnje vjeke i Poljici su bili istočnoga obreda, kao što dobar dio dalmatinskih Zagoraca* (Koledar, 1866 god. стр. 51). Не далеко од садашњега Фратарског самостана у Заострогу у мѣсту званом Скадарја био је манастир православни, што га послѣ заузеши фратри Августиновци, а г. 1468 Франћевци. (*Storia dei frati minori. Zara* 1865 Том. II. стр. 286, 287). — У Потрављу к съверозападу од Синја виде се развалине малене цркве по слици грчке, и прича је у народу да су ондѣ становали Грци. (Archiv, knjiga VII. стр. 143). — Макарско је приморје све до г. 1334 било пуно кривовѣраца и одпадника (Ibid. стр. 93, 118). — Сав пељшки полуостров (*Sabioncello*) био је до друге половине XIV. столѣћа православни. О томе има доста исторички података у Апендинијевој повѣстници дубровачке републике, и Фарлатијајајију тому VI., у срб. споменицима и т. д. Ондашињи народ и данас приповијда да су му предци били источнога закона. Скоро свуда по полуострову виде се зидине од цркава, што народ каже да су грчке биле. По полю стонскоме има их више него иgdъ. Ту пук зна о свакој той цркви штогод казати, и за име свеца, којим се одпrijе називаху. За Стон (*Stagno*) зна се да је у нѣму св. Савва подигао епископију. У ономе граду бијаше прав. манастир и црква св. Николе. Када је србски краљ даде Дубровчанима сав

Съме посіяно солунском браћом сазріеваюћи
брзо уродило є истина богатим плодом, јер є при
чистоти православнога догмата, што га учительни
народу понятним језиком проповідаху, благотворно
дјествовало на разватак праве побожности у на-
роду. Али положай славянске те цркве, што се ти-
че србских земала, біяше за ціло оно врієме йош
врло неизвѣстан и несталан; јер му недостаяше
чврстога темеля у изваньском устройству средством
народне јархіе, и точно опредѣлѣнога устава; уз
то као да не біяше ни правилнога обѣнja и саве-
за с византиском великом црквом, нити закона',
кои би точно опредѣлявали одношай епископа' к
подчинѣніе свештенству и вѣрнима. Од прилике
црквено є станѣ ондашњих Срба личило станю, у
кому се србске общине налазаху у Угарской пріє-
но се установила србска ондашня јархія по пре-
ласку патріарха Чарновића. Ову оскудицу у чвр-
стой унутрњој организацији, а кроз то и у крѣп-
кой собственой снази за уздржанѣ чистоте догмата
и црквенога реда, употребише на свою ползу люди
лукави или суевѣрни, те у исто доба када се слав-

Раат и Стон уз годишни данак 1000 перпера, онда нови
господари одузму калуђерима онай манастир, и заміне их
г. 1347 с Франѣвцима, кои су до мало сав онай правос.
народ обратили у римску вѣру. Види: Србско-далматински
Магазин год. 1839 стр. 123. Istoria e privilegi dell'osser-
vante provincia di Ragusa у извѣшћу што се и данас чува
у книжинци дубровачког манастира. В. Русская Бесѣда.
1859. III. Смѣсь стр. 2.— Овако є било и по ціјлој дубров-
ничкој држави (осим града) особито на копну. Што є и
данас Србаља римске вѣре у Боки которскога од Луштице
до Котора и од међе паштровске до Бара то є све обра-
ћено за XV. и XVI. вѣка. (Farlati). — О преласку Бош-
њака' у римску вѣру говорићемо на другом мѣсту.

янска просвѣта и литургія ревношку Методіевих ученика распостириала по бугарской и охридской стра- ни, стадоше од туда своя еретичка учена — пород богохилства — сіяти и по оближными србским жупаніям, рушески вѣру а с ньом слабо и онако устройство тамошнѣ источие цркве. Среќом црква у тим жупаніям доби ако и нешто позніє у св. Савви (1169—1237) свога преустроителя, просвѣтителя и крѣпкога бранителя. Неоцѣниве су заиста у томе обзиру заслуге тога великога светитеља, којега ціели живот бѣше посвећен срѣхи и благостању отачаства свога и православие вѣре. Првобитна є епархија до св. Савве била усередоточена, колико є до сада исторички познато, у епископіи бањской код цркве св. Петра у Рашкој, гдѣно послѣ србски просвѣтитель при установљењу неодвисне од Цариграда епархије постави владику; у Захумљу, гдѣ се г. 1044 споминѣ епископом неки Гаврил, и у епископіи босанской. Свети Савва први даде србской цркви сталну епархију, подигнувши дванаест епископата, и над свима архиепископију; устрои манастире, давши им грчке и свое калуђерске уставе; уреди обред црквене службе, посте, светковине, благочиније и дисциплину, торжествено велелѣпие црквено, све по строгоме обрасцу византискога православија.

Док є горепоменуто да тако речем црквено неустройство трајало код Срба', Босна се била прва одцѣпила од политично-грађанскога савеза с осталима србским жупаніјама (в. горѣ). Тим одвоенїм, кое по њу и по остало србство бѣ врло убитачно, удари се темсљ босанской цркви, какова нам се

представля кроз слѣдуюћа времена за бanova и краљва до пропасти кралјства (1463). Рекох да је тим одвоенјем црква у Босни яко штетовала. На мали простор ограничена, у дотику са запада и севера с непріјатељским тежњама римскога католицизма, располагајући слабима и убогима материјалним и умственим средствима, отуђивши се у политичном обзиру од сусједнога Јој јединовѣрнога србства, црква босанска ако и остале вѣрна ученю православноме, нисе ипак ни мислити могла на оне сталне уставе, што их доби србска црква. У њој нестално и несавршено устройство остале унапријед онаково, какво бијаше до св. Савве у осталима србским жупаніјама. С друге опет она нисе ни времена имала да се о томе постара; јер баш када св. Савва у Србији благотворно дѣлаше, те кад би се као јединовѣрна сусједка од тога Саввина рада окористити могла, настадоше за њу жалостна тешка времена: с једне стране јрес богомилска, пресађена из сусједне Бугарске, раздираше ју немилице, намећаше Јој поред коекаквих лажних и сусједних наука свој јеретички крой и организацију; с друге крвава нападања и прогонства од римске цркве, коя под изликом да уништи јрес ишла је управо на то да искоријени у Босни православје. У той осамљености како је црква та усвоила нарочити карактер, примила особито неко устройство, кое судећи по оскудним историчким податцима носи на себи јасне знаке славянске народности али притом и богомилске јреси, то се она с тих карактеричних црта црквом босанском искључиво називала.

III.¹

Ереси у югославянству.

Већи број списатеља¹ кои су се занимали историјом босанском, говоре једногласно да је у средњем вијеку сву Босну кужило еретиштво, шта више да је ово владајуће било. По њиховом мишљењу ерес је та била манихејска, павликјанска, богомилска; само што се не слажу у томе, да ли су све те секте истоветне или у главноме међу собом различне. Да би у колико је могуће разјаснили и решили питање да ли је та ерес постојала у Босни, и ако је постојала каква јој је наука и карактер; на коју је од горњих секта спадала; је ли сву цркву босанску посвојила и окужила или дјел пјезин, — нужно је

¹ Види: Gieseler, Lehrbuch der Kirchengeschichte. III. B. Bonn 1844. — Gieseler, Untersuchungen über die Geschichte der Paulicianer. Hamburg. 1829. I. Lieferung. — Matter, Histoire critique du gnosticisme. Strassburg. 1845. — Petrus Siculus Historia Manichæorum, ed. Gieseler. Götting. 1846 — Constantini Harmenopuli de Masilianis у књизи: Juris Græco-Romani canonici et civilis Johannis Leünclavii. Francofurti 1596, in folio стр. 551, 552.

пріє свега да се упознамо поизближе с поменутим сектама; да им почетак развидимо, од куда изникоше, како се по истоку и западу распространише; да бъгући поглед бацмо и на станъ ныхово у земљама на балканском полуострову и на западу за средињга вієка.

Манихеи.

Исток є од искона да тако речем съмениште религіозних секта. Стихіє, противне главним догматима господуюће буди кое вѣре, видимо гдѣ се често йош при самоме порођају секте хватаю под уиливом филозофскога мишљња у систем, кой се у разним изјавима очитує, с чим є и дотична секта примала свой више или манъ осебни характер, свой нарочити правац. Овако є бивало пріє, овако те йош много више послѣ рођења Христова. Колико є год секта' на религіозном полю, мало да се коя што сама што у своим ограницима дуже времена одржала од ереси манихейске. Почетак зла и одношай зла к благости и свемогућству божијему од искона біаше предмет разним религіјама и филозофіјама у пространоме неизнабожном истоку. На той є теоріи почивао поглавито систем и религіја Зороастрова, како є представљена у Зендавести, у койой нема другога чеса до луте борбе двоје абстрактних начела; господар премудрота (*Ahuramazdâo*) и злога мислителја (*Anhrômaînju*). Тога двојакога начела држаху се и древни мудраци египатски и халдейски, те га кашнѣ попримише Василид, Валентин, Бардесан, Марціон и други гностици II. столѣћа. Како зло у

бићу своме не може никако да се судара с благошћу створитеља, изводили су од туда да морају бити два Бога, два вѣчна начела, — едно што произведе добро, а друго — зло. Овай је систем по двојности начела познат под именом дуализма или дитетизма.

Манес ересијарх из III. столѣћа да би како за-
вео хришћане у свою мрежу, те их к дуализму то-
ме привукао, стаде му тражити подпоре и доказа
у еванђелю. Нашав гдѣ се у той књизи дявол на-
зивље ноглавицом таме, виновником грѣха и смрти,
тврдјо је да је дявол оно зло, оно пакостно начело
што га је он тражио. Говорећи еванђелје за добро
стабло да не може зла плода рађати, а за дјавола
да увѣк лаже, будући отац лажи (Јов. VIII. 44),
изводио је од туда да Бог не може бити отац и
створитељ дјавола. Далје је налазио баяги неко не-
сугласије даже противурѣчје између старога и новога
завѣта, те је говорио да исти Бог нисе могао
створити оба та завѣта. Ову је науку облачио у
форму митологичку, узевши много штошта из ре-
лигije древних Персијана, навластито басне астроно-
мичке и козмогоничке, с коима је обогатио систем
свой, у ком се под горњом одѣћом скривају кади-
кад идеје метафизичне и дубоке. Уз толики замршай
метафизичних шпекулација, предњаче у манихейству
идеје гностичке. Ту је матерја — *ѹља* — у борби
с божеством; ту је душа — *ψұлη απλυτων* — изишавша
од Бога, опредѣљена да бой бије са злим начелом;
идеја страдајућега Христа — *Jesus patibilis* —, коя
друго нисе до чиста субстанција свѣтlostи, што у
сунцу борави; ту је опет идеја: да је од съдинѣња

душе васелене с матеріом постало створенѣ (creatio), у коме є добро смѣшано са злом.

Држећи се дуализма манихејци су избацили стари завѣт; учили су докетизам т. ј. да се И. Х. уплотio само привидно, дакле да му є привидно и рођенѣ, страданѣ, смрт и ускрсенѣ. Ради тога нису се кланяли крсту ни богородици; гнушавали се брака, кой по мићнику ныхову иде на то, да душу у вѣчитим оковима држи. Ако є матеріја производ злога начела, то є сваки дотик с матеріом грѣшан и пагубан. Зато им є врховно правило за добро живљениѣ било одреченѣ свјета, и избѣгаванѣ свакога објекта с тѣлесима. Као наравска послѣдица тога принципа бјаше живот аскетичан и строг, што га Манес налагао своим ученицима; и том строгом нравственошћу, ваньском смиреношћу и постничким живљењем умјо є преластити премноге христање.

Приврженици Манеса дјелили су се у изабране (electi) и слушателѣ (auditores). Они распространише научу му по великой чести Азје и Европе; премда се нису држали строгој науке учитеља свога, него ју сваки по својој ћуди толковао, коскаквим додатцима множио, и удешавао према начину мишљења и обичайма просте и неуке свѣтине. Теодорит набраја у својој књизи до преко 70 манихејских секта, кое се у науци о дуализму савршено слагаху, али се разилазаху о природи двају тих начела, о радњи ныховој, о шпекулативним и моралним послѣдицама, што их од туда изводише. Секта є ова кроз двѣста година (285—491) претрпила люто прогонство у византиском царству; велики се број мораде селити, а оставши ћој слѣдбеници крили су

се коегдѣ и тайно распространяли ерес. На измак IV. столѣћа біяху се чврсто удомили у съверной Африци, од куда пређоше у Шпанску, кашнѣ у Италію (IX. віека), гдѣ се трагови манихейству налазе йош за V. ст., па у Француску и Нѣмачку (XI. ст.) Сва є прилика да су поред свега пређашнѣга прогонства били йоште врло яки на броју у грчком царству, јер г. 841 царица Тодора, велика штователька св. икона, узеде их жестоко проганяти као непріятелѣ православія и државе, койом пригодом пало их є крутом смрѣу до преко десет тисућа.

За манихеем вели исторіја да су се у найзаднѣ врјеме, пріе него што ће их нестати с лица землѣ, одвргли од главнога догмата свое секте, — двоякога начела —, што су га до тада тврдо бранили и држали. О злом начелу говорили су као што се обично говори о дяволу; и што је год зло ће, неваљства, пркоса и несклада на земљи, приписивали су му као виновнику. У осталом біяху задржали све друге заблуде манихейства о ваплоћеню и тайнама, мржњу противу почитања божіих угодника крста и икона', разјреност и ненавист (особито на западу) противу господуюћега римскога свештенства.

Павликіяни.

Од многих манихейских огранака напоменути нам је овдѣ павликіяне; јер и та секта, као што ће се ниже видити, стои у тієсном савезу са ереси богомилском. Около половине VII. столѣћа нека манихейка именом Галиникс даде одгоити у ереси

манихейской два своя сына Павла и Йована, и послала их у Ерменску да проповідаю лажну науку. Онида є Павао ревностним проповіданїм стекаю многе слѣдбенике, и посвуда расплодіо манихейска и гностичка начела, те се и прозелити по нѣму прозвали Павликіяни.¹ У VIII. столѣтіи цар Константин (741—775) насели Трацію новим колоніяма из Сиріє и Ерменске, и оном пригодом с Ерменіма дођу у Европу доста Павликіяна. Када се пак IX. вієка зачела борба о духовной юрисдикції над Бугарском између источне и западнѣ цркве, Павликіяни да би се како окористили тим распрама, пошлио г. 868 свое міссіонаре из Ерменске у Бугарску, те своим проповіданїм многе ондашић житељи засліпеле, и у свою дуалистичку секту заведу. О томе вели савремени писац Petrus Siculus год. 869: *ab ipsiis meti impiis et delirantibus cognovi quod e suo conciliabulo missuri essent, qui in Bulgaria quoscunque possent a catholica religione ad suam execrataam et nefariam sectam converterent* (Gieseler Historia Manichæorum, Göttingen, 1846). Кашић около 970 год. цесар Йован Цимисцес (969—975) доведе многе од тих еретика из мале Азіје, населивши их около Пловдива (Филиппополя).² Као што смо горђ споменули, темель є общи свима сектама поставшим од манихейства двояко начело или дуализам. У томе се свеколике подпунно слажу. Што се пак

¹ Гизелер (Gieseler) пак вели да су Павликіяни постали од гностичке иске секте из Сиріје. (B. Untersuchung u. d. Geschichte der Paulicianer стр. 102 и слѣд. — Сравни монографію П. Лавровског Кирилль и Методій стр. 96, 97.

² Anna Comnena, Alexias, lib. XIV. p. 450.

тиче других точака науке Манесове, неке су секте узанъ пристаяле, друге му се опирале. Свака є, као што обично бива код ереси', нешто ново придавала, старо попуняvala, дограђивала, те се опет на друге оманъ секте цепала, чиме раздору и расколу међу ньима крај не біяше. Тако є било и с Павликіяновим секташима. Док су с једне почетника свога Павла више него истога Манеса поштовали (а по неким списатељима овога управ проклињали), брак, крштенъ и неки род причешћа (што га вечером зваху) противно манихейству допуштали; примали су с друге докетизам и друге гностичке идеје Манеса, одбацвали су свако устройство епархиично, сваки богослужбени обред и церемоније, штovanје икона' и светаца, строги аскетични живот и т. д.

Массаліяни.

Да би порекло и ученъ богомилства што больма познали, нужно є да се упознамо и с трећом сектом, коя се још прве од павликіянске краља у срдце славянскога у Трацији и Мацедонији народа, подкопаваюћи своим упливом темель млађаноме још христијанству у оним странама. То є ерес массаліјанска или тако званих Евхита'. Она постаде око г. 360 у Месопотамији за царованја Констанца, као што вели св. Епифаніј, кой є као очевидни свјетодок почетка и напредованја ићног доста о ньој написао, или у врјеме Валентиніјана по мненију Геордита. Из Месопотамије прешила є у Сиріју а од туда у Трацију и Мацедонију. Чланови су јој били . понайвише монаси; но било є међу ньима и тако-

вих, кои су по свѣдочби Епифанія живили са же-
нама. Наука им се саствала у томе, да сваки чо-
вѣк наслѣђує од своих родитеља и носи у себи
дявола, кой посвоивши душу нагони ю непрестано
на свако зло и безаконј. Како крштенј нисе у ста-
нију да изагна тога нечистога духа из човѣка, др-
жали су га за тайну управ излишну. На против
молитва біјаше им главна и найпреча ствар, од када
се прозваше и Евхити (од грчке рѣчи εὐχή, молитва).
Толкујући криво ріечи св. Павла к Солунянима (1.
17) непрестано молите се, у молитви налаза-
ху једино средство к вѣчноме спасењу, и једино
моћно оруђе коим се дявол може изагнати из чо-
вѣка. Изгланjanј то бива очигледно, и мѣсто неча-
стивога долази св. дух такођер видиво, показуюћи
своје присуство тиме, што човѣк добија дар прори-
цања, што ясно гледа божество, и у найскровитије
мисли и осећања продире. Од туда постаје блажено
станј човѣка, — станј у коме он ништа не жели,
не потребује икакова поучавања, — у коме душа
грїешити не може, а тѣло нема чувствених желя и
наслада, те овакоме безчувственом човѣку ништа
не бива грѣшно. Овакима светим людима не при-
стоји работа; за то су гледали да прибаве себи рану
просјаченјем, проводећи већи діел дана у лености
и спавању. Често пута када би их занјо ентузијазам
плѣсали би, превіјали се, поскакивали, и говорили
би да тиме дјавола газе: за то прозвани буду и
ентузијсти, плѣсачи, и аделфіјни, евстахіјни по и-
мену неких својих поглавица, псаломници што су
пѣвали псалмове и т. д. Ову ерес проклеши не-
колико сабора помѣстних. Уз то цареви издапе

многе строге законе да би јо искоренили, или јој барем моћ ослабили. Ове мјере као да нису остале без успеха; ер се массаліјанство у Трації и Мацедонії утишало, изчезнувши готово са свим из явнога живота.

У тим странама било је онда, као и дан данашњи, мноштво калуђера и манастира, у коима ёрес нађе приврженика¹, те су је тайним начином исповиједали и около разширена пљног настояли (В. Кедрин: *Historiarum compendium 2 vol. Bonnæ 1838* ч. 1, страна 514). Успомене те, што су се у оним скровитим мјестима повлачиле кроз дуго врјеме, пробудише опет ёрес массаліјанску преиначену у коечему, примивши штошта из манихейства и гностицизма нарочито идеју о докетизму, и додавши нравствена нека правила из калуђерскога чина, неки род богослужења и почетке црквенога устројства. Появлјен је то спада у X. столеће, када Богомил стаде сјати по Бугарској своју нову ёрес. (Gieseler, *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, Ч. II. стр. 226; Schnitzer, die Euchiten im XI. Jahrhundert у часопису: *Studien der Geistlichkeit Würtemberg's*. Ч. XI. свезак 1, 1839). Колики је улив поновљено то массаліјанство на богомилство имало, точно се определити неда; али није сумња да је од свијо горњих секата нање најяче дјеловало, ер што је год у њему аскетизма, и на тай строги живот клонећих се правила, богомилство је то ямачно усвоило од еретичких массаліјанских калуђера,¹ о чему на другом мјесту обширније.

¹ Шмит (C. Schmidt) у својој *Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois*, када о массаліјанской

**Еретичко-славянски дуализам.
Нѣгово ячанѣ и узроци томе.**

Као што горђ (стр. 6). напоменујмо Траціја и Мацедоніја біяху у VII. етолѣтју већ стално насељене славянским народом; нарочито пет јаких племена заузимаху у другой половини истога столѣтја највећи діел Мацедоніје, и діел Тессаліје од Арципелага к Епиру до ядранскога мора. Споменули смо да су речене земљи за IX. віека већ заражене биле еретичким сектама на дуализму основаним. Што

или евхитской ереси говори, рекао бих да ю одважај од ереси Катара', држећи да су обје те ереси самосталне, премда обје на дуализму и гностичким идејама основане. Но види се да је учени муж далеко с правога пута запао и у томе, као и у многоме чему о богомилству. Катарство је исто што и поновљено массаліјанство. Калуђери заражени ересију манихайском тежили су к савршеној животу; држали су се за једине свете люде и чисте (Καλός), и то је име заједно с ересију смѣштаном с богомилством прешло на запад, док име то судећи по споменицима славянским и грчким није се на истоку одржало. --- Што исти Шмит повиједа о постанку катарства, за кое и он суди да је старије од богомилства, као да потврђује донекле наше мишљење. Почетак томе катарству он истина није казао, признавајући и сам да је почетак тай замотан у тмину, коју је тешко разагнati (Т. I. стр. 1). Толико држи за извѣстно, да је катарство постало у югославянским земљама. Узрок му је главни постанку распра између источне и западнїје цркве приликом Бугарске, и од туда слѣдовавши црквени раскол; далље огорченост у славянском народу ради прогонства слав. литургије и обреда римском црквом. Особито манастири (вели он) држаху се славянскога обреда, и опираху се јако латинскоме. Калуђери осамлѣни у своим манастирима, избѣгавајући сваки дотик с Римом, а принуђени с друге одрећи се сношенија с Цариградом (?), они су и дадље служили се својом народном литургијом. И баш ради те своје осамлѣности буду више изложени еретичкоме утиливу; ныхове осамлѣни и чудновате испекулације често су произво-

се дуализам тай од дана у дан то већма широ у ономе обширном крају, томе су много допринела два моћна фактора: горђ поменути монаси и незнабожна митологија о дјаволу, коя је у срдце ондашињму народу тек од скора покрштену дубоко зарасла била. Еретичкоме упливу морали су бити изложени особито пустиняци монаси. У безпосленој самоти предаваюћи је животу сазрцавноме и строгоме аскети-

диле резултате противне православију, у толико више противне, што би у те мешали сувјерства и обичаје из поганскога слав. времена, међу коима бијаше и велико штovanје што га Славјани даваху дјавolu (Црнобогу). Закључује послѣ свега тога, да у тим околностима, можда йош у почетку X. столjeća, појвила се међу Славјанима секта дуализма катарског, и то по свој прилици у каквоме манастиру грчко-славянском у Бугарској, којег чланови давши се субтилним и фантастичким шпекулацијама дођоше до убјеђења, да два начела дјеле међ собом управљају свјетом, и да човјек ако жели бити чист (*Κάθαρος*) валија да ослободи дух од свјоја мана материјалнога створења. Ово мијење Шмита о постанку катарства, као самосталне секте одвојене од массалјинства, рекао бих да се не може исторички бранити, и да је гола хипотеза. Прогонство слав. литургије римском црквом није лје могло повод бити катарской ереси, почем у Бугарској као колијевци нѣной (по истроме Шмита) не бијаше те противности од стране римске, где латинска црква није никада коријен ухватила; а у Моравији, Чапонији и Далматији, где се прогонство појвило, није исторички тражити постанка катарской ереси. Друго: шпекулације еретичке с гностицизмом помијешане по манастирима у Трацији и Мајданонији много су старје од уведенja славянске литургије, дакле старје од тога латинскога нападања на слав. богослужење. Као што смо већ казали массалјинство је давно било у Трацији; ако га позније нестало, успомене му се ишак у манастирима уздржаше, док се у IX. и X. столjećу у преиначеном виду опет појвило. Ту нам катарство и Катаре тражити треба. Осим Павликіјана и тога массалјинства у X. вијеку није било друге ереси. Из њих је Богомил ерес свою црпјо и њу саставио, као што ће се ниже видити.

тизму, падали су кроз то често у којекакве погрѣшке, и у чудновасти заблуђења противна са свим православијом. Науку, коју су калуђери од туда извлачили, народ је тим радије и лакше усвојавао, што је од скора тек примивши хришћанство много йош језичнога у себе задржао био, и што су му нови ти учитељи нѣговим ѕизиком говорили, а и споляшић се као неки светци и строги пустиняци понашали. Познато је из митологије славянске (види Хилфердинг: Славјане забалтјиске стр. 235; Мацјевовски, Шафарик и т. д.) да су језични Славјани йош у прастаро доба стављали уз врховно божество Световида, Бѣлобога (начело добро), Црнобога (начело зло иначе дјавола). Послѣдњи сматрали су као виновника свју нравствених и физичних зала што људство постижу, те га штовали исто као Бога, да би га кроз то умиlostивили и послѣдице гнѣва нѣгова од себе уклонили. Али онога систематичнога равновѣсја између добра и зла (што га опажамо у Зендавести, у Манесовој єреси) као да не бијаше у Славјана'. Равноправности међу Бѣлобогом и Црнобогом нисе било. Добро је надвлађивало у славјанским божествима; обузимало је сву славјанску религију. Небесни бог, Световид, Жива, Радигост, Перун и т. д. све су то били добри богови; зло је тек уз њи пристајало. Оно бијаше истина божество у правоме смислу, али нисе имало ни висине ни власти небеснога творца. То је онай умѣрени дуализам, што га массаліјанской єреси одани калуђери учаху по манастирима, — дуализам какав се и у богомилской єреси понайвише показује, разликујући се од дуализма абсолютна (у древних Персија и

Манихеа) по коме су оба начела од вѣчности равновластна и самостална, о коме умѣреном дуализму говорићемо нешто обширнѣ ниже. Код овакога духовнога расположења славянскога народа у обште, а понаособ нових слав. насељбина на южном крају балканскога полуострова к духу нечастивоме (дяволу); при коекаквима уз то предсудама и язичним обичајима Славјана', што их је нарочити сабор год. 869 у Цариграду строго забранити морао (Мацієйовски, стр. 26; Шафарик П. 178), нис тежко било манихейскоме дуализму да стече себи приврженика'. С тога нећемо доисто погрѣшити ако за исторички факт узмемо, да се у грчкославянским манастирима по Трацији и Мацедонији завргла прва клица дуалистичкай ереси, и од иће дослѣдно исходећим практикама у югославјанству. Идеје ереси те у почетку без међусобне свезе, идеје недослѣдне и мало развиене, буду доцнѣ болѣ опредѣљене, и у неки тобоже систем доведене, кой се мињајо и приљубљивао к обичајима, околностима, потребама дотичних предѣла, у кое би ерес продирала, као што то обично бива код сваке еретичке секте. Овай се пак систем доцнѣ найвише на западу усавршио и неки умѣтни састав добио, пошто из югославјанства секта буде онамо пресађена, као што ћемо на своме мѣсту видити.

IV.

Богомили.

Што је међу монасима у манастирима тиняло и као крадом се повлачило, то је у X. столећу у Бугарској на свјетлост изнјо, и по славянскоме он-

¹ Види: Euthymius Zygadenus, *Narratio de Bogomilis*; edidit Gieselet. Gottingæ. 1842 in 4.º Грчки је текст написан у Трговишту у Влашкој 1710 in folio. — Anna Comnena, Alexias, ed. Possin. Paris, 1651 in folio, — Constantini Harmenopoli de Bogomilis у књизи Juris Græco-Romani tam canonici quam civilis Johannis Leunclavii. Francofurti 1596 in folio; — Histoire et Doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois par C. Schmidt Tom. I. II. Paris 1849. — Ein Katharisches Rituale von Eduard Cunitz. Jena 1852. — Недостойнаго Космы пресвитера бесѣда на новоявившуюся ересь Богумилу. Издана по рукопису московске духовне академије, кой је негда био соловецкога манастира, у часопису “Православный собесѣдникъ” издаваемый при казанской дух. академії. 1864. М. Април — Август,. Нечатана је и у Archivu za poviestnicu jugoslavensku. Knjiga IV. 1857 из горњега рукописа, али не подпуно и с многим погрѣшкама. — Није сумња да би се о Богомилима, особито на истоку (а можда и у Дубровнику) нашао кой рукопис. Било их је и у Русији, као што суди г. Срезињевски по речима некога зборника из XV. вѣка, у расправи о ересима новгородске књижнице. Види Književnik. God. III. Svez. 1. 1866, стр. 135.

дашнѣм народу ширити почeo Богомил. О томе ересіярху зна се само толико да є біo родом Славянин (Бугарин), званіем свептеник (поп), и да є живіo за владаня Петра (927—968) сина цара бугарскага Симеона, под коим є послѣдним црквенославянска книжевност славила свой златни віек. Из онога што смо горѣ навели види се, да су се трагови манихейству одржали били по европским провинціям грчке царевине, проповіданѣм коекаких лажних учителя; ове су трагове больма поновили и утвердили доселивши се из Азіe у Трацію Павликіяни приврженици манихейске ереси. Из те манихейско-павликіянске ереси, основане на дуализму, узеде Богомил свою ерес, коя се по нѣму прозва богомилском, придавши йой штошта из массаліянства и аскетична правила из устава православных калуђера', али прекрасна и изопачена по начелима еретичке секте.¹ Йоште за живота Богомила секта се яко расплодила била по славянскоме народу у Траціи и Мацедоніи, настоянѣм што нѣговим што многих му ученика. Имена главніих од тих ученика сачувала нам є исторія: то су Михаил, Теодор, Добре, Стефан, Василіе, Петар, што их с другима ревностним поборницима ереси проклинjяла

¹ У Синодику (Хилфердингъ, письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ, 1853, стр. 171) изрично стои: Понеже въ селїкавыи нашъ врагъ по въсей бльгарстѣ земли манихейскю ересъ разсѧ смѣсивъ сіжъ съ масаліанскою. — А юшъ ясніе вели Конст. Арменопул (у Леуніклавія Ius Græco-Romanum, pag. 551): Secta Bogomilorum non multo ante nostram ætatem esse cepit, ac pars quædam est sectæ Masalianorum, et in plerisque cum illorum dogmatis consentit: quum præterea quædam etiam invenerit ac pestem adauxerit.

йош у XIII. вієку бугарска црква као своє найлюће врагове¹.

Пріє шего онишемо историчку судбу богомилства, п'єгово напредованѣ, паданѣ и коначни нестанак, потребно је да развидимо найпріје у чему се саостояла наука богомилства, или правилніје шпекултивни му систем; какова му біаше етика у теорії и асказис у практичном животу; какво ли бо послуженѣ секте и црквено йой устройство.

а. Въроученѣ.

Све што о науци Богомила¹ из грчких и домаћих извора знадемо, заслуга је поглавито Грка Евтиміја Зигадена и нашега югославянина Козме презвитера. Џовой двоици приодати је и важан труд

¹ Овдѣ ми је мимогред обратити пажњу читателя, да је духовна радиност тих богомилских учитеља била сувремена радиности православних Методијевих ученика, и ныхових питомаца у Бугарској. Съме дакле посјяно благочастивим сатрудницима уродило је од чести злом на штету цркве и нравствености! Кад помислимо да су богомилски учитељи били люди народњаци, али срдцем и душом одани ереси, ласно се може мислити, да им је главна брига била, како ће и пером на народ дѣлати. Докле се та књижевна радња ныхова пружала не зна се ямачно. Толико је извѣстно, да су се понайвише бавили квартенѣм светога писма, и састављањем којекаквих лажних свештених књига, као што је на пр. *Narratio aposturpha de interrogationibus sancti Johannis et de responsionibus Christi Domini*, написана непознатим Богомилом из школе или чина горичког (*de Concorezio*), од кое латински превод с грчког налази се у рукопису у млетачкој библиотеци св. Марка. Одношай тих ересеучитеља к пародной слав. просвѣти за X. и XI. ст., и уплив ныхов на старобугарску књижевност не иде строго у мою расправу, и најиће ако да Бог историка да га по важности оцјени.

непознатога писца, по свой прилици Грка, написавшег Синодикъ или Съборникъ, кога безимени Бугарин преведе с грчкога на бугарски ёзик год. 1210 по заповиди цара Бориса.¹ Из онога што нам писци ти сачуваше, и из других површних извѣшћа (на пр. у Анни Комниной *Alexias*, у Арменопула и т. д.), о каквоме подцуном систему богохилске науке не може се ни помислити, камо ли што поуздано рећи. Зигаден је написао нешто што на систем личи о богословију и створеню свѣта; Козма на против описао је само споляшњу страну пѣну. Ми ћемо овдѣ гледати да оно што је о той науци ученоме свѣту већ познато, у кратко и колико је могуће вѣрно представимо.

Ереси богохилской, као што вишејрат споменујмо, темель је начело дуалистичко, т. ј. два начела противупложена једно другоме, — начело добро (добри Бог) и начело зло (зли Бог). На томе основу сва је готово богословска шпекулација Богохила¹, да разяснити како се та два начела су-

¹ Г. Хилфердинг на стр. 171, 172, своих писама вели да се тај синодик налази још у руконосу, и своина је г. С. Палаузова сачинителя књиге: Вѣк болгарскаго Царя Симеона. Судећи по речима г. Хилфердинга рукопис је тај од велике важности за познавање старе бугарске цркве и ереси, с коима јој се ваљао борити. Настојао сам својски еда би се упознао изближе са садржајем тога несумнѣно драгоценога рукописа, писавши за то и у Русију неким прјатељима; али ми сав труд остале тек блага жеља. Иначе можда би и ова моя радња савршенја испала; мада и јесам увѣрен по ономе што г. Хилфердинг рече, да и тај рукопис не садржи нових истор. података, кои би већу свѣтлост над богохилском ереси разасули. Свакако велику би услугу учинио историчкай науци у обште, а црквено-славянской на посе учени г. Палаузов, да га средством штампе обѣлодани.

срећоше, и борбу међ собом на земљи земетнуше; а практична јој циљ, да доведе люде у односай међу Богом и свјетом кроз аскетизам престрог и противан даже истој природи; да их побуди на смиреност и презирање свјета. У томе разлаганувише је голога уображења, кое научу богословску претвори у праву митологију придавком коекаквих мита и басни, него ли здраве филозофије. Како је већ речено, о природи тога двојакога начела појавише се још за рана у секти два различна мненија: неки су єретици тврдили и упорно бранили да су оба начела од искона у истој мјери абсолютна и вѣчна, и то је дуализам тако звани чисти или абсолютни, — то је дуализам управ манихејско-павликјански, најстарији у секти, кой је при појављивању попа Богомила кроз насеље у Трацији Ермене-Павликјане морао бити онуда доста распрос-транђен. Друго је начело тако звано умјерено, кое се по свой прилици у нѣдру истога богомилства, ако не још при самоме порођају нѣгову а оно ма-ло кашње појвило, по коме је само један Бог, кой створи свашто на свјету, т. е. произведе материју у обште, давши стихіјама биће, почетак материјални. Једино то существо нисе се постарало да хаос тай распореди, у ред га доведе и сблик му даде. Ова радња западе у дјел зломе начелу, из којега подчиненијога положая слѣдује, да начело то нисе природе божествене, т. е. нисе абсолютно и безконачно; оно је један од божјих творова, — анђел, кой хоті-јући бити раван Богу изгуби своју првобитну до-броту, и буде с неба прогнан са својим присталица-ма, што се из охолости па врховнога творца по-

дигао био. Ипак зло то начело, коме Бог оставил свет или ціелу матеріальну и видиву природу да ньом влада и управля, сматрало се и у систему умъреном као Бог премда подчинън првоме.

Изузевши неке друге разлике у главном се оба система слагаху: у обѣма иста начела нравствености, богослужения и црковнога устройства. Главне се разлике могу у кратко свести на слѣдуюће. По умъреном дуализму дявол є створіо човѣка а Бог му дао душу обдарену слободном вольом;¹ ову є слободу човѣк употребіо једино да грієши. Слободну волю не примаше никако чисти дуализам, по коме нис могуће небесной души да се одважи на зло. — Борба између доброга и злога начела по чистом дуализму вѣчита є; па и онда, када се све небесне душе буду једном повратиле у небесну свою постойбину, свет ће и даль трајти и влада злочестога Бога. Јдина побѣда, коју ће добри Бог одржати, састоји се у томе, што ће своје творове ослободити од робства и власти противника своег. На против по умъреном є дуализму побѣда доброга начела савршенија ; борба ће престати кад ли тад ли, и зло ће коначно подлећи добру. — Да нема ускрнућа плоти у томе се слагаху оба начела ; но раздвајаху се у науци, каква судба очекује коначно людске душе. Што се дотиче ове точке, умърени су дуалисти допуштали страшни суд, држећи се еванђелских речи (у Матеа, XXIV. 31), а строги га одбацили. Ови не признаваху другога суда до

¹ Ponunt liberum arbitrium. Види: Moneta, adversus Catharos et Valdenses, у књизи Шмита Ч. II. стр. 66.

онога, кой се забива у животу свакога појединца човјека.

Да су оба начела имала слъдбеника' у бого-милству и не сумњ; јасан доказ томе имамо у презвитера Козме: како бо хотять (еретици) кому быти мили, аще и тмами стражутъ, діавола Творца нарицающе человѣкомъ и всей твари Божіи, (чисти дуализам), и отъ многая грубости ихъ иниже ангела отпадша наричуютъ и, друзіи же иконона (домоправителя) неправеднааго творять и (умбрени дуализам). — Тако се на чисто абсолютно начело односе ове ріечи Козмине: неже на земли точью но и на высоту хулу вѣщають, глаголюще по діаволи воли суще вся, небо, солнце, звѣзды, вѣздухъ и т. д.; а на умбрени дуализам ове у Синодику: Иже сатанъ видимъ и твари Творца наричающихъ быти и иконашма нарицающихъ дѣждеви и градоу и вѣсмоу исходящому отъ земя, анаѳема. (Хилфердинг, стр. 129). Тай двоструки дуализам у бого-милству на истоку потврђую и успомене, што се по преданију сачуваше у трећем и четвртом колѣну код сродних бого-милству западних Катара. Онуда су еретици, кои се држаху чистога дуализма, тврдили да је начело то к нима прешло из Бугарске наиме од цркве дреговићке (*Dugutria*).¹ А то је и врло вѣроятно кад само промислимо, да је тобожња та црква или правилније чин дреговићки, ради најближега сусједства павликіјанскоме упливу највише изложен бити морао, те с тога биће од

¹ Hæretici qui habent ordinem suum de Dugutria dicunt esse duos sine principio et sine fine. B. Bonacursus: Manifestatio hæresis Catharorum, у Шмита Ч. I. стр. 58.

сусједа своих Павликіяна и абсолютно дуалистично начело примјо. На против приврженици умјренога дуализма на западу признавали су за свое правоучитеље чланове школе или правилніје чина горичкога (de Corezio) у Тессалії.¹ По томе се види даље да су ти системи и на западу постојали, — пресађени из югославянства, найпрѣј абсолютни па умјерени. Са премѣна, што их посљедњи систем увео у главной точки абсолютнога начела, родише се на западу двије секте, кое су се дugo времена међ собом завађале и једна другу проклињале;² ер је свака партая о себи тврдила да је сачувала у чистоти преданіје правога догмата, а по томе и право епископско наслѣдованије јоште од апостола:³ Ђели тога раскола било и међу Богомилима на истоку, не зна се јамачно због оскудице у поузданим датама; но може се ипак за вѣроватно јузети да је раскол тай и онуда постојао, пошто екзистенција горњих двоје начела код славянских еретика не подлежи никаквој сумњи. Са свим тим раздор овай у бого-милству као да не бијаше жесток, нити дугога трајања као на западу. Узрок томе находимо у различном станию и положају ереси источне спрама западнога; у степену изображености дотичних народа, међ коима су еретици дѣлали. На западу — у Италији и Француској — догмат свакој секти бијаше већ у систем доведен, а литургична и епархијска

¹ Concorrezenses; hi de Concorrezzio. Види Reinerius Sacchoni: Summa de Catharis у Шмита. Ч. II. стр. 285. Corezium у Винѣра (Vignier) стр. 268.

² Damnant se adinvicem. Види Reinerius у Шмита Ч. I. стр. 58.

струка доста ясно опредѣлѣна; к томе поедини ученици између истих западних еретика банили бы устмено и писмено свою секту, чим се наравно мржња и огорченост узаймно пирила и подраньивала. На истоку пак као да ни прилике нисе било томе замѣнитоме инату; јер од правога система тамо ни спомена (бар колико се до данас просудити дае из заоставших рѣдких споменика), а организација ереси превеће нејака и нестална. Уз ово се може и то за истину узети, да прости ондашни народ, у просвѣти далеко заоставши, ништа нисе знао за горђе поменуте разлике, тим више што је у спољашности владала подпушна истоветност међу обоим системима. Резултатима, што их разлике обоих дуалистичких система произведоше, забавляху се на истоку по свой прилици једини крстяни (на западу Катари, *Perfecti*) као науци еретичког вѣштіја. Но било што му драго, позитивно је да је чистога дуализма у отаџбини богомилства много прѣ нестало него умбреног, кой на послѣдку такођер у народной усномени изчезе, а кроз то и угаснуће секте собом повући мораде.

Што се понаособ дотиче богословіја и козмогоніје богомилске, остає нам да и о томе овдѣ проговоримо. Имамо извѣшће вишереченога Евтиміја Зигадена истина кратко, али до сада понайбольи извор за познавање догматичке науке богомилства, јако списатель додаде нешто и о историји ереси, — дјелце тим драгоценїје што је Зигаден живio у почетку XII. вѣка, кад је ерес у югославянству найвише цвѣтала. По томе историку и из других података, што их Шмит у другој чести своје књиге

(стр. 57—62) сакупio вадимо слѣдуюћe. Богомили представљаху себи отца, врховнога Бога, као духовно суштество, без тіела (*κυριος*); па како је суштество то служило првим обрасцем у стварању човѣка, говораху фигуративно да је Бог облика људскога (*χρωματος*). Бог је тай имао два сина, Сатанаила, старјега и Исуса, млађега,¹ кои с отцем састављају тројство са свим духовно, живеће па горњему од седморо небеса, састоје из бога, слова и св. духа. Два послѣдња подчинећа отцу исходе као зраци из очију му.² Сатанаил је памѣст-

¹ Ово се слаже и с рѣчима Козме презвитера, само што је код њега Христос син старији а дявол млађи: Слышаће вѣрје евангелј Господа рекша притчу о двоју сину, Христа убо творять старјишаго сына, меньшаго же, ёже је заблудиљ отца, діавола мѧнятъ (В. Прав. Собесѣдникъ м. Мај 1864 стр. 100).

² Овай подчинећи одношай између лица у тројству учили су умѣрени дуалисти или горички (Concorrenzes): Тако вели Монета: Credunt (illi qui ibi assent creatorem) statim Deum Patrem esse majorem filio et filium majorem Spiritu Sancto, in quo etiam non differunt a predictis (т. ј. строгих или албанских дуалиста), licet differant in hoc, quod credunt Filium esse Deum per naturam, similiter et Spiritum Sacrum, quod primi (строги дуалисте) diffitentur. Види Cunitz pag. 64. — У обите су идеје богомилско-катарске о тројству замршene и противне са свим прави науци. Бијаше к томе и разногласја међу строгим и умѣреним системом. По ученю строгих дуалиста сваки приврженик секте има свога особитога духа утѣшитеља (*Περιχλητος*) кој га чува, тѣши и руководи до повратка душе у небо: Distinctionem faciunt inter Spiritum Paraclitum et Spiritum principalem. Spiritum Paraclitum dicunt Spiritum Consolatorem, quem recipiunt etiam illi quando recipiunt consolationem in Christo, et dicunt multos esse Paraclitos et a Deo creatos. Spiritum principalem dicunt unum Spiritum Sanctum, de quo intelligunt illud verbum, quod orantes dicunt: Adoremus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum. Hunc etiam dicunt majorem omnibus aliis Spiritibus sanctis, et ideo principalis de-

ник, иконом, коме је наређено да управља небесним царством. Бог га беше обдарио творивом силом, али га то похоли те заведе доста анђела' да се побуне против отца му. С тога буду прогнани из неба. Падши син с помоћу дружине створи онда други свет, имајући свою тврд, сунце, звјезде, небо као и небесни свет. Он од земље и воде учини мешавину и направи Адама. Пошто Адам стао на ноге, влага нека поче му тећи из десне ноге и претвори се у змију; кроз исту ногу изиђе дух, коим Сатанаил хтједе да оживотвори човјека; дух тай уђе за тим у тјело змије, коя тим начином буде помоћник дјаволу. Овай видјећи да је сам по себи преслав, обрати се к врховноме отцу и заиште душу, и он му је даде. Исто тако буде створена и оживотворена Ева. Еву кашње превари Сатанаил те роди с њом Каина и кћер (Каломену). Иза тога првог грјеха Ева роди с Адамом сина Авела, који је чистти и боли од Каина. Пошто је тако Сатанаил преварјо душе првих праотаца, изгуби сву дојакошњу своју небесну лјепоту и твориву силу, те постаде гњусан и мрачан. Бог га ипак остави да управља надалје светом што га је сам створио, јер се надао да ће се душе одашрјети убитачноме упливу зла. Али се у той нади превари; неизмјерна већина лю-

nominatur. Moneta код Куница стр. 59. — Смјешно је како су Богомили представљали лица у тројству по рівчима Арменопула (de Bogomilis у Леунклавија, стр. 552). Non modo per quietem verum etiam vigilantes videre se patrem prohibent, ut senem, cuius admodum prolixa barba sit; filium similem ei, lanuginem primam recens mutaverit: spiritum sanctum, ut juvenem nudas admodum genas habentem; dæmonibus eos ita circumvenientibus, et inequalem esse sanctam trinitatem docentibus, juxta discriben harum figurarum.

ди изгуби се, за злом пристане, што је принудило найпослѣ Бога те предузме изванобичне мѣре, да би их спасио. За то произведе из срдца своег слово или сина свога Иисуса, што га люди прозваше Христом, кой се зове такођер Михаил. За Иисуса говораху и то Богомили, да је ушао у Марију кроз уши њой.¹ Оволико нам је било споменути о той козмогонији богомилской, из кое види се да њой је темель у главном библички т. е. повељству о створењу човѣка; само што је нагрђена којаквима несластним, будаластим митима и аллегоричким измишљајма, сходно дуалистичкоме начелу о двояком божеству.

Ред је сада да се упознамо с поединим точкама науке богомилства, у колико се познати могу из дохранијних споменика. Найзнатније је у той струци што написа рођени наш Козма превзите. Као што споменујемо, он обраћа своју пажњу више на споляшњу страну ереси, на практичне послѣдице главних њених догматата, и тек мимогред и врло рѣдко осврће се на доктринальна начела. Као очевидни свѣдок и сувременик напредованја секте (живио је у другој половини X. или у почетку XI. вијека), он тим више заслужује да му се подпуно вѣрюје, што се с казиванијем његовим понављајуше слажу и писана извѣшћа западњака² о ученю катарске ереси; те се овим начином исто порекло и истовет-

¹ Ово се миће у фигуративном смислу налази и у неких грчких св. отаца; на западу у Августину и у старој литургији лјонској: *descendit de cœlis missus ab arce Patris, introivit per aurem Virginis in regionem nostram indutus stola purpurea.*

ност у науци обоих грана найссяніє засвѣдочава. За то ъемо поедине точке о науци богохилской под-кріепити собственим ріечма, што из нашега Козме, што из других грчких и западних извора. Почнимо с найглавніом точком послѣ дуалистичког начела, о коме смо вѣ прословили, а та е:

Докетизам. По овоме є Исус само привидно човѣк; тіло му є божествено, лишено людских потреба и неволя. Он се престави, сиђе у ад и оковавши за увѣк Сатанаила савлада зло на земљи; трећи дан ускрену; ученици опишаше му истину тіело, али є било по изванредной воли божіјој да им се показао у привидном тіелу. У истоме небесном тіелу он се узнесао за тим на небо, те се повратио к отцу своме. При скончаню времена слово и дух слиће се опет у отцу, и тройство биће од онда само сдал Бог без тіела, но ипак облика людског¹.

Крштенѣ с водом. Говораху да є оваково крштенѣ без икакова дѣйства, јер є вода матерія створена злим богом, и за то му одрицаху моћ таинствену. Тим више пак опираху се крштению новорођене дѣце, што не могу разликовати добро од зла, па с тога немаю ни вѣре, без кое тай-

¹ Попа богохила..... въспрѣмшаго манихенскжк сію ересь, къ симже и се приревшаго: Яко въ привидѣни Христосъ Богъ нашъ отъ святыхъ богородицѣ и приснодѣвы Марії родиця и въ привидѣни распятся. И обженж плѣть възнесе и на въздоусъ остави. Види синодик у Хилфердинга стр. 171, 172. — Евтимій Зигаден: *Narratio de Bogomilis*, стр. 16, 19, 8. — Schmidt *Histoire* Ч. II. 36, 37. — *Ad literam de passione, resurrectione et cæteris articulis nihil credunt*. Види Pseudo — Reinerius у књизи: *Eiu Katharisches Rituale von Eduard Cunitz* стр. 44.

на остає пуха формалност.¹ Право им є крштенѣ тако звано крштенѣ духа и огня, о коме говори св. писмо, што га даваху без никакове стихіе матеріялне, єдним ставлянѣм руку уз читанѣ молитве господнѣ. Участники тога духовнога крштения били су само они, кои су се дубоко, искрено покаяли, — и то се код западних еретика звало *Consolamentum*,² о коме общириє у напрієд.

Евхаристія. Одрицали, су свако мистично знаменованѣ односѣће се на тіло Ісуса Христа, те су за то одбацали и претварањѣ тим више, што є тіло Христово по еретичкай науци само привидно (докетизам). По томе толковали су у смислу аллегоричном и духовном ріечи, на коима се држи ученѣ прав. цркве о евхаристії (Йов. VI. 53—57); па и то є толкованѣ послѣдица дуализма, јер су хлѣб и вино по својој природи производи дјавола. Прави хлѣб небесни, кой спасава онога кой га ёде, то є ріеч божіја, то є усрдна молитва душе, коя ту ріеч у себе прима.³ По томе учению о евхаристії

¹ Видите ли, братіе, колъми есть поразилъ діавольъ, да святое крещеніе отменить, гнушающеся крестимыхъ младенецъ? Ащебо ся имъ случить видѣти дѣтицы младь, то акы смрада зла гнушаются. (Козма у прав. соб. Май. 1864, стр. 106). — Concedo, веляше западни неки еретик пред римском инквизицијом, quod baptizabat Jesus et discipuli ejus in aqua, id est in prædicatione et Spiritu Sancto, sed non in aqua corporali sicut dicit Johannes Baptista in Evangelio Matthæi c. 3. (Cunitz, стр. 65). — За Богомиле вели Арменонул (стр. 552): *Baptisma nostrum Joannis baptisma vocant, suum baptisma Servatoris.*

² Manus impositio vocatur ab eis (sc. hæreticis) *Consolamentum et spirituale baptismum, sive baptismum Spiritus Sancti.* Види Reinerius у књизи Дра Куниц: *Ein Katharisches Rituale* стр. 59.

³ Ев. Зигаден: *Narratio de Bogomilis* стр. 26. — Коз-

ни се чудити што су одбацали и литургію, за коју (по мненију ињихову) нису знали први хришћани, као ни за евхаристију, установивши обос Јован Златоуст¹.

Исповід. Нису примали тайну ову онако као што ју прима прав. црква.² Говорили су да се треба исповідати само Богу. Ипак имали су обичај каяти се својих гріеха явно и свечано, што су сматрали као неки род таинства. О томе имамо доказа' међу еретицима на западу. Такова исповід налагала се вѣрнима (*Credentes*) и савршенима (*Perfecti*). За смртне је гріехе сваки вѣрни био држан поединце се исповідати. За ман'е гріехе један би говорио за све остале, и разріешен' давало би се свима од једном. Исповід пак међу савршенима звала се служба (*servitium* или *appareillamentum*) т.

ма: Что глаголют о святъмъ комкані? Яко нѣсть Божиємъ повелїнємъ творимо комканіе; ни есть.... тѣло суще Христово, но аки и все и простое брашно. (Прав. соб. М. Април. 1864 стр. 497). — *Formidabile sacrum dominici corporis ac sanguinis quod in habitantium templo dæmonum hostiam appellant.* (Арменопул de Bogomilis, стр. 552) — *Sacramentum altaris non est nisi blasphemia, et sacerdotes portantes illud per carcerias sic decipiunt gentes.* (Acta Inquisitionis у Шмита стр. 135).

¹ Козма: Глаголют не суть апостоли литургіа предали ни комканіе но Јоанъ Златоустый (Пр. Соб. М. Май стр. 82). — *Missa non prodest defunctis*, говораху еретици у Нѣмачкай наиме Ренждани (Runcarii). B. Schmidt Ч. II. стр. 284.

² Козма: Еретици же сами въ себѣ исповѣдь творять и рѣшать, сами суще вязани дьяволями узами; неже точно мужи того творять, но и жены, јже ругу достойно есть (Прав. Соб. М. Юний. 1866 стр. 207). Reinerius бивши и сам много година у секти Perfectus доноси почетак те явне исповѣди: *Nos venimus coram Deo et vobis ad confitendum peccata nostra, quia multum peccavimus in verbo, opere, in visione et cogitatione etc. hujus modi.* Види D.r Cunitz str. 39.

е. грѣшник готовіо се из нова к наблюдаваню строгага живљеня савршених.

Грѣси и нъихово одпуштенѣ. Врховни є закон, главно правило богомилске ереси: избѣгавати сваки своевольни дотик с матеріом, као твором нечастивога. Свако дѣланѣ противно закону томе грѣх є. Измѣју грѣха учинѣна и наумљена ние било постепености. Први є смртни, тежки; други опростни. Ова є разлика постојала барем у практици, дочим су у теорији сви грѣси једнаки, и могу се изгладити уласком у секту. Што се пак тиче одпуштења грѣхова примѣтити нам є слѣдуюће. Црква православна учи, да осим заслуга Исуса Христа, човѣк може кроз добра дѣла умалити тежкоћу своих погрѣшака; он може приказати дѣла та правди божјој за свое грѣхе, те очекивати блажији суд. Богомили на против одрицали су заслугу тих дѣла оправдавајућих. Нема до једног пута по коме се долази до опроштења грѣхова: то є радикално кајиће, савршена промѣна у живљеню; једино є пак средство кајња — одреченѣ свѣта, и улазак у еретичку цркву т. є. у чин крстяна' (*Crestias, Christian*) на истоку, чистих (*Kaihari*), савршених (*Perfeci*) на западу. У той цркви (или болѣ у томе чину) налази се сигурно средство и ёмство добити опроштай; изван чина тога нема спасења; вѣра крстяна' сама спасава; тко год вѣру ту пригрли, томе су грѣси за увѣк остављени'.

¹ Види: Евтимія Зигадена *Narratio str. 36.* — Schmidt *Histoire*. Том. II. Cap. 90. — Ebrardus: *ipsi solummodo et non alii possunt absolvere a peccatis et solvere animas.* (Dr Cunitz стр. 39). — Reinerius: *nemo potest salvus fieri nisi per eos* (*Ibid.* стр. 39).

Брак (женидба). Брак им є біо смртни гріех; у томе нису чинили разлике међу прелюбством, т. е. незаконитим живљењем люди' разнога пола (*concubinatio*) и правим браком; обое су продуженъ Адамова гріеха. Женидбу су сматрали за средство, коим човѣк задоволява свойой похотльвости; средство є то изуміо дявол да би расплодіо людски род, а тиме овѣковѣчіо свое собственно царство.¹ Мѣста у св. писму, гдѣ се одобрава брак између мужа и жене, толковали би аллегорички, узимаюћи ріечи у смислу духовном, по коме женидба біаше ново съединѣнѣ душе с душом небесном од онога часа када супрузи ступише у секту; или по науци умѣрених дуалиста женидба біаше споенѣ душе са св. духом. По некима западним спісательима допуштали би заручницима да заєдно живу, али *non aliter nisi abstineant ab opere conjugali* (Schmidt, Tome II. p. 87).² Вѣроятно є што вели Moneta (*adversus Catharos et Valdenses*, p. 330) да су умѣрени дуалисти забраньвали женидбу савршенима (*Perfecti*) а не вѣрнима (*Credentes*).

¹ Види: Евт. Зигадена *Victoria de Massilianis* стр. 116; -- Патріярха Германа *Oratio de exaltatione Crucis* стр. 114 у Шмита Ч. II. стр. 87. — Козма: Женящаяся человѣкъ и живущая въ міру мамонины слугы зовутъ (Прав. Соб. М. Май 1864, стр. 101); а на другом мѣсту говорѣни о истим еретицима: иже женитву чистую хулить, да будетъ проклять. (М. Юлій, стр. 325). — Ebrardus: *Putant concubitum esse immundum, generatio peccatum.* — Moneta: *Hæretici conjunctionem istam (matrimonium) illegitimam dicunt, id est contra Dei legem;* на другом мѣсту: *non est salus in matrimonio.* (D.r Cunitz стр. 44).

² Вріедно є напоменути да се у томе с богомилством и данас подпuno слажу руски расколници, на име секта тако званих божіих люди, у коих в пословица: Неженатый

Осим ових главних догмата секте богомилске (на западу катарске) било је и других, кое би ере-тици учили и по народу их распостириали. Ми ће-мо и те точке овдје редом у кратко означити.

Од свештених књига примали су Богомили са-мо нови завјет особито еванђелје, и држали га у ве-ликой части; премда им то нисе ни мало сметало да му смисао кваре, и по својој га воли аллего-рички толкују, гдје се год мјеста у еванђелју не сударају с основнима њиховим начелима: *hos libros, вели за Богомиле Арменопул, falsa interpretatione corruptunt, et blasphemis ac scelestis intellectibus ad id, quod ipsis videtur, pervertunt.* За стари су завјет ови тобожни учитељи учили, да је производ

неженисъ, женатый разженисъ; а если нельзяя, живи съ женою какъ съ сестрою. Види важни саставак: *Правni обичајi kod Slavena* ученога Дра Богишића у книжевнику, год. III. страна 167, коим је дјлом овай дични до-мородац већ красан споменик себи подигао у србској кни-жевности. Осим горње пословице има и другога штошта у руских расколника, што је по свој прилици к њима пре-шло од богомилства. Довешћу овдје што о томе сродству Богомила' с руским расколом говори руски издаватель у уводу к речноме Козмином саставку: Сочинење Козмы, вѣроятно вѣсъма рано стало извѣстно и въ русской лите-ратурѣ. Не безъ основанія думаютъ, что Адріанъ и Дмитръ, первые у насъ проповѣдники еретическихъ мыслей въ на-чалѣ XI. вѣка, были богомилы. Тогда же, можетъ бытъ, русская церковь пріобрѣла и оружіе противъ нихъ въ бесѣдѣ Козмы пресвитера. Являвшіеся послѣ еретики; стригольни-ки, жидовствующіе, Феодосій Косой и другіе высказывали тѣже мысли противъ ієрархіи и церковной виѣшности, ка-кія высказываютъ богомилы у Козмы, и защитники пра-вославной истини ползутся тѣми же доказательствами, какія употреблялъ Козма; и правственныя наставленія Коз-мы отрывками входили въ древнія русскія поученія и да-же въ прологѣ (31 Янв.) Види Прав. Собесѣдникъ, 1864, стр. 483, 484.

сотоне и да о њему свѣдочи, те су га за то у принципу одбацале обѣ странке — чисто дуалистичка и умѣрена — с том разликом, што му је прва странка одрицала аукторитет само од чести, примаюћи пророштва и псалмове,¹ а друга га са свим одбацала. Особито су пророци били предмет мржње и нападања од стране умѣрених дуалиста, говорећи да што су год пророци прорицали дјевол им је казивао, и на то их упућивао².

Сходно и дослѣдно мићнју, да је дух Исусов прошао кроз дух Марије начином са свим духовним и субтилним, говорили су да Марија нисе била мати Исуса Христа; да нисе имала по плоти родитеља;³ да је тек привидно била жена и мати Христова.⁴ На против неки чисти дуалисте у Бугарской и Таллянской не допуштаху ту привидност, но учаху да је Марија била права жена; гдјеко опет од исте секте говораше да је рођена од отца и матере, а други да је родила жена без мужкога съмена.⁴ Би-

¹ Евт. Зигаден, 7, 36, у Шмита Ч. II. стр. 61.

² Евт. Зигаден, 6; Герман Патріарх, *oratio de imaginum restituzione*, 443. У Шмита Ч. II. стр. 61.— Козма: Авраама, друга Божја, и Данила, и Азарыни чади и прочихъ пророкъ не приемлють, ихже и звѣре свѣрѣлпіи убоящася и огнь усумнѣя; Јоанна же Предтечу и зарю великааго Солнца безчествують, антихристова предтечу наричуше и', егоже самъ Господь болша вѣхъ святыихъ показа. (Прав. Соб. М. Май, 1864, стр. 90). Види се из овога да је Козма овдѣ умѣрене дуалисте на мисли имао. — *Joannes Baptista fuit unus de majoribus diabolis qui unquam fuissent.* (Акта инквизиције у Каркасонију Шмита Ч. II. стр. 40).

³ Schmidt, *Histoire*. Tome II. pag. 42.

⁴ Moneta: *de sola muliere sine virili semine* (Schmidt, *Histoire*. Т. II. стр. 42).

ло є и такових (у Французской), коима є Марія гола метафора¹.

Не кланяху се иконама, ер их држаху за идоле измишлѣне дяволом, и учинѣне од градива што га створіо дявол. Иисус Христос (говораху) дође у свіет да нас ослободи од идолопоклонства, а не да идолопоклонство уведе. Не поштоваху ни моћи божіих угодника. Ничега се пак толико не гнушаваху што креста и крстнога знаменя. Не могаху никако поняти да є христянин онай човѣк, кой ставля вѣрнима на видѣло оруђе руга и смрти Христове. Мѣсто да се поштује крест ваља, тако говораху, да га човѣк мрзи и презире, представляюћи побѣду злочестога Бога².

¹ Eymericus: Mariam negant fuisse mulierem; sed sectam suam et ordinem suum dicunt esse Mariam Virginem, veram pœnitentiam, castam et virginem quæ generat filios Dei, quando recipiuntur ad eandem sectam et ordinem (Schmidt, Histoire, Tome II. pag. 42, 43). — Наш є Козма разумієвао очито та различна груба богохмилска учения о богоодици гдѣ вели: И еще же надъ всмъ зломъ и се сіи окаянній творять: Преславныи бо и пречистыя Богоматере Господа нашего Йисуса Христа не чутъ, но много о пей блядуть, ихже рѣчи и грѣдости нельзѣ писати въ книгиcia (Прав. Соб. м. Май 1864, стр. 90).

² Евт. Зигаден: Narratio de Bogomilis, 24, 27. — Герман Патріарх: Oratio de imaginibus, 439; Oratio de exaltatione Crucis, ў Шмита Ч. II. страна 112 — Козма: Бѣси креста Христова боятся, еретици же посѣкаютъ кресты и своя орудія творять ими. Бѣси боятся образа Господня на дѣсцѣ паницана; еретици же не кланяются иконамъ, но кумири наричуютъ я. Бѣси боятся коетей Праведнихъ Божіихъ, несмѣюще приближатися къ ковчегомъ, въ нихже лежить безцѣнное съкровище, даное крестяномъ на избавленіе всякоя бѣды; еретици же ругаются имъ и намъ смѣются, видяще ны кланяющася имъ и просяще отъ нихъ помоши (Пр. Соб. м. Април. стр. 492); а на другомъ мѣсту: О Крестѣ же Господни сице блазнящеся глаголють: како

Држећи се Богомили докетијама, не вѣроваху ни у чудеса Иисуса Христа. Чудеса, коя он почини, біяху им духовна. Он не исцѣльиваше болести тѣлесне, јер є тіело сматрао као препреку да се ослободи душа, о исцѣленю кое он се једно бринуо; сліепци коима є вид повратіо, то су люди засліеплѣни гріехом; гроб, из којега Иисус подиже Лазара, гроб є духовни, чијег сънке умотавају гріешећу душу; хлѣб што га умножи да би наранјо мноштво свијета, то є ріеч живота; бура, што ю Христос утиша, страсти су кое зли Бог покреће¹.

Ерес је ова одрицала клиру православноме и

ся єму есть кланяти? Сына бо Божія Жидове на немъ распяша; да вражда есть паче Богу Крестъ. Аще бы кто царева сына убилъ крестомъ древомъ, можетъ ли древо то любо быти Цесару. (Прав. Соб. м. Април стр. 494). На трећемъ мѣсту вели: Кланяющежеся не творять Креста на лици своемъ (*ibid. Юній*, стр. 199). — *Ignominia crucem sanctam adficiunt, veluti quæ dominum peremerit.* (Армен. de Bogomilis, 552). — Врѣдно є знати како су западни ереши судили о крсту и крстноме знаменю: *Hæreticus dicit quod ignominiam Christi adoramus, et ejus ignominiam nostræ fronti imprimimus; dicit enim nobis, si pater vester suspensus esset in aliquo patibulo, ipsum patibulum abominaremini, et non honoraretis illud; ex hoc arguit quasi a simili, quod nos crucem Christi abominari debemus* (Монета, 461, у Шмита Ч. П. стр. 12). Види се из овога такођер велико сродство, да не речем истоветност између источне и западнѣ ереси.

¹ Козма: Не вѣрују чудесемъ Господним. Ибо дявола творца нарицају, Христа же не исповѣдају створивша чудеса, — глаголију: нѣсть Христоствъ слѣпа просвѣтиль, ни хрома не исцѣлиль, ни мертваго вѣскресиљ, но притѣча то суть точио и бляди: грѣхи бо, рѣша, цѣленыя клоснымы бо евангелисти положиша. Народомъ же напитанымъ въ пустыни 5—ю хлѣбъ не вѣрују, глаголију: не суть то хлѣби были, но чѣтыре евангелисты, пятое опраксъ Апостоль (Прав. Соб. м. Май 1864, стр. 108).

римскоме характер свештеиства. Особито западни ереци приписивали су римским свештеницима свакояке пороке и невалялства: тврдоћу, охолост, симонију, нетрјезност, зло срдце, лицемјрство, те су на ныи обраћали све укоре, што их Христос управio на книжнице и фарисе. За то су их држали за недостойне строiti тайне црковне; тайне што их овакови свештеници строе, остаю без дјейства, јер су и сами строитељи обтерећени мноштвом грјеха, па не могу ни друге од грјеха разријешавати.¹ Било је укора' и на истоку противу православнога свештенетва, премда сгорченост рекао бих не бјаше онамо онако велика као на западу².

6. Црква. Епархија. Богослужбени обреди.

Пошто смо у првоме раздѣлу видили у чесму се састављо въроученѣ богомилства, пређимо сада

¹ Romana Ecclesia habet maculam et rugam, quia ibi sunt adulteri, avari, ambitiosi, lupi rapaces. Non est ergo illa Ecclesia. Sed nostra est Ecclesia, ubi sunt homines justi et casti, non mentientes, non fraudantes. — Decem partes Ecclesiæ romanæ malæ sunt et etiam plures. — (Moneta, 391). — Види D.r Cunitz: Ein Kath. Rituale страна 77. Сравни Schmidt Histoire Ч. II. стр. 140, 141.

² Козма: Хулите ѿсрея и вся саны церковныя, фарисея слѣпые зовуще правовѣрни Иопы и много на ня лающе акы пеи на коњика; — (глаголуть) въ лѣности живутъ, — аще єсте священи то почто не живете якоже вы єсть повелѣно, якоже то къ Тимотею пиша Павель глаголеть; а ниже: иоцове учиваются, грабить и ино зло втайни творять, — Епископи же, не могущи воздержати сѧ, якоже и мы, нась въздержају отъ молитвъ, а потомъ не прстять отъ грѣха. (Прав. Соб. м. Май 1864, стр. 83, 84, 85).

на други, и развидимо споляшњу му страну: цркву, епархију и богослужбене обреде. Ако смо о вѣроученю између других извора црпили подоста из презвитера Козме, сада нас тай поуздані домаћи руководитель са свим оставља, те смо принуђени прићеши мал не исклучиво к изворима западних богомилству сродних Катара'; ер што є о томе Грк Зигаден написао кратко є, површино а доста и замршено.¹ Међу те западне изворе прво мѣсто иде без приговора рукопису, што га Д.р Куниц нађе у библиотеци лјонской (*Bibliothéque du Palais des Arts*) и наштампа у Ђни г. 1852, под именом *Ein Katharisches Rituale* (в. стр. 16). Књига та садржава малу збирку литургичних образца, кои су се употребљавали при религиозним скупштинама Катара' у јужной Француской, — дјелце за нас тим драгоценіє, што є до данас једини познати споменик, кой нас непосредно упознае с духом и религиозним характером катарске секте. У ићму є истина оскудица', ер рекао бих да є само уломак катарске литургіе. Срећом недостатак тай допунјаваю извешћа римских инквизитора *contra hereticas pravitatem*, коя су кад што истина претѣрана из мржић к ереси; али их разборити изслѣдователь може ипак користно употребити за свой посао, као што є између других учинјо с великом вѣштином и учени Хр. Шмит у својой често напоминјатој монографији о Катарима. За историју пак славянскога богомилства извори су ти неоцѣниве важности, што нам и са литургичне стране неопровержivo доказую, да

¹ В. *Narratio de Bogom.* стр. 26, гдѣ говори о двойном обреду засобиџе приманя у чин.

су катарски обреди пренесени на запад из югославянства, где су их еретички монаси кроили (с примѣшом дакако еретичком) по обрасцу правосл. калуђерских правила, какова нам требник показує. Када ово узмемо, те сравнимо навластито тако звани *Consolamentum*, найглавнији обред у катарству, с православним обредом у требнику када се тко калуђери, можемо поуздано од туда извести, да су исте богослужбене церемоније у обичају бивше код западних Катара, постојле бар у главном и у славянских Богомила на истоку, као што ће се ниже больма видити. Найпрѣј почнимо црквом.

Црква у источних и западних еретика нисе била што у правосл. христијанству, т. ј. община право вѣрних, кои вѣрују у Христа (І. Коринт. І. 2). Она се ограничавала на једну само касту или чин люди,¹ кои себе сматраху за једине праве и добре христијане, за истинито божје стадо, избрани божји народ на земљи,² за люде савршене, кои су се у ласком у тай чин очистили од сваке гнусобе и грѣха, а кроз то дошли у тѣшни савез и одношай с Богом, те могаху опроштати другима грѣхе и спасенї им у Бога измолити, држећи се у томе начела, да тк є сам нечист ни друге очистити не

¹ Dicunt quod bonus homo aut bona fœmina, aut congregatio utriusque Ecclesia est. (Ebrardus у књизи Д.ра Куниц стр. 39).

² Види: Ев. Зигадена Narratio стр. 35. Dicunt quod Ecclesia Dei non erat in lignis et lapidibus, sed in bonis hominibus et sanctis quales dicebant esse se ipsos; item quod ipsi solummodo et non alii poterant absolvere a peccatis et solvere animas (Liber. Sent. ibid. 39). — Nostra est Ecclesia ubi sunt homines justi et casti, non mentientes, non fraudantes (Disput. inter Catharum et Paterinum, ibid. 39).

може.¹ Чланови чина тога били су на истоку очевидно неки род калуђера', — и то су они тако звани христијани (у споменицима кръстяни), кое смо већ неколико пута напоменули у овој расправи. Они су се па европском западу звали кад Катари, кад *bos Crestias* (добри христијани), кад *Perfecti* (савршени), *Consolatores* (утѣшитељи) и т. д. Православни пак и римокатолици звали би их искључиво еретицима, а чин пнихов ересю, тако да се у западних списателя (а и у нашега Козме презвитера) под еретицима само чланови чина тога разумјевати имају. Акт, коим се тко у чин христијански примао, звао се код западњака *Consolamentum*, од риєчи *consolare* (утѣшити), романски *esser consolatz*. То бијаше акт најважнији у ереси и права еретичка тайна; бијаше као средоточје свега црквеног живота Богомила' и Катара'; тим актом улазећи неофит раскидаше сваку свезу с прошлошћу и с грѣшним свјетом, да би ступио у брой чистих људи, правих христијана, и добијаоћи кроз то духа светог постао учестником свјету добара, благодати и благослова еретичке цркве. За то се и називао духовно крштење (*baptisme spiritual*), једино што га богомилски еретици признаваху.

Званје то налагаше христијанима велике дужности и најстрожији аскетизам; валило им је ићи од мѣста до мѣста да проповиједају, надгледају вѣри, да их свѣтују да буду постојни у вѣри, трпећи радо прогонство и саму смрт. Уз то су предсѣдавали богослужбеним скупштинама, и примали у чин

¹ *Ejus mundas oportet esse manus qui aliorum debet tergere sordes* (*ibid.*)

кога би држали да је тога достојан. Сваки дотицай, разговор, благованђ и сами сусрет с иновѣрним (acrezzent) бијаше им у тежки грѣх уписан, већ ако би се то догодило с намѣром да придобију секти својой невѣрника. Што се пак дотиче пачина живљања, ту се искало од њих савршено одреченћ свега и свачеса, што и чайманћ слади живот людски на земљи.¹ Сматрајући младенаштво као пайвишу добродѣтель, клонили су се женскога пола до тога степена, да се крстянин и у болести дотиком двореће кћери свое држао већ оскврићн. Собствених добара нису могли имати, и што би год кој члан трудом својим заслужио ишло би у общту кассу. Сходно правилу томе, морао је сваки нови члан при уласку у секту завѣтовати се, да ће убоштво до смрти хранити. Молитва, пост и проповијед била су заниманија правога крстянина. Главна молитва бијаше им отче наш, коју би врло често на дан повтаравали. Рашили су се само зелјем, рибом, маслињама и уљем; постили су три пута на годину сваки пут по четрдесет дана; један им је пост био од 11-23 Нов. до божића, други од прве недеље четиредесетнице до ускрса, трећи од духовске до петровадне.² Осим тога имали су сваке седмице три постна дана о хлѣбу и води³.

¹ A sua perfectione cadunt, communicatingo mundanis. B. D.r Cunitz 42. — Dicunt talem sic lapsum spiritum sanctum non habere (*ibid* 67).

² Под божићем разумјевали су вретици силаженћ Иисуса Христа у зли свет, а под пасхом побјedu над кнезом света тога. Духови представљаху основанћ вретичке цркве, ново съдинћн светога и утѣшитеља духа с крстянским душама.

³ Frequenter orant et jejunant et abstinent se omni

Томе споляши́мъ начину живота крстяна¹, одговарало є подпuno и ныхово понашанѣ и обѣнѣ у людском друштву. Строга озбильност у говору, избѣгаванѣ свакога пустословія и сміеха уз бліедо, тужно, мршаво лице, измучено тіело, біяху одличителне црте оте споляшности.¹ Есу ли пак унутрня чувства била у сугласю с том изваньском побожном радњом, тежко є пресудити. Било є на западу и на истоку списателя¹ истина явних противника ереси, кои су крстяне кривили да су лицемъри, притворице, сребролюбци, варалице; да су под изваньском побожношћу и смиреношћу свако и найневалялє дѣло или сами чинили или другима допуштали, само да у секту вѣрую. Други су их

tempore a carnibus, ovis et caseo, quæ omnia videntur esse satisfactoria pro peccatis eorum (Reinerius, pag. 1765. B. D.r Cunitz, 47). — Tres quadragesimas in anno jejunant, et ultimam septimanam, quia in illa jejunant in pane et aqua, alii autem septimanis tribus diebus jejunant in pane et aqua (Eimericus Direct. Inquis. ibid. 47). — Козма: Молитвы же их прелести тысяча суть; кляняются затворышеся въ хызѣхъ своихъ четырижды днемъ и четырижды нощю; кланяющежеся глаголютъ: Отче нашъ, иже еси на небеси (Прав. Соб. Юній, 1864, стр. 198). — Скверно учать что мясояденie и винопитие отлучаютъ отъ Бога (М. Юлій, стр. 318, ibid.) — Сравни: Euth. Zygad. 33. у Шмита II. 94.

¹ *Tristes sunt omni tempore, et facies eorum pallore perpetuo deprimitur. (Schmidt, II. 155).* А едан их стари западни списател овако описує:

Est Patharistis

Visio tristis

Vox lacrimosa (ibid.)

Овоме одговара опис споляшнѣга хода и поступања бого-милскога еретика, што га забилѣжила Анна Комнина у књизи Alexias стр. 486: *Fereque e tristium genere naso tenus operitorum, deimiso capite incedentium, ac inter eundum nescio quæ vota precesve arcano sub lingua murmure susurrantium, homo Bogomilus est.*

опет кориeli са споляшића претварања да су католици, те да цркве полазе, миссу слушају а у срдцу остаю окориeli еретици,¹ што и презвитер Козма за югославянске еретике потврђује.² Од источних историка Евтимије Зигаден пребацује на посесе Богомилима, да су се служили вѣроломством и лажи, и правдали се тиме да дјавол подиже прогонство, па за то да нисе грѣшно преварити га лажним казиванјем.³ Но има и одличних списатеља, кои еретике бране од лукавства и пришиваних им невалјалства, хвалећи особито њихово постојањство у вѣри, чистоту нарава, частност у послованию, трѣзност и безазлену простоту, те су од туда изводили, да заблуде њихове већма су од ума него од похоте,⁴ па у томе бићенju да је доста и злоће римских инквизитора.⁵ Еле било што му драго, истина је жива, да је уплив крстяња' на народ без разлике рода и спола био огроман, навластито на европском западу. Господа и простаци, люди и жене, врло их онуда штоваху, усрдно их у свое домове примаху, давајући им сваки по могућству милостинју, и закланяјући их вишег пута с опасношћу собственога живота од грознога прогонства фратарске инквизиције. Особито им простаци приписиваху врхунаравску моћ, будући тврдо убићени, да крст-

¹ Schmidt II. Livre V.

² Страха дѣла человѣческа и въ церковь ходять и кресть и икону цѣлують, яко же мы повѣдають, иже отъ нихъ обратишася на нашу истину вѣру, глаголюще: яко вся си творимъ человѣкъ дѣля, а не по сердцу, вѣтайнѣ же кремемъ свою вѣру. (Прав. Соб. Май, 1864 стр. 92).

³ Narratio, 30 у Шмита II. 83.

⁴ Lami della eresia de' Paterini in Firenze 1766 in 4.

⁵ Schmidt. Livre V.

јанин када чита у еванђелю, што га свагда уза се ношаху, може кроз то само уклонити сваку несрећу, утишати гром и вѣтрове. Той великой важности, коју су крстяни уживали, приписати је такођер, те је народу био особито драгоцен благослов им; и кое му драго лице сусретавши крстянину не би край ињега прошло, да му се не би гологлавке до земље поклонило рекавши му: благослови отче, благослови добри крстянине, на кое би му одвратио: да те господ благослови.

Осим крстянскога чина, кой састављаше еретичку цркву, постојала је друга класа люди¹, тако звани вѣрни (на западу *credentes* или по романски *crezentes*). Они су истине били приврженици секте, али нису јоште спадали међу нѣне праве чланове; налазили су се на неки начин у предверју цркве, те су донекле личили оглашенима у древној христијанској цркви.¹ Као такови они су се обучавали у науци еретичкој, присутствовали су богослужбеним скупштинама, и како изван секте не бијаше спасења, спремали би се да с временом, ма било на самртной постели, уђу у најтѣшњу црквену общину, и кроз то постану учесници свију нѣних благодати, што се једино уласком у крстянски чин или секту постићи могло. Не налазећи се дакле они у секти, него на изабраном путу к њој, ни су били ни обvezани да строго набљудавају про-

¹ Да су оглашени — *auditores* — били одвојени од вѣрних, као што мисле неки ауктори, није исторички доказано, за то се и ми овдѣ држимо противнога мијніја већине списатеља¹, по коме су у катарству постојале само гореназначене двије класе сектата².

писана за праве секташе (крстяне) правила. За то могаху се женити, добра тећи и уживати, бой бити, ранити се свачим што земља производи, под увѣтом да се за те грѣхе исповѣде духовнику (стройнику) секте.

Пріе него пређемо на литургичне обреде у богоилству, ваља нам свакако ради болѣј ясности онога што слѣдује, предпоставити штогод о устройству еретичке епархије. Какви су били духовни редови или званја међу славянским еретицима, какви ли међусобни ныхови одношац, о томе источни споменици ништа не говоре, као ни о тобожњим црквама или болѣј рећи общинама у Цариграду, Филаделфији, Меленику у Маџедонији (*ecclesia Melenguiæ*), Дрговићу (*Dugunthia, Dugrūtia*) на граници Тракије и Маџедоније. Код западних списатеља споминују се само неколико црквених богоилских старешина, као горђ напоменути Василіје бивши још у животу г. 1118; епископ Никита (*Ni Quinta*) из Цариграда од строге дуалистичке секте, кой г. 1167 дође у Ломбардију, и сазва сабориште у *Saint-Felix de Sagamal* у јужној Француској, на ком се утажила породивша се распра између строгога и умѣреног дуализма; неки Симон (пріе г. 1167) старешина цркве дрговићке, кой посвети за владику вишерећенога Никиту. Свакако црквена та организација на истоку (изузевши Босну) нисе се чврсто утемељити могла; с брзим падањем ереси и она је из дана у дан изнемагала и слабила, док је најпослѣдње заједно са ереси са свим нестало. Много јој је ячи темељ био на западу међу ондашњим Катарима, нарочито у јужној Француској и северној Италији. Ту је

секта (бар у почетку за XI. и XII. столѣћа када подпуну слободу уживаше) разділена била на епископіје, а ове опет на дјаконате. Свака је бискупіја имала свое точно определене границе, и обузимала је мѣста и простор римских бискупіја, од коих су имена и на западу радо усвојавали еретици. По ономе, што се у србским споменицима сачувало о епархијном устройству босанске цркве, кое се у његри судара са устройством западнѣје ереси, није сумња да је и та организација прешла на запад из югославянских страна, што их богомилство заразило. За то могу се иста дата, одузевши гдѣкоје предположне особине, и на источну секту обратити.

По той организацији била су два црквена реда: виши и нижи. На први ред спадају старѣшине секте, звани кадикади и епископи; на други стройници (на западу *ministri*) и дјакони. Џдни и други избирају се из крстянскога чина; где не би било стройника, заменјивали би их обично у свршавању службе и други крстяни премда неосвећени. Међу стройницима били су опет неки старии у достојству, у власти и у служби, и ти су се звали старци (на западу *ancianus, ancias, major*). — Акт рукополагања стройника бјаше врло прост, немајући никакова таинственога знаменования; епископ стављаше на главу ређеника нови завѣт, што се неким начином сматрало као ново духовно крштење (*Consolamentum*). — Глава дјецези бјаше епископ. Он заузимаше прво мѣсто у свима црквеним службама; он би први починјао молитве; први благосиљао, проповиједао, ломio хлѣб, освећивао ниже свештени-

ке, разрѣшавао од смртних грѣхова, предсѣдавао скупштинама крѣтина' и т. д. Сваки є епископ имао под собом два помоћника ниже у чину од нѣга, од коих се један звао *filius maior*, други *minor*,¹ кои су замѣњивали епископа у служби црквеной кад би другдѣ забављен био, и обилазили епархију. Епископ юш за живота избрао би себи наслѣдником старѣга сина — *filius maior* — и завладичио га, положивши му нови завѣт на главу и обѣ руке на книгу.

Што се тиче богослужења, ако є било мѣста' гдѣ би се секташи сабирали на молитву, ипак храмове нису држали за необходно потребне. О томе говораху, да Бог не тражи да му се люди кланяю у кући од камена;² он є на сваком мѣсту; он не пребива баш особито у зградама, што их начинише руке људске (Дѣян. XVIII. 24); он присуствује гдѣ су два или три сабрана у нѣгово име (Мат. XVIII. 20). Црква им є свуда, гдѣ се сакупљају крѣтини (*Perfecti, boni homines*).

Према простоти богомоля', кое біјаху понайвише себе лишене свакога украса, прост им біјаше и сами богослужбени обред. Службу као што рекосмо свршаваху стройници (*ministri*), а у одсуству нынхову и други крѣтини. Присуствујући вѣрни и кр-

¹ Нешто овоме налик видићемо у босанской цркви, гдѣ су осим дѣда (епископа) саставляли вишу єпархију гости, нѣгови по свой прилици помоћници.

² Ideo domum manufactam negant esse Ecclesiam (Eb-rard. у Шмита II.) — Nec jam ecclesias vocant sed speluncas (*ibid*) — Ajunt in omnibus sacris templis habitare dæmona (Арменопул стр. 552). Козма: Церкве распутъя мнятъ суща (Прав. Соб. Јуніј 1864). — Сравни Евтимія Зигадена *Narratio de Bogomilis* стр. 27.

стяни стояли би с прекрштеним рукама, и обред почео би с ріечима: благословите, праштайте, амин; буди нам по річи твойой. На то служећи стройници с пруженим рукама гласно веляху: отац, син и св. дух опростіо вам сва ваша сагрішения. Поклонимо се отцу и сину и духу светоме (три пута). Посьлѣ тога благослова слѣдоваше отче наш, — молитва найсветія, едина кою господ установіо, коя є за сваку потребу довольна, и замієнью све остale молитве;¹ ер є Христос у обще наредіо да се многе ріечи не просиплю. Молитву господню заключили би придавком: ер твое ест царство и сила и слава на віеки амин. Ова служба, што ю западни Катари зваху *dias et oras* а Богомили часови, биваше сваки дан ютром и вечером. Овдѣ нам є приміетити, да с горним літургичним формулама започиняще свака ныхова служба, уз често понавлянѣ по три и по шест пута благослова (*Benedicite*) и придите поклонимо се (*Venias*), те би их честима маньима и вѣким поклонима до землѣ (метаніє) наизмѣнице спроводили².

Приступаюћи сада к осталима єретичкам службама, ове се могу свести на четири: даванѣ моли-

¹ Unicam precationem illam adgnoscunt: Pater noster; ceteras abrogant, et inutilem garulitatem adpellant. (Армен. 552). Сравни: Евт. Зигаден Narratio de Bogom. 28, у Шмита II, 116.

² Adorabant Deum facientes Venias et genuflexiones multas (Vaissete у Куница стр. 46). — Reverentiam faciunt flexis genibus capite inclinato quasi prostratus cum manibus — ponendo manus usque ad terram. (Liber Sent. 54 ibid стр. 54). — Die Venia war die Bezeichnung für die Kniebeugung bei den Griechen, вели Куниц стр. 46; a Ducange: Veniae, inclinationes, vel genuflexiones religiosorum quae Græcis μετάνοιαι, quod plurimum in pœnitentiam injungi solerent.

тве или приманѣ иновѣрца у брой вѣрних; улаз у крстянски чин (*consolament, consolamentum*); исповѣд и ломлѣнѣ хлѣба. (*Fractio panis*). Казаћемо штогод о свакой, починюћи редом од првога обреда.

Тко је из иновѣрца или оглашених желјо ступити у први ред црквене заједнице, у брой вѣрних, ваљало му је неколико недѣља да се подвргне искусу, кушајући силе своје у ваздржаню и свакој неволи. Искушенѣ се то звало на западу *astenentia*. Почетни обредни акт саставој се у поучавању, што га служећи стройник даваше искушенику; за тим је стройник говорио отче наш, а искушеник држећи еванђелје у рукама ријеч по ријеч за њим, и у томе изговарању молитве садржавала се сујност обреда тога, те с тога се на западу и звао чином примања молитве (*recepere sancta oratio*); јер се вѣрни завѣтоваше, да ће господњу молитву у свако време и сваком пригодом говорити.¹ За тим би искушеник промијењио име, и тиме би фактично међу освећене вѣрне ступио.

Речено је повише колико је знаменит био крстянски чин (*ordo*) у богомилско-катарской ереси. За то је и дотични обред примања био најважнији у секти. За улазак у тај чин искало се најпрѣ приволенѣ сабраних крстяна. Нашавши крстяни вѣрнога да је достојан братства њихова, приступили бы

¹ Orationem putant necessario dicendam et maxime quando sumunt cibum vel potum (Rein. 1765, ibid 57). По овоме се види да су вѣрни били у секти они, који чекају да у чин крстянски едини спасоносни ступе, утврђивају се йош болј приманѣм молитве господње на избраном путу. Тко у томе обреду да не позна од еретика изопачено прав. “послѣдованиe во одѣяніe ряси?,”

к самоме свечаном акту. Описаћемо га у кратко како је сачуван у западних списателя тим ради, што је из описа тога очевидно да су први почетници ереси, када су оснивали чин на ком се држи вас еретички устав, имали пред очима и за образац прав. по слѣдованије малыя схимы, што ћемо гдѣкоим цитатима из требника доказати. На срѣди богомолѣ бијаше стол застрт бѣлим покривачем, и на њему нови завѣт. Пріе по започне обред, стройници и помоћници им опрали би руке, те би мучећи стали сви около стола редом по старѣшинству. Неофит стаяше између њих у средини, нешто одалѣ од стола олтарнога. Онда служећи стройник држећи у рукама нови завѣт стао би учити неофита¹ у еретичкој науци, набрајаюћи му све трудности и неволѣ живота, што ће их морати подносити по уласку у чин; напоминући му уз то дужност да до смрти остане тврд и непоколебљив у новој вѣри, коя га једина може спаси и привести к Богу. Послѣ говора тога стройник питао би неофита: брате! хоћеш ли примити вѣру нашу?² а овай љему: да.³ На то нови брат клекнувши иште трипут благосло-

¹ Ille qui major et ordinatus dicitur librum Evangeliorum in manibus suis tenens, eum vel eos qui ad recipiendum consolamentum convenienter admonet, ut in eo consolamento omnem suam fidem et spem salutis animarum suarum in Deo et in illo consolamento ponant. Ermengardus у Дра Куница стр. 62. — Docet eum quid debeat credere et qualem conversationem habere. Moneta, ib. — А у требнику: Игуменъ оглашаетъ (брата) сице: Отверзи срдца твоего ушеса брате и т. д. — и отвѣщай нам противу ихже нами вопрошанъ быти имаши.

² Желаеш ли сподобитися ангелскаго образа и вчинену быти лицу монашествующихъ? (ibid).

³ Ей . . . честный отче (ibid).

ва, и уз свако питанѣ корачіо би неколико корака напріед,¹ добивши на сваки упрос благослов стройников с ріечима: да те Бог благослови, с додатком трећему благослову, и да те учини добрим крстянином, и доведе к доброй кончиини (*Deus vos benedicat, Deus fassa bon Crestia eus port a bona fi*).² По том слѣдоваше свечано завѣтованїе новога брата, да ће живити сходно божіим и еванђелским заповѣдима, да неће лагати, клети се, да ће строго постити, од жена се чувати, да неће убјати кое му драго животно и т. д.³ Онда му се стройник приближи, и давши му еванђелѣ да га цѣлуе стави му га на главу,⁴ а сви присуствујући крстяни (*Perfecti*) десну руку једни на главу други на плећа, говорећи једногласно: поклонимо се отцу, сину и св. духу, — док међу тим стройник моли Бога да пошиље на неофита светога и утешитеља духа.⁵ Изатога сва дружина говори отче наш, и стройник заврши обред еванђелем по Јовану: въ началѣ бѣ Слово. Брата опашу жицом вунена конца, што су западни Катари звали символичком одѣћом крстяна'.⁶ За тим сви стройници и присутни крстяни

¹ Вводится отъ Екллсіярха братъ, творя въ трехъ мѣстѣхъ колѣноприклоненія три даже до святыхъ дверей (*ibid.*).

² Воистину добро дѣло и блаженно избраль еси (*ibid.*).

³ Так же игуменъ глаголеть къ нему оглашение: виждь чадо, якова обѣтованія даєши владицъ Христу (*ibid.*).

⁴ Полагаетъ настоятель верху глави его книгу и чтеть молитву въ слухъ всѣхъ поющімъ братіямъ Господи помилуй (*ibid.*).

⁵ Священикъ чтеть молитву сію: Господи Боже нашъ упованіе и прибѣжище и т. д. (*ibid.*).

⁶ Брать нашъ препоясуетъ чресла своя силою истины (*ibid.*).

цѣливаху брата.¹ Онда би се овай одмах уклоніо у самоћу, живећи о хлѣбу и води 40 дана, разсуђујући о примлѣнй благодати и о тежким дужностима, што му нови чин налагаше до смрти².

Исповѣдни є обред састављао такођер главни дјел еретичкога богослужења, и звао се на западу просто служба (*Servitium*) и приправљање (*Appareillamentum*). Из формулара Дра Куница види се ясно, да се састојао у общем исповедању грѣхова, коме слѣдоваше молба управљна Богу, сабраним крстянима и цркви ради опроштая. Ђдан би говорio у име свијо. Кајки се грѣшник стао би с другином лицем пред скупштином стройника' и крстяна', и клекнувши према служећем стройнику, кой држаше на прсима расклопљено еванђелје, говорio би: долазимо овдѣ пред Бога и пред вас признавајући да смо криви, јер сагрѣшишмо дѣлом, словом и помишљињем, и молимо Бога да нам посредством вашим сагрѣшенија опрости. (*Nos venimus coram Deo et vobis ad confitendum peccata nostra, quia multum peccavimus in verbo, opere, cogitatione etc.*) На то би стройник ставio нови завѣт на главу кајкега се, а од крстяна' сваки десну руку, те говорећи молитву господњу изговорили би опростне ріечи (види стр. 56). — Покору су налагали дјакопи; она се обично састојала у посту и многим метаніјама.

Остає нам још да напоменемо с неколико ріечи благосливљање или ломљење хлѣба (*fractio panis*),

¹ И бываетъ цѣлованіе (*ibid*).

² Сицеви монахъ долженствуетъ пребивати въ цркви дней пять, упражняся отъ всякаго дѣла, кроме чтенія, аще вѣсть (*ibid*). Сравни: Schmidt, *Histoire*, II., 128; — D.r Cunitz, *Rituale* 59, et seg.

што представляше понешто тайну вечеру у христянской цркви. Овай се обред свршивао при свакоме благованю, бјо обѣд, вечера или што друго, коме присуствоваху крстяни. Пріє но би сѣли за стол говорила се молитва господня, и онда стройник или найстаріји годинама крстянин благословіо би хлѣб, и діјелю комадиће присутнима с ріечима: благодат господня буди свагда с вами, — те би свак се діјел свой у тихом скрушеню. Обѣд овай као да је понављао обичай агапа¹ у првих христана, и представљао обште братимство међу свима члановима секте. Народ је особито штовао хлѣб тай, и називао га хлѣбом освећеним, хлѣбом свете молитве (*panis sanctae orationis*). Неки веле да се окром хлѣба освећивало тада и вино², што се не слаже с мнѣњем већине списателя³.

в. Развитак; падањ; престанак секте.

Ову је науку и богослужбене практике почeo Богомил с ученицима ширити найпріје по предѣлима насељеним бугарским народом у Мацедонії⁴.

¹ In mensa sua quotidie cum manducant ad formam Christi et apostolorum, cibum suum et potum in corpus Christi et sanguinem per dominicam orationem consecrant, ut inde se membra et corpus Christi nutrient. Everinus, 455; S. Bernardi Sermo, 66, I. у Шмита II. 131.

² Права је отачбина богомилству по свой прилици обширна страна од Пловдива до близу ядренскога мора. Ово јој је дужина од истока к западу; а ширини могла би се узети као найсевернија точка Охрид и равноимено ѕезро, па юг пак Янина и још ниже до далеко у Тессаліју; одатле опет к североистоку поред Солуна, дуж свега приморја око полуострова древне Халкидије, на којега край-

Он є у той обширній страні налазіо врло плодно полѣ за свой еретички рад, єдно што су се славянски ондашни жителы йош чврсто држали язичних традиція из митологіє славянске, сходних у кое чemu дуалистичкоме начелу, не будуїи при томе йош добро утврђени у християнству, а друго што и православна црква не біяще онамо стално устроена, поводом старих распра о духовной власти над Бу-

нѣм манѣм полуострову к истоку лежи Света гора. Томе миѣнію ево доказа. Бидили смо (стр. 6) да су у другой половини VII. столѣка сву горѣ речену страну заузели били новодашавши Славяни, ных петоро племена. Ради важности, коя є за предмет наш у настоѣй расправи скопчана с именами тих племена, валя нам их овдѣ опет именовати. То су Драговићи између Верріє (Вегroea) и Солуна, Сакулати, Борсаци, Велесићи, *βαγενεται* (по Шафарiku Войнићи), Струмничани и Ренждани. Предѣл што га запримили Драговићи звао се у Грка' дugo вріеме *Δρουγούβιτις*; у нѣму є постояла йоште на измак IX. вієка нарочита епіскопія (*της Δρυγούβιτεας* или *Δρουγουβιτιας*), подчинїна бивша митрополиту пловдивскоме. (B. Tafel, de Thessalonica ejusque agro. Том. II. pag. 59; Le Quien, Oriens Christianus. Том. II. 95; Руск. Бесѣда, 1859, III., стр. 107). Осим тога предѣла біяше к истоку у планини Ему у Трації други предѣл, познат у среднѣм вієку под именом Dragovinthia (Драговић) населенъ Славянним (Драговићима), на кое вѣроятно спадаше исправа и племе Драговића, што се доцнє отиснуло на запад и юг. — Те су краине йош у почетку морале бити средиште духовной радиности богомилских еретика; оне стекоше за рана међу истим еретицима неку знаменитош, имаюїи на свое землишту главне еретичке общине и цркве, што су и преко граница югославянскога свѣта познате биле. Тако западни богомилству сродни еретици — Катари, Албigenzi — по Италии, Француской, Нѣмачкой, указиваху йош у XIII. вієку на речене покраине као коліевку западнога катарства: *hanc hæresim*, велиху Катарци што их спалише у Келну год. 1146, *usque ad hæc tempora occultatam fuisse a temporibus martyrum et permansisse in Græcia et quibusdam aliis terris* (Evervinus, у Шмита Ч. I. стр. 2). Єдан катар-

гарском између Рима и Цариграда. Уз то можда су се и онда (као на жалост и дан данашњи) већ појављивале грчке претензије над народном бугарском црквом, особито послѣ слабљења царства за почетог још под Петром сином великога Симеона, успркос ревностноме и савременом дѣланю Методијевих ученика около утврђења пародне те цркве и славянске просвете. Еле било што му драго, ски огранак бијаше у Италији тако звана секта de Bagnolo, Bagnaroli, који су се држали дуализма умјерена и чина славянскога (*se rattachant à l' ordre d' Esclavonic.* Шмит, Ч. II. стр. 285). Очевидно је да је име Bagnaroli вѣрни превод славянскога Поливаки, коим се по свѣдоочби В. Григоровића (Путеш. стр. 196) још од прастара доба и дан данашњи називљу бугарски житељи близу мѣста Водене съверозападно од Солуна, дакле у горђу ограниченој простору. По томе гриеши Шмит изводићи то име од постоећега и данас мѣста Bagnolo у Ломбардији. Друга ѡпет секта бијаше за XIII. ст. у Нѣмачкој рункарска: *qui vocantur Runcarii a villa* (Reinerius у Шмита Ч. II. 284). Западни списатељи ломили су главу тражећи од куда то име секте. Гретсер (Gretser, опера theologica, Ratisbonnæ 1738) мислио је да долази од вароши Roncali код Піяченце, а славни је Јаков Гримм (Wiener Jahrbücher für Litteratur. Wien 1825. Т. XXXII. р. 215) судио да су се тако прозвали, што су неки ѕретици у Нѣмачкој имали обичај носити ножеве, од старогерманскога Runco, нож. Ми смо горђу напоменули за слав. племе Ренждане, што их грчки списатељи називаху κατ Ρεντίου κατ Ρουγχιοι, а Тафел их чисто Sclavinos Runchinos зове (pag. 68). Залив ренждански код св. горе указује и данас на стара обиталишта славянских Ренждана. Ту се налазио у средњем вѣку утврђени град (*Φρούριον*) Рентина, средиште особите епархије. Као што је обичај био учитељима ѕретичким да се скупљају око главних христијанских црквених мѣста, те од туда на даљ дѣлају, ипс сумња да су пролазећи онуда с истока крстоносци, а вѣроятно и трговци * са сектом се код Рен-

* In Sveviam, Bavariam, et Italiam borealem sære intrant eorum mercatores..... Horum quidam etiam ex Hungaria ad nos convenerunt. Види: Fasti Corveyenses за г. 1152 у књизи Харемберга: *Monumenta historica.* Brunsvic, 1728.

лажни се учительни појвише у калуђерской хальини — *wantelo ac cæculio longe sese libentius hæc pestis abscondit.* (Анна Комнина *Alexias* стр. 486) — с благим речима у усти а єдом у срдцу, постници, лицимѣри, те издаваюћи се за праве богоугоднике, чисте савршene христяне, стадоше вѣшто ерес по безазленоме неуком народу разсیявати, и цркву по еретичкоме облику и начелима уређивати. Онуда су подјиривали ватру религіознога раздора, уносили ерес у манастире међу калуђере, и у домове найодличнијих породица, премамљивали многе слабе неискусне душе, особито у женскоме полу. Епирска страна, граничећа с Мацедонијом са запада, біаше

ждана' упознали, те с именом и најку йой у Нѣмачку пресадили. — Додаймо к овоме и свѣдоčанство често поминятога Рейнерја Сакони из XIII. вѣка, којему се важност одрећи неда, бивши тай Сакони много година ревностни приврженик западнога катарства. Он број цркву *Dugunthia* или *Dugranicia* међу најстарије митрополије ціјелога катаризма, и набрајаюћи цркве бугарске изрично вели да су све постале од Дугунтје. Да је пак *Dugunthia* и *Dugranicia* исто што више речени предњи или мѣсто Драговићи или Дрговићи, мислим да је сувишно свако доказиванѣ. — Осим тога спомину се у еретичких западних списателя цркве у Меленику (*ecclesia Melenguiæ*) и данас мѣсто у Мацедонији, *Concorezio* или *Corezio* једно од двају села Го-рица или Градица, сачувавших до данашнїга дана свое слав. име у јужной Тессалии, гдѣ се насељило било племе Велесића' (*Ami Voçé, Hînégaïres*, II. 70). У *Concorezio* біаше йопу у почетку богомилства яка еретичка общтина, коя се држала умѣренога дуализма на супрот общини дрговићкој, средишту чистога абсолютнога дуализма. Ово свѣдооче исти еретички списатели на западу, додајући да им је умѣreno дуалистичко начело дошло из Конкореција. Оволовико стихија — етнографских, историчних и религіозних — не показује у такоме скупу ни једна друга страна нити племе на балканскоме полуострову, да би нас побудити могло, потражити колијевку богомилства друкуда, него у горђе на-веденоме югославянском крају.

онда већ пуна еретика'. Почетком XII. столећа Богомили се яко умножише у Пловдиву; од туда се тайно почну ширити далј к истоку по Трацији, смештавши се и у самом Цариграду, где се нешто кашнje подигоше двије богомилске общине, једна грчка друга латинска, од коих је последња око г. 1230 бројала до 50 савршених (*Perfecti*).¹ Неки Василје, занатом лјкар, носећи калуђерску расу, био је кроз 50 година богомилски старешина. Он је ушао у секту око 1050 године, и прве но ће постати духовним главаром, одликовао се као ревностан питомац ако не самога Богомила, од којега бијаше годинама нешто млађи, а оно непосредних ученика његових. То је по свој прилици исти онай Василје, што га синодик број међу најжешће непрјатеље православја. (В. стр. 43). Умро је у дубокој старости, јер га историја спомиње као жива год. 1118. По Евтимију Зигадену (*Victoria de Massalia-norum secta. Utrecht*, 1696, стр. 114), тај се Василје звао и Петар, даже Исус Христос; имао је око себе дванаест главних ученика, који су се именовали апостоли. Цар Алексеј Комнин (1081—1118) ушавши у траг секте у Пловдиву, даде преда се довести Василја, и кад овай остале упоран и нехтје се покаяти, осуди га да се жив сажеже. Већи му број застрашених приврженика поврати се к православју; упорни буду ухваћени и бачени у тамнице, где их цар Алексеј походио, да би их убијео о лажности учења њихова².

¹ B. Reinerius, 1767 у Шмита Ч. I. 108, 109).

² Anna Comnena, Alexias lib. XV. pag. 486 у Шмита Ч. I. стр. 13.

Рекохмо повише да се за XII. вієка налазило Богомила' и у самоме Цариграду; али им поред свега труда и настояния не поће за руком чврсто се настанити у нѣму, са лютога гоненя и оштрих казни, што би их постизале када би се явно появили у оной престолници. Тако є синод цариградски г. 1114 осудio да се спале књиге Константина Хрисомале, ёр су садржавале ученя богомилска, коя калуђери по манастирима жельно читаху, и проклео свеколике приврженике тога ересеучителя.¹ Три године послѣ тога, два епископа у Кападоцији буду збачени и лишени епархија' као пріятельи секте; монах Нифон осуђен с истога узрока патріярхом Михаилом Окситис, буде обрјан и затворен доживотно у тамницу, од кое га ослободи позніје Козма наследник Михаилов, покровитель Нифона. Ипак свата прогонства не искоренуше секту; она є постојала и далљ у тайности, имаюћи свое средиште у Пловдиву, и многе приврженике по свима провинцијама и у главним градовима царевине².

Може се за извѣстно узети, да се ерес богомилска почела увлачiti из Бугарске (Трације и Македоније) у оближње србске предѣле около половине XI. столѣћа. Прозелитизам є овай тим више успѣвао, што србством насељене земље нису имале йош никакве народне добро устроене цркве; онамо се над юрисдикцијом препираху једнако римска и источна црква: прва осниваюћи свое тобожније право на политично-државним законима, по коима є Иллирик

¹ Leo Allatius, de Ecclesiæ occidentalis atque orientalis perpetua consensione. Coloniæ 1648 p. 644.

² Schmidt, Histoire. T. I. pag. 13.

спадао под западню патріяршію; а друга на то, што сав готово народ исповідаше у самом дѣлу православіе. С друге опет политичне оконности србства біяху онда ядне и чемерне. Бугари и Грци настали би с оружіем на србске землѣ тѣ их грозно иліенили, док се међу тим србски жушани, одметнувши се испод власти великога жупана, међ собом завађали и крвили, настоећи да єдан од другога не зависи, но да є сваки за себе самобитан (в. стр. 11). Код овако несталнога стања, када јаке власти не біаше да над общтом сигурношћу бдје, да сплетке явне и тайне коекаквих ровара одбіја и чистоту православія штити, — када на религіозном полю све подріемало и обумрло, стаде ёретички црв цркву православну подгризивати, по земљи се шипити и то већи мах отимати. То ј тако трајало до онога срећнога по ціло србство часа, када дом Неманја на великојупански престол съде, мудрошћу поціепане србске државе у једно тіло опет спои, те жељезном силом и друге землї посвои.

Докле се ёрес та распостириала онда у србской држави, не зна се поуздано. О томе (бар колико є мени познато) немамо жалибоже до два кратка али драгоценна помена у житію св. Савве, што их написа један брат му првовѣнчани краль, а други ёромонах Доментіян; ёр што се у синаксару, у пећской лѣтописи (Русская бесѣда, 1858, Ч. II.), и у гдѣкоима юш домаћим рукописима говори о ёреси у србской земљи не заслужує спомена, тако є то површно, кратко и са общтих ріечи са свим неопределено. Судећи по Доментіјановой књизи, изданой трудом Ђ. Даничића у Біограду 1860, ёрес

е онда окужила била велики діјел народа, нарочито племиће.¹ За то прво старањ буде св. Савви, пошто србском црквом стаде управљати, да отачаство свое од богомрских еретика очисти. Још му је отац Симеон Неманя многе од њих из земље прогнао био. Кој упорни у ереси оставају, те је Савва што кратким поступањем с њима, што архијастирским поучавањем и обећањем земальских награда, кое би за њи у брата му првовенчаног краља измолјо, у православје опет обраћао. Само противу закоријелих и нераскајних еретика употребљаваше строгост; ове би оп и брат му Стефан предавали анатеми, и гонили из отачаства.

Сад настаје питанје каква је то ерес била у србској држави. И на ово нам је у кратко одговорити. У Доментијановој књизи, и по осталим рукописима она се свуда називље обштим именом ерес, без даљга придавка, и разликује се изрично од вјере латинске (стр. 151). С тога су неки мислили и писали да је павликјанска,² други манихејска,³ трећи

¹ Въ ересехъ же соуштихъ благородныхъ, ихже ѿбрѣташе много сихъ молѣ и наоучаше къ съборнѣй апостольскѣй цркви приложити се, почести же и дари великихъ ѿбрѣтаваше имъ, и иже послушавъ њго, приѣть бываше имъ любовию многогою, и оу самодрѣжца же краља брата њго мнѹгихъ дарувъ приемникъ ѿбрѣташе се, иже ли въ богомрскихъ ереси не повиноује се оутврѣждаше се, сего проклънише и съ многыми бесчестіемъ ѿтъ вѣссе свое земље изганиху. Домент. стр. 152.

² Овога је мнѣнїја руски сачинитель изврстнога житїја св. Савве у часопису: Творенїја св. отцевъ. кн. 2. Москва 1849, стр. 252 и слѣд., преведена у Србско-далм. Магазину за 1862.

³ Г. Хилфердинг у руской бесѣди 1858, IV. Ч. II. вели: "въ предыдущую (т. е. преднеманихку епоху) духовная жизнь сербского народа раздѣлена была между го-

богомилска. Тројако је ово мнђнје потекло вјероятно од туда, што је свима тим сектама общте начело дуализам, те се списатељи у просуђиванју нису толико освртали на постоеће разлике између поединих секта, колико на главни харктерични чинови основа. За павликјанство знамо да је проповједало чисти абсолютни дуализам, и све од туда произистичуће заблуде, одбацајући цјели стари завјет као дјело сотонско, штovanје икона', крста, — извршијући неки род крштенja и тайне вечере без никакових у томе материјалних стихија и символичког обреда, само кроз једино изговарање таинствених рјечи. Богомилство на против ако је и узело за темељ, за излазну да тако речем точку своме догмату дуализам манихејско-павликјански, али је дуализам тай преиначило, умјерило према владајућим онда идеама у славјанству о природи и власти нечаствога духа (сотоне) у управљању светом, што их је славјанство примило било из язичне митологије, у којој, као што је горе речено, велику улогу игра црнобог. К томе је богомилство усвоило од новијих массаліјанских еретика (Евхита) строги аскетизам, правила о нравствености, литургични об

сподством Рима и Манихејской ереси.. А православје? Нанј као да се мало обзире Г. Хилфердинг; а познато је из повјестнице црквено-славјанске просвјете, да је унутрија моћ источнога православја онда већ доволјно яка била, и све је то већма расла, особито од владања цесара Василіја, дакле од благовјествованја Кирилла и Методија. Иначе како би Неманја I. и син му Савва од једном ударити могли онако тврди темељ прав. цркви у србству? Онуда су постојале већ православне епископије (в. стр. 27), и види се да је св. Савва само ботврдјује уредио стан је црквено, и яче га оградио.

ред, чега се лишавало павликіянство. Уз ово кад узмемо и то, да є богохилство у главной ствари пород чисто славянски, да му учитель народни славянски дух одушевляваше, и да се поглавито томе има приписати што се по югославянству распространило, дочим є ерес павликіянска, као више азіятски резултат гностицизма, осталла ограничена на мали простор у Трації до свога упадка, — може се позитивно тврдити да ерес, о искону кое свети наш Савва неумрле заслуге стече, біяще чисто богохилство. Да є ипак поред ове ересси било онда међу Србима и других али у манъм брою секташа — Павликіяна, Евхита, — не само є вѣроятно но и исторички доказано, почем се на више міеста у Доментіяновой кнѣзи говори изріеком о ересима (у множ. брою), што и пећски лѣтопис потврђує (Русская бесѣда IV. Ч. II. 1858)¹.

Од толико опаких еретика не осталде, йош за живота Саввина, ништа у србской држави до единога спомена им. Што є ересси тако брзо и са свим нестало у Србіи, ясан є доказ да є она онуда била само на површю; пие се у срдце народу засадила, и лишавала се к томе унутри организаціје, койом є секта едино могла доћи до напредка, и обстанак за дуже вріме обезбіјдити, као што є то сродним йой катарским сектама на европском западу помогло, те се успркос тежкоме прогонству кроз триста и више година одржати могле.

¹ Да су еретици у србской држави одбацали св. саборе, штованъ божіих храмова, св. икона, богородице, крста и евхаристію, потврђує и горѣ наведено житіе св. Савве. (В. Србско-далм. Магазин 1862, стр. 32, и кнїгу Доментіянову стр. 149, 150).

У исто доба, када и у србским државама, богоилство се ширило по сјеверной чести Бугарске с ову страну Балкана. Краль Јован Асен ступивши на престол г. 1207 ние Богомиле ни мало узнемиривао. Он им даде еднака права као и хришћанима, и подпуну слободу у свршиваню обреда своег (Шмит, I. 113); чим се јресес у оним странама болј усадила и далј йош просула. Ово је повод дало Риму, и ползуюћи се политичким упливом и мјешавином угарских краљева у бугарска дјела, те је кроз миссионаре, под тобожњим изговором сачуваня вѣроисповѣдне чистоте, привео многе не само од секташа', но и од православних у нѣдра римской цркви. Ондашња прав. црква, премда добро устроена и гospодуюћа, морала је ипак услѣд унутрњих немира, и то већега распадања бугарскога царства бити врло нејака, да се с успѣхом одупре и сплеткама ѕретника', и явноме прозелитизму римских миссионара. Што је дан данашњи у Бугарской римокатоличких хришћана, то је к западној цркви прешло, што од ѕретника' што од православних, за XIII. и XIV. вѣка.¹ Оне неколике тисуће Павликіјана около Пловдива, пошто се задњих столѣћа изневѣрише дуализму, пристану уз западну цркву тек у XVI. и XVII. столѣћу, усугубљеном ревношћу римских фратара.²

¹ Hæretici similiter et schismatici ad veritatem fidei orthodoxæ ac unitatem Romanæ ecclesiæ revertantur (Raynaldi Annales XVI. a. 1366).

² Веле неки, да би се ти останци Павликіјана' лакше били приволѣли примити православије, кое је по свой Бугарской бројем найјаче, да је од стране свештенства било любави и ревности за тай посао. Да нисе и у томе ревнивост између Грка' и Бугара' била по срѣди?!

Ови римокатолички Бугари зову се онамо и дан
данашни Павликіяни.

Из Мацедоніє и Бугарске, по свой прилици юш
у почетку богохилства, поєдини еретици преносаху
на далѣ єрес к сѣверу у Панонію, к западу у Бо-
сну и у приморіє, избираючи као рођени Славяни,
изишавши из православне цркве, као источни мона-
си у калуђерской мантії, са славянским преводом
еванђеля и славянском проповѣди, за полѣ свойой
радиности исключиво православне славянске общти-
не. Црква латинска нисе ималаничега да их к себи
привлачи; паче на њу су они страшно мрзили и
овдѣ као и на западу, ер ѡой свештенство (осо-
бито фратри) било понайвишѣ инострано из Нѣмач-
ке и Таліянске, и ер се жестоко противило уве-
деню славянскога језика у цркву, што еретици као
познати народници не могаху никако да трпе. За
Панонію зна се да сѣме прав. учена, посіяно Ме-
тодіем, не біяше онамо за дugo вріеме послѣ прог-
нания ученика његових са свим изчезло. Тамо у
сѣверной крайни дуж Карпата, у средини и на ю-
гу (у Сріему и Славоніји) налазіо се до XIII. сто-
лѣћа юште велики брой приврженика прав. цркве,
и доста манастира', у коима се црквени обред у
славянском језику одправљао. Папа Иннокентіј III.
у писму кралю Емерику (*Romæ XVII. Calend.
Octob. 1204*) чисто жали, да ѕ у свой Угарской є-
дан само латински манастир а много грчких: *quia
vero nec novum est, nec absurdum, ut in Regno Tuu
diversarum nationum, conventas uni Domino in regu-
lari habitu famulentur, licet uniuersum sit ibi latinorum
cœnobium, quam tamen ibidein sint multa Græcorum.*

— У те манастире старали су се еретици навластито да се утисну, и тврдом ногом стану, што им је са своје привидне изваньске побожности и смирености, са строгога аскетичнога живљења врло често по жељи испадало, трујући из тих свештених мјеста, својим еретичким проповиједањем и вјерни али у познавању хришћанских истине још јако заоставши народ. Оваки је вјероятно морао бити славянско-православни манастир, или бар јака црквена община у Пожеги у данашњој Славонији. Еретичка проповијед биће у ономе предјelu, а и по цјелој Славонији уродила богатим плодом, када промислимо да је место оно или тврђа (*Château de Posega*) дуго врјеме била огњиште еретишта,¹ од када се далј и далј по земљи ширило, поред свега нападања и крвава прогонства од стране угарскога високога клира. Год. 1218 Бертолд архијереј колочки купивши пожешку тврђу за свою цркву, подчини тиме и оно гнездо еретишта својој духовној юрисдикцији,² те кроз тай догађај пође римской пропаганди за руком, да уз православну слабо ограђену цркву и прицѣпивше се њој богомилство искорени у оним предјлима.

Да је приморска Истра и Далмација насељена била многима богомилским еретицима, као што тврди Шмит (*Tome I. pag. 108*), то је пусто говор и

¹ Foyer de l'hérésie. Schmidt, *Histoire*, Tome I. p. 114.

² Што Шмит (*Tome I. p. 108*) том приликом ћели за Славонију (*Esclavonie*) да је састављала једну од најважнијих еретичких епископија — un de leurs évêches les plus importants, — не држи се на никакву историчком темелју; већ ако би узели, што је и вјероятно, да су му јаке общине крстяна' (Катара, Патерена) биле епископије.

ништа више. Доказа', кои би се према историчкай критици могли одржати, о томе нема; паче историчка истраживаня ясно побіяло таково мнѣнїе. Зна се за Рвате, кои Истру и Далмацію до Цетине насешише, да су од почетка до данашнїга дана вазда слѣдовали ученю и обреду западнї цркве, изузевши оно кратко врїеме у другой половини IX. столѣћа за владе кнеза Седислава († 879), када присташе уз источну цркву, али након мало година од нї одпаше, повративши се онет к Риму. Богомилство є, као што већ напоменуусмо, била нова грана на стаблу славянске православне цркве; пупольци гране те сисали су слабу и онако снагу стабла, и темель му подкопавали. Ако су Рвати, пошто се повратише к Риму, и задржали били народни јзик у цркви (а с коликим трудом и борбом свјету є знатно!), латински є ипак обред біо голема препрека, да му се богомилство приљуби. Богомилство є, поред свјето своих религіозних заблуда, обузето било славянско-народном самосвјешћу, чему є дакако радиност Методија и ученика му вѣројатно доста допринесла, о койој самосвјести налази се података и у србским споменицима, — и за то ии не нашто толико мрзило колико на латински обред, на туђе римско свештенство у славянском народу, и на познато му непріјательство клира тога противу употребљењија народнога јзика у литургији. Богомилство би ипак можда покушало, да и тай славянски огранак у свою мрежу заведе, да римска црква с помоћу јкога свештенства своег ии над ньим бдila бодрим оком, и еретичке сплетке и настоящия йош благовремено одбіяла, што се на жалост не може рећи за

много већи православно-славянски огранак, како не бијаше у н њему чврсте добро устроене епархије, да га штити и ограђује. Едини можда покушай богомилства на славянску цркву латинскога обреда сачувала нам повељница; па и томе почетници не бијаху еретици Богомили, но приврженици римске цркве. Он се дододјо у Сплјту, и описао га сувременик Тома архидјакон ондашић цркве.¹ Бернард арцибискуп сплјтски, ступивши на катедру г. 1200, "бијаше (вели лјетописац) ревностни прогонитељ еретика" за времена Иннокентија III. У оно су доба живила у Сплјту два брата, синови сотоне (*filii Zorobabel*) Матеј и Аристодиј (*Aristodius*). Они од дјетинства бијаху грађани задарски, а отац им родом из Пул ћ (ex patre *Apulo*). Будући оба изврстни живописци, златарскоме занату доста већи, к томе искусни у књизи латинской и славянской, живили су највише у Босни (*apud Bosnam, на ријеци Босни*), и надахнућем вражјим до тога их еретичка куга посвоила била, да су не само у скврну ерес већровали, него и поганим ју устима проповиједали. Ова два брата нађе Бернард у Сплјту, где су многе ондашић житељ једовитим доктима већ разрили били. Главно старан ћ буде Бернарду да ерес искоријени, што му срећно испаде, очистивши од секташа бискупје сплјтску и трогирску и привеливши исте виновнике, те се ереси изневећре и к цркви поврате..

Ово је, као што рекосмо, можда једини осам-

¹ B. Tomae Archid. Cap. XXIV. у књизи Scriptores rerum hungaricarum. (Tom. III. p. 568. — Farlati III. 231, 232, IV., 45).

љеви факт богомилскога покушая у Далмації међу Рватима. Крайна прекоцетинска — кнежевина хумска — у то не улазаше. Хумска є земља спадала к Босни; у њој є од почетка владало православје; онуда є било доста калуђерских манастира, па с горје наведених узрока Хумска є и била утешите богомилству — *semenzajo di eretici* — као што јо називљу западни писци. (Fabianić: *Storia dei frati minori. Zara 1863*). Догађај тай с наставшом, али одмах у зачетку угашеном сектом по дјечези сплјетской и трогирской, заведе јако на странпутицу и заслуженога иначе о историји богомилства историка Шмита (Tome I. pag. 108), кой увртјо у главу, да є постојла онда (1200) те још цвјтућа патеренска црква и епархија у Трогиру,¹ на коју по рјечима ињеговим спадају многобројни еретици не само у ономе граду, него и у Сплјту, Дубровнику и Задру. О тим Патеренима ни у далматинским

¹ Шмит у казиваню о тобожњим епархијама катарским на истоку учини прави дармар. Он не проучивши извора² као: *Tafel de Thessalonica ejusque agro. Berlini, 1839*; руску беседу 1859, III. нити судбу слав. насељбина у Трапці, Мацедоніи и т. д. узеде *Družguntiū, Družgubitiu, Družgriū* за *Tragurium* (Трогир у Далмаціји); *Concordeziō* за данашњу Горицу (*Görz*) у Крайнској; дочим є, као што већ рекосмо, *Družguntia* мѣсто а вѣроятнѣ предѣл у Мацедоніи, бивши насеље Драговићима, гдѣ бјаще прав. епископіја; Горица пак и данас мѣсто у Тессаліји међу већ погреченим Славянима, и постојло є још у X. вѣку. Reinerius Sacchonij, кой є много година живио у западној катарској секти, споминѣ истину цркву еретичку у Далмації; али є он у томе ласно погрѣшити могао (и доиста погрѣшио), ако узмемо у обзор време (XIII. ст.) када є он писао, попыто су и дан данашњи европскоме западу гдѣкој югослав. земљи *terra incognita*; па к томе још просудимо, да є Далмаціја своје границе више пута мјеняла. Она се за средњега вѣка пружала чак до Драча (Горња Далмаціја), ушавши далеко у

градовима, нити по осталой земльи (наравно до рісеке Цетине) нема ни помена у Луція трогиранина (*Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù. Venetia 1673*), кой о црквеним стварима свое отачбине доста обширно повіеда од г. 1150 у напрієд, а не би лѣ премучao ни тай важни за домаћу му цркву догађай, да се доиста збіо; ни у сувременика Tome архидякона, на коєга се Шмит као ємца управо позива. Промах је овай Шмитов тако велик, да се ни простаку какову опростити не може, камо ли историку на гласу, па йош к томе специјалисти. Што се тиче Дубровника и државе му, гдѣ по истоме Шмиту на темелю тобоже Фарлати'а (VI. 92, 98), еретиштво катарско біяше до тога надвладало католицизам, да је овай пао у савршеноу заборавност, оставляјм да му неосновано то казиванѣ, којега лажност свакоме, кой је иоле завирio у повѣстницу оне републике, опровергну рођени Дубровчани¹.

садашњу Албаніју. Зато ние чуда, што је Далмаціја са класичних своих успомена и првашнѣга великог простора свога, прединачила и позніје кроз много столѣћа над осталима югославянским земљама, те су јој списатели не само инострански него и домаћи границе много далѣ к югу и истоку размидали. Овдѣ нам је навести едан само примѣр. У грчки написаной књизи: служба святимъ первоучителемъ славянскимъ, напечатаной прошастога вѣка у Мосхополю у Албаніји, чита се у стихирима на великой вечерњи: какими вѣнциами хваленій увѣнчаемъ мы седмичисленниковъ, возсіявшихъ какъ свѣтилники надъ Далмаціею (*φωτήρξς τῆς Δαλματίας;*) а на другом мѣсту: Радуйся хоре седмичисленниковъ спасеніе Болгаръ и радосте Далматовъ (В. Руска Бесѣда 1859, II. стр. 129—131). Хилфердинг мисли да се под Далматима разуміјевао Срби у обште.

¹ Папа Иннокентије у булли од г. 1240 (Фарлати стр. 98) говори истину да је црква дубровачка у ѕрес пала, али додаје да је то по чувеню дознао!

Као што је речено, из Бугарске и србских жупанија прелазаху, можда йош у зачетку вреси, поједили учитељи и у сусједну Босну. Број се ныхов множине другим еретицима из Србије, што их проглаше прва два Неманића — Симеон и син му првовѣнчани Стефан — при свршетку XII. вијека и почетку XIII. Босном је онда владао знаменити Кулин бан, кой прогонђен из Србије еретике радо прими у своју земљу, и кроз то покровitelство учини, те папски престол, на ком је сједио Иннокентије III. жестоки гонитељ сваке вреси, први пут обрати пажњу на босанске Богомиле. Од онога времена имамо врло важан исторички документ за црквену Босну, на кој се писавши о Босни историци врло мало или баш нимало до сада обзираху, напомињују га неки тек мимогред, а други не удостојавају га ни самога помена. То је акт, којим калуђерске старештине (*Priores*) чина св. Василија (*Bosniæ monachi schismatici, ord. S. Basilii.* Види *Raynaldi annales XVI. a. 1366 pag. 11; Fejer, Codex Diplomaticus II. 405; Farlati, IV., 44*), одричу се г. 1203 на болином полу код ријеке Босне, пред папским легатом Иваном од Каземара и Кулином баном, прије свега православија (*In priuis abrenuncianus schismati*), и присежу да ће точно слѣдовати у свакему цркву римску. По тој исправи може се као несумњива историчка истина узети, да је у почетку XIII. столећа (имено г. 1203) црква православна била господарска у Босни. Представници јој бијаху калуђери, а на челу им епископ (*Magister, наставникъ цркви босанской у срб. спом. од 1404 у Миклошића*), којега су калу-

ђери избирали. Али црква та, по истој исправи, бијаше онда већ доста подлегла упливу ѕретичкога богомилства, јербо ѕресеучительни (крстяни) успѣше да ћой прицѣпе од чести своју науку, и с нњом скопчана којаква злоупотребљења, као што ћемо ниже казати. Ђли се пак у доцнје врјеме ѕретички тай уплив смапијо, или є још већи мах и колики отео над босанском црквом, то и далју судбу босанскога богомилства изјаснићемо, пошто се ниже будемо болје упознали с грађанском историјом Босне, и с горђе поменутом народном ћојији црквом; јер предпоставивши ово двоје, можно є тек с неком јасношћу разумѣти тай чудновати догађај у религиозном животу Бошњака', и докле є допрла организна му снага за обстанка босанске краљевине. Толико нам є овдје ипак споменути, да є подчинићи босанске цркве римскоме престолу остала само гола ријеч: она є и у будуће свою екзистенцију сачувала, покрай свега грознога прогонства од стране римске цркве, коя у Босни чврстом ногом стаде тек у првој половини XIV. вјека, за владе бана Стевана Котроманића.

Оваки є био исторички ход ѕресији богомилске. Она є, као свако друштво кое што врједи, и коме є до напредка, тежила да предпоставићи себи цјел постигне; да развија начела устава својег, и уплив свой по истим начелима по свјету то већма распространи. Ми смо већ познали начела та и устройство секте. Устав, заодјевши ѕрес формом строго аскетичном, коме є главна цјел одгајати секти пустиняка', назовисветаца, безкућника', — устав, кой осуђиваše женидбу, и својим ю вѣрнима у грјех у-

писиваше, кой се донекле и самоме закону природе опирао, — могаше ли имати у себи довольно унутрнѣ животне снаге, да свою миссію иоле с успѣхом достигне? Богомилство є истина опаким своим ученѣм тровало здраву христянску науку у народу; успѣло є истина да своим засѣдама, и спомляшњом лажном светиньом заведе с правога пута многе православне душе; али є успѣх тай био више привидан него истинит, и секта свакояко кратка живота. Она є у свойой отачбини — Мацедонії — найпрѣ изчезла, йоште у XIII. столѣтју,¹ а нешто кашић (за XIII. ст.) и на западу, гдѣ се услѣд свое чвршће организаціе дуже времена одржати могла.

¹ Да є у Мацедонії, коліевци богомилства, ереси за рана нестало, о томе ние сумнѣв. У XIII. вѣку нема онамо о нѣй ни спомена. За тай успѣх велика иде заслуга ревностним судѣлачима на полю црквено-славянске просвѣте, йош од времена Методиевих из Паноніје добѣгавших ученика Савве, Наума, Горазда, Клиmenta и Ангелара. Па ако се догађай тай, узевши врїеме дѣлања ныхова међу Бугарима, и ние коначно збіо йоште за живота им, као што света црква пѣва у канону (в. стр. 95). “Вы истребили силу Богомиловъ,” а ниже: вы совершили истребили ересь страшныхъ волковъ Массаліановъ (*τὴν αἱρεσὶν λύκων τὸν δεινῶν, Μαστάλιανῶν, ὑμεῖς πατητελῶς απετβέσατε*), а оно ріечи те свакако свѣдоче, да се ерес онуда врло рано ископала.

V.¹

К а т а р и.

Ми смо до сада огледали ерес на истоку у югославянству; видили смо јој догмате, богослужење и устройство, ползуюћи се у томе, уз домаће и грчке изворе, понайвише извешћама западњака[’] о савремено постојаћој катарској ереси па европскоме западу. Испоредивши ова извешћа с источнима, могао се безпристрастни читатељ ласно увритьи, да је богомирство, ако не у свему исто а оно у главним точкама своје науке, обреда и обичаја врло сродно западному катарству, оснивајући се обје гране истога стабла на дуалистичком начелу; имајући к томе обје једно првобитно отачаство: славянску Мацедонију и сусједну Јој од чести Трацију. Па ради тога држимо за излишно о катарству и науци му овдје далје говорити, јер би нам валајло да много штошта опет повторимо, што је већ о бо-

¹ Histoire et Doctrine de la secte des Cathares ou Albigéois par C. Schmidt. T. II. Paris 1849.

гомилству речено, — што би свакояко читателю било досадно, а не знамо били се тиме и ясности о главной ствари штогод помогло. За то мимоишавши све друго, доста нам је напоменути нешто о почетку и обстанку катарске ереси на западу, и да ли су јој били и какови одношаш од туда са старом својом јединоврјном постойбином.

Познато је из историје, да су у X. столећу за цвјетања бугарскога царства под царем Симеоном и сином му Петром, а још више с почетка XI. вјека, постојали чести трговачки и други друштвени одношаш између славянских јужних земаља и Талліјанске. Самуило краљ бугарски бјаše на концу X. ст. подигао нову моћну државу, којој темељ и средиште горња Мацедонија, насељена и дан данашњи Бугарима. Од туда је он разширио свое господство до ядренскога мора, отевши Грцима градове Драч и Леш наспрам Италије. По томе се може узети за врло вјероятно, да су што трговци што доцнје враћајући се по суху с истока кретоносци, први пренеали од туда манихејско-богомилску ерес преко мора у Италију, где она нађе плодно полеље својој науци у толико више, што се онашо још од давних времена повлачило сјеме негда обште разширенога манихейства.¹ Али прво исторички доказано појављенје и њено у Италији, спада од 1030 до 1035. г. наиме у Ломбардји, у којој с половине ХII. ст. налазимо ерес већ чврсто устројену, с многим слјед-

¹ Шмит, држеји без темеља да је у Трогиру и у Далмацији била цвјетућа онда еретичка епископија, заключује од туда да је из наших градова, наиме из Трогира (!!) найпрве пресађена ерес у Италију.

беницима по свему таліянском полуострову. Из Италије прешла је затим у Француску. Ту се о њој први помен чини г. 1056 приликом држанога у Тулузи сабора, на коме буду проклети и од прквено-га единства исключени ереџици, и њихови заштитници међу великашима. Она се од тада, поред свега явнога и тайнога прогонства, све то већма на западу распостирила, највише пак у јужној Француској. Ту се катарствоколо половине XII. ст. с помоћу добро уређене унутрашње организације (било је пет епископија у Тулузи, Алби, Каркасонији, долини Аранској — val d' Agen --- и Ажену) тако чврсто установило, да за 50 и нешто више година ни највећа настоящя римскога клира не могло га усколебати. Међу многобројним приврженицима секте било је људи свакога реда, стана и спола, од феудалнога барона до найманђега занатлије и тежака, што их све без изнинке ватрене ревност к разширеню ереси одушевљаваше, те су налазили прозелита и у свештенству, па и у самима мужским и женским манастирима. Чим се ерес тако нагло ширила по Италији, Француској, северној Немачкој (куда је унешена преко Угарске и Ческе), давајући свуда снажан одпор римской цркви, побояв се ова за свой обстанак, стаде збильски спремати се да зло из корена исчупа. Двоје то предузе найпре папа Иннокентиј III. (1198—1216), муж за оваки посао управо рођен, коме ерес не бијаше само лажно и бунтовништво и найгрђе злочинство, те научи да јо сваким могућим средством затре. На ту циљ установи инквизицију, поверијив јо незналицама, фанатичким фратрима с неограниченом готово вла-

шћу. Од онда па кроз ціело столѣће, за послѣдую-
ћих Иннокентію III. папа' — Онорія IX. Григорія IX.
Іннокентіја IV. Александра IV. — падале су у исто
дoba на западу и у Босни тисућама жртве нечовјеч-
нога религіознога фанатизма, што на бойним поляма,
услѣд очајнога одпора гонїних еретика, што на
згаришту, што у подземнима страховитим тамница-
ма. Године 1244 грозним освоенъм тврђе Montsegur,
послѣдња утечишта француских Катара, сло-
ми се коначно и дојакошњи моћ ереси у Францу-
ской, койој се около половине XIV. столѣћа са
свим трагови изгубише, дочим је у Италији изчезла
йоште почетком истога віека.

Западни су еретици познати у историји од дру-
ге половине XII. віека под именом Катара', вѣро-
ятно од грчке рѣчи Καθαρος (чист), коим су се мож-
да са аскетичнога живота своег називали новомас-
саліански монаси на истоку (стр. 36). У Италији
звали су се такођер Paterini, Patereni, Patareni, Pa-
theristæ, и то име у XIII. столѣћу постаде обште
за све дуалистичке еретике као и катарско.¹ Чудно
је пак да се оба та имена никдѣ не налазе у домаћима
србским споменицима, од куда се може довести, да

¹ Я судим да је Paterino правио него Patarino. Больни таліјански списатељи и данас пишу Paterino, setta paterina. (B. Revista Friulana 1865. Бр. 28). Када се исторички зна-
де, да је тима патеренским еретицима била главна паче исключива молитва Отче наш, коју би латински говорили (B. Cunitz, Ein Katb. Rituale), те би ју у своме богослуже-
њу кадикад по 3, 6 и до 16 пута засобице повторавали, бива врло вѣроятно, да их је народ римске цркве на западу по првој рѣчи молитве господић оним именом прозвао. Видили smo да су се негда и массаліански еретици нази-
вали и псаломницима, што су често псалмове говорили. — О постанку тога назива види Schmidt, Tome II. p. 278—280.

су по свой прилици била у обичају само на западу. У Француской они су се називали юште Павликіянима (*Publicans*) и Бугарима (*Bougres*), што прву њихову домовину ясно показује¹.

Ели какове свезе било између тих сродних западних и источних еретика, не зна се јамично. Историја о томе ништа не казује. Судећи по речима западних Катара рекао бих, да се онамо сачувала по преданју тамна успомена, да им је секта потекла из Грчке и оближњих земаља (стр. 80). У доцније пак врјеме, као да је било и фактичних премда поединих дотицаја међу објема сектама. Ђдан нам је овакови случај сачувала повељтница. Када се у таліјанским общинама породише раздори због првобитног чистог дуализма, коме се многе общине изневећише, приставши уз начело умјерено, приспјеју Италју Никита богомилски владика из Цариграда да утиша раздор, што му пође срећно за руком, те чисти дуализам буде опет примљен, али за кратко врјеме. На исти је конац Никита сазвао бјо г. 1167 нарочити сабор у *Saint Felix* у јужног Француской, на коме се виђало такођер о црквеной дисциплини, и о болјм омеђашеню катарских епархија. Када следујућега столћа пасташе свуда ужасна прогонства на еретиштво, общта несрећа као да је приближила одјељије простором и народношћу јединовећне. Ако се може вјеровати папскоме легату Конраду де Порто, владика је босански око 1221 год. одправио бјо посланике у Француску, да ондашиће прогоније Катаре тѣши и слободи, явља-

¹ Schmidt, II. p. 280.

юћи им да имаду и у дальини браће, коя им у не-
вольи сачувствује, и готова је заклонити их од гроз-
них својих мучитеља. Услјед тога вели исти легат
да се Бартол еретички владика каркасонски подвр-
гао папи Албигенза', кой становаше на граници Бу-
гарске, Рватске и Далматије покрай угарскога на-
рода, куда сви Катари бијаху упали очи свое.¹ О-
вай је случај дао можда повода извишћу свакако
сумњивоме, да су свиколици по Иллирику, Италији
и Галлији раштркани еретици онда припознавали
тога папу за свога првосвештеника, кой је себи на-
мјестником за Француску поставио био некога Вар-
толомеја.² Но баш да узмемо за истинит примат
тога босанскога тобожњега папе, он свакако нис-
дugo трајо,³ и доказује найвише то, да је еретиштво
у Босни онда јако завладало било, као што ће се
познати на своме мјесту у слједујућем дјелу.

¹ Hæretici Albigenses Papam suum appellant habitan-
tem in finibus Bulgarorum, Croatiæ et Dalmatiæ, juxta Hun-
garorum nationem. Ad eum confluunt hæretici Albigenses, ut
ad eorum consulta respondeat. (У Фарлате IV, 47).

² Hæretici (вели Фарлати *ibid*) papam sibi crearunt,
qui universo Albigensium et Patarenorum gregi per Illyricum,
Italiam et Galliam disperso præcesset. Hic in partibus Gallia-
rum quemdam Bartholomæum nomine vicarium sibi constituit,
ut narrat Matthæus Parisius in Historia Anglicana ad a. 1223.

³ Sed hoc Pseudo-pontifice paullo post extineto larva
illa papalis evanuit. (Фарлати, *ibid*).

ДРУГИ ДІЄЛ.

I.¹

Прелазимо сада на други главни предмет ове расправе: босанску цркву. Као што читатель тражи у историји обично единства, и настои да нађе савез између поединих главних догађаја, и узрок тима догађајма; тако је и нама овдј започети най-прве кратким прегледом босанске грађанске повељственице, једно што су у њој држава и народна йој црква тесно међ собом скопчане, а друго што се о цркви той само за неволју и несавршено говорити може, не упознавши се прве свега с државом, у којој она са худе своје судбине и лютога прогонства главну улогу игра.

¹ Joh. Chr. v. Engel: Geschichte des Ungrischen Reiches und s. Nebenländer. Halle. 1797—1804. — Geschichte des Königreichs Ungarn. Wien 1814—15 V. 8. од истога.
— Lud. A. Gebhardi: Ungarn und seine Nebenländer (извод из огромне свесвјетске историје Гутри и Грай). — Mauro Orbino: Il Regno degli Slavi. Pesaro 1601. — Историја србскога народа написао А. Майковъ. Београдъ 1858 (превод). — Србски споменици: Твртковића, Меде Пуцића, Миклошића и т. д.

Исторички преглед државе босанске.

Први самостални бан босански био је Желимир (г. 940), кой се радије дао одагнати од владе, него да буде подчинјен великоме жупану србскоме Тѣшимиру. Он је војевао за аутономију Босне, али код Јајца погину у боју противу централиста' србске државе. Онда владање преузе Кресимир Тѣшимировић, кой је и био Рватску (од Дунава до Истре) под собом имао. Стефан I. Кресимировић био је велики пратитељ Дубровчана'. За њим ступи на престол Легет незаконити му син, кой преоте владу правоме наслѣднику Вукмиру. За овога се знаде једино то, да је имао кћер удану за краља угарскога, и да је изгубио неке земље у Рватској. Вукмиру је слѣдовао Кресимир II. За његова владања краљеви се угарски почеше називати и босанскима, јер су тврдили да им по матери Вукмировој кћери иде право на Босну и Рватску. За тим дође на престол Стефан II. с помоћу србскога краља Бодина, коме био је послушан као своме врховноме господару. Стефанду је слѣдовао Твртко као бан, познавајући и он за старјега србскога владателя. У то време повѣстница босанска представља нам позорје међусобних немира и раздора; угарски краљеви мешали су се у те домаће свађе, и намећали би земљи господаре из угарскога краљевскога дома, коима се опираху босанска господа. Тако краљ Гейза II. (1141—1161) даде год. 1152 Босни за бана Белу рашкога, стрица жене своје, а кашње Ладислава брата свога, кой погину након мало времена г. 1162. Овога замени Борик сдан

од већих босанских властела, кой до тада управљаше северном или доњом Босном, испрва под врховним господством српских великих жупана, а од г. 1141 са свим независно. Доцніје мораде покорити се Гейзи II., коме је помагао юначки у рату на Мануила цара грчкога. Борић бијаше обсјо и србски Бјоград онда у грчким рукама; но међу тим Мануило упадне с војском у Босну и стане јо грозно пленити, те с тога буде присилјен покорити му се, а Угрима прјатељство одказати. Босна је имала онда свога владику именом Милована, кой у Крешеву столоваше. Ово је први народни епископ, што га споминje повељница. Због неке свађе владике тога с архијерејом дубровачким ради духовне юрисдикције над Босном, приставши Борић уз Милована завади се с Дубровчанима, те с војском г. 1154 пође к Дубровнику, пустошећи мјеста око града. Дубровчани, споможени од Улцињана под Николом Крвићем, и од Пераштана под Милошем Шестокрилићем, ударе му на војску под заповједништвом грађанина свога Миха Бобалића у жупи требинској, те му војску побише тако, да је мир с Дубровчанима закључити морао, плативши им сву штету. Од онда до своје смрти (1168) живјо је Борић у прјатељству с Дубровником.

Послје и њега стаде становати Кулин (1168-1204). За владања је и његова Босна у материјалном благостанју лјепо напредovalа, старајући се Кулин да особито трговином обогати свою земљу. Он је на ту цјел склопio уговор с дубровачком објином (дне 29 Авг. 1189), у коме допушта трговцима оне републике, да слободно и без икакове забаве ходе и

тргую свачим по цієлой Босни. Други историци веле да є многе иностранце у землю довео, који празне пустоши у села и вароши обратише. Он подиже рудокопню у гори Ягодини близу Сараєва, а гвоздени майдан даде двоици Дубровчаном под закуп. Извѣстно је пак, да є за неколико столѣћа остало жива успомена у народу о изобиљу, кое онда владаше у Босни, те би се обичавало рећи приликом родне и обилате у свачем године, да се повратило Кулиново врјеме. Што је пак за нас особито знаменито, то је први помен (од г. 1190) барем по до сада познатим листинама о еретицима у Босни, и о проганјаню њихову. Г. 1199, Вук краль дукљански и далматински (*Diocliјe atque Dalmatiјe rex*), брат првовѣнчаноме Стефану и св. Савви, явља папи Иннокентију III., како се по Босни шири ерес, и да је Кулин са својом женом и сестром, а удовицом Мирослава кнеза Хумскога, примјо нову вѣру са 10.000 хришћана.¹ Годину за тим исти папа тужи се краљу Емерику на Кулина, да је у свою земљу заклонио Богомиле, што их прогнао из Далмације арџибискуп сплѣтски, кое он држи за нраве хришћане, и почитује их више него католике, те моли краља да Кулина силом натѣра на боли пут, или да га из бановине изждене, а еретицима добра одузме². Г. 1203 папски посланик Иван Каземар-

¹ Fejer, Codex Dipl. II. 370. Ако није писмо измишљено, а оно му је садржай доисто претѣран. Ђедно је бранити секту а друго примити ю. Види Кулиново писмо дубровачког објави од 29 Авг. 1189: *всѣчение главе Ишвана крѣстителя*. (В. мнѣнje еретика' о Јов. крѣтителю; прим. 2. Раздѣл IV. стр. 60).

² Fejer, Cod. Dipl. II. 378.

ски (Casemaria) явља папи, да се преставио једини у Босни владика Данило, и предлаже да се један латински пошаље онамо за бискупа, и да се подигну још три до четири бискупје. Узрок предлогу томе јасан је. Данило бијаше епископ славянскога обреда, не признаваше папу, и браняше еретике као и господар му Кулин. У исто доба извешћује легат папу, да је Кулиса и многе калуђере схизматике обратио на римску вјеру.¹ Особито је за наш предмет важна исправа, коју смо већ напоменули (стр. 96) и на коју нам се опет повратити, од 1203 год. VI. Idus Aprilis, у којој се више речени калуђери одричу православја, и подлажу се папи².

По смрти Кулина, владали су Босном од породице му найпрве син му Стефан Кулиновић, па Себислав (Zibislav), коме је папа Григорије IX. писао г. 1236 парочиту посланицу, називајући га у њој јединим слједбеником вјере римске у Босни (*existis quasi lilium inter spinas*, Fejer Dipl. 36); за Себиславом Нијослав. Од овога су сачуване три повеље Дубровчанима, из коих види се да му је на срдцу био напредак трговине и обртности у Босни. Он је још год. 1249 бановао, јер дне 7 Марта оне године клео се Дубровнику, да ће му трговце и трг њихов по Босни штитити, и правду им у свакем чинити. За владања тих Кулиновића бијаху чемерна за Босну времена. Да би искоренили еретике, сложе се папа и краљ угарски Андреј II. (1205—1235), а последњи с намјром да уз то се би подчини Босну. Од то доба почеше крвава на

¹ Farlati, T. IV. стр. 44. — Rainaldi, T. XIII. стр. 100.

² Fejer, Cod. Dipl. II. 405.

Богомиле, а уз ньи на православне гонење, и снајан одпор ових, што је кад манћ кад више трајало с малим одморима све до пропасти босанскога краљевства (1463). На позив римских првосвештеника, Андреја II., млађи му син Коломан, и високо свештенство угарско предузимаху праве крстоносне ратове на Босну; крв се потоцима проливала, и тисуће мирних трудолубних породица остављаху отаџбину, а добра им се одузимаху. Али што је силом коме наметнуто ние за дуго. Тима военим проповедницима пошло би, истина, за руком прозелита¹ у Босни чинити, но тиме се ипак брой римских хришћана ние множио. И ондашњи босански владика, чије име историја нам не сачува, буде такођер принуђен подчинити се власти папиной, али за мало; је г. 1233. Григорије IX. налаже легату своме Якову пренестинскоме, да владику босанскога, што се на велику нђгову жалост римской цркви изневрјо с части скине, и с другим га замени². Овдје нам је примјетити, да и од Кулинових наслеђника ни јдан не бијаше рођен нити одгаен у римской цркви. Седислав био се истина предао волији папиной, те лято прогонјо Богомиле; али се тога прошао, чим се престави главни му покровитељ краљ угарски. За Нинослава вели Григорије IX. у посланици м. Октобра 1233. да га узимљ под своју и св. Петра заштиту, што је примјо римску вјеру, и препоручује га краљу Коломану да га обрани од оних Бошњака, кои од једа што је постао католик желе му отети дјединство.² Нинослав је кашић о-

¹ Fejer, Cod. Dipl. III. v. II. 341.

² Ibid, III. v. II. 342, 343.

коло 1238 опет одпао био од римске цркве. Неколико година за тим (г. 1248) Иннокентиј IV. наређује архибискупу калочкоме, да не поступа непрјатељски противу истога бана, јер је прави католик, а одприје да се расколника' за то само држао, што су му помагали да надвлада непрјателј; ипак првосвештеник као да сумња о искрености нђеговог, јер заједно пише бискупу сенjsкоме, и старђшини франjevaца у Сплјту да разvide како вђрује.

Тек што је умро Нинослав (мало послѣ 1249 год.) насташе обични немири у Босни. Ову згоду биће јамачно употребили краљеви угарски, јер се г. 1271 споминje као бан Бела сестрић краља Стјепана († 1272), кој је држао уз то и србски мачвански банат; а када он слѣдуюће године изгуби живот, Ладислав IV. (1272—1290) одреди Босну за удовички ужитак матери својој Елисави, а ова мјесто себе намјести некога войводу Котромана, кој је у средини Босне као прави бан владао, и понајвише и Сутјескай пребивао. Тада настаде у Босни право безвлађе. Ђако гонење Богомила' даде повода србскоме краљу Милутину (1275—1321), те се оружаном силом умјеша у босанска дјела, и јужни край земље притисну. У исто доба краљ Ладислав († 1290) нарече кнеза Павла брибирскога од старе куће Субића' († 1312) баном приморских градова (1283); и пошто овай г. 1302 преоте краљу Милутину дјел Босне, уступи га сину своме Младину, кој се од тада звао бан рватски и босански. Младин, кога млетачко виће г. 1314 нази-менова своим грађанином и племићем, омрзну своим тиранским поступањем Рватима и Бошњацима, те

му разбише войску код Блиске, а краль угарски год. 1322 лиши га сваке части, и собом га одведе сужњя у Угарску, гдѣ се и преставio.

Бан Котроман престави се г. 1310,¹ оставив послѣ себе три нејка сина Стефана, Владислава и Мирослава. Великаши босански, под изговором да су их Котроманићи иностранской власти подчинили, па да би самосталност Босни повратили, одкажу Стефану старему сину покорност, и власт међу се подиеле, господарећи сваки у своме предјлу. С друге опет горђ речени бан Младин завлада великим дјелом Босне. У той смутни и неволији побѣгоше дјеца Котроманова Стефан с матером у Дубровник, а Мирослав и Владислав у Рватску. Дубровчани приме гостолюбно Стефана, те се још и за одгой његов свойски постарају. Кашић расказавши се бунтовници позову добровольно Стефана у Босну, и он се одмах врати и владањ преузе. Када Младин, као што споменујмо, изгубио 1322 приморско-босанску банју, Стефан с ћдини с Босном васколик онай край, те тако удари темель будућему босанском краљевству. Притиснувши г. 1347 већи дјел Захумља, што је од стварије био срbsки,

¹ Повѣст је та о Котроману и о смрти његовој истина врло мрачна, и очекује јоште критичкога изслѣдоватеља, као и много штошта у старој босанской историји; али да се војвода Јелисавин звао Котроман (пореклом ли или именом то незнам!), а наследници му Котроманићи, о томе није сумња. Дубровник је почтена књига и 8фана господе присвѣтле котроманићу пише г. 1415. дубровачко веће краљу Твртку Твртковићу, кой је био од исте породице, као и предци му од Стефана Котромана у напред. В. Спом. М. Џуцића, 1858, стр. 126, 127.

заплете се кроз то у рат с царем Стефаном Душаном. Да се бан Стефан онда и послѣ до г. 1350, када му Душан освојо готово сву Босну,¹ налазаше у големој неволи, показује прошња нѣгова понастављана двапут — 1346 и 1450 — млетачкай републици да посредује у завади нѣговай с царем, и да гледа свакако склонити га на мир. Прерана кончина србскога цара (1355), и одмах за тим наставше слабљенъ србске државе, ослободи бана из тїеснога положая. Он умре г. 1357 не оставивши од себе порода до једину кћер Јелисаву, удану за Людовита краља угарскога.

О вѣроисповѣди тога бана, кой над собом признаваше врховну угарску власт, известно је да је био крштен у православной цркви, као и сви предшастници му из фамилије Котроманића. Гутри и католик Мавроорбин веле да је био православни, па да је доцнје савѣтима и наговором свога тайника каноника Бобалића из Дубровника прешао у римски закон.² То исто потврђује и езуит Фарлати : Stephanus Photianum errorem et schismata execratus in fidem et verba ecclesiæ juravit; а на другом мѣсту : Fr. Gerardus Otho (1340) Stephanum Banum ab errore et schismate græcanico ad fidem Catholicam traduxit (Том. IV. р. 60). Под њим дођоше први пут Франћевци у Босну, да продуже посао обраћања

¹ Цар је Стефан као побѣдитель био дошао до на Цетину, куда Трогирани послаше му 8 Януар. 1351 дарове и посланике да га поздраве. B. Lucio, Memorie della citta di Traù, p. 246.

² William Guthrie et John Gray (у срб. преводу стр. 15). — Mauro Orbino: Il Regno degli Slavi. (стр. 353).

у вѣру римску єретика' и православних, што га біяху започели угарски Доминикани.

Твртко, синовац му од брата Владислава, младић од 22 године ступи онда на бански престол, а краль га Людевит потврди. Великаши босански, спремни по своме обичају на сваки непоредак, стадоше испрва противит му се, ер им се као стидно чиняше да им голобрдо неуко момче заповіда. Ёдна странка незадовољника' прогласи баном Павла Кулишића сродника Тврткова од породице Котроманића, кой се явно одметне Твртку и Усору заузме; али га Твртко набрзо побіеди, жива га ухвати и у тамницу баци, гдѣ кашнѣ умре. Док се Твртко на позив кралја бавјо у Будиму при двору Людевита, дигну опет буну неколико властела и Вука млађег му брата прогласе за бана. И ову є побуну срећно утолјо с оружјем, казнивши жестоко поглавице. Међу то се царство србско то већма распадало, те Твртку пође за руком освојити и придружити Босни србске земље, од приморја дубровачкога и Котора до Милешева, од прилике сву данашњу Ерцеговину. Разширив тако свою државу прогласи се за краља србско-босанскога, и у томе достојанству окруни га г. 1376 митрополит у славноме милешевском манастиру. По смрти краља Людевита (1382) преузе Твртко умску земљу, коју є у почетку владања свога морао уступити Угрима; кратко врјеме за тим (г. 1390) градови Сплјт, Трогир и Шибеник признаше га за свога господара. Он є г. 1389 у одсудной битки на Косову помагао војском кнезу Лазару, али без успѣха. Твртко є неоспориво најврстнији владател що га икад

имала Босна, и да бінху боля времена и друкчів околности, хотяше доисто србско царство обновити. Ништа ясніє не показує исто порекло и стару свезу Србіє с Босном што повеля Тврткова од 10 Априла 1370 граду Дубровнику (Миклошић, *Mon. Serbica* стр. 187). Види се из нѣ и потоньих разных повеля, да се Твртко и наслѣдники му чисто поносили краљевским насловом србским, ціенећи име и землю србску као нешто старіје и веће од Босне. — Он је био искрено одан православију и свойски га је бранјо. О той привржености Твртка прародительской вѣри, дао му је најболје свѣдоčаштво папа Урбан V. у посланици краљу Людовиту г. 1369. У томе писму првовепштеник моли краља да припомогне Вуку млађему брату Тврткову, која овай за то што је постао католиком проганя и отчинство му неда, а еретике у свему подпомаже по невалајломе примѣру своих предака. Ево папиних речи: *Banus Bosnæ senior frater ejus (Stephani junioris) sequens suorum progenitorum vestigia detestanda, ac sovens et defendens hæreticos ad illas partes, vexabat omnibus contumeliis fratrem juniorum Stephanum nomine, propterea quod ad catholicam religionem et sacra Latinorum transierat* (Farlati IV. 61). К овоме додај Фарлати: *Nic impeditus cum esset erroribus et schismate Græcorum ... Catholicos quibuscumque potuit modis vexavit.* (ib. 61).

Краљ се Твртко престави 23 Марта 1391. Немајући законита порода измјени га на престолу брат му од стрица Дабиша. Овай је имао за жењу Цвјетицу (у споменицима Елена) од породице

кинских кнезова Нелипић. Ови, присилјени од прогонства Гргура и Владислава Курјакових да се заклоне у Босну, наговоре сестру а ова мужа те пређе с војском у Рватску, и не нашавши вигд ћ одиора развали неколико тврђава Курјакових па се врати кући, гд ћ га г. 1395 смрт затече. Изаша н ћа владаше кралјевством удовица му Елена, као што се види из повеље дане Дубровнику дне 13. Маја 1397 у Сутјесци, и из друге под 18. Јануара 1398 у Бобовцу.

На измак г. 1398 м ъседа Новембра налази се у споменицима као владајући краљ Стефан Остор син Дабише (види: Споменици, преписани Пуцићем стр. V.) а по другима син Павла Христића од племена Яблановића (в. Майкова историја, стр. 163), кой следујоће г. 1399. 15. Јн. явља Дубровчанима, да је помоћу Божијом и пречисте н ћегове матерс в њичан богодарованим вјенцем на кралјевство србско, Босне и приморја.¹ Испрва бијаше Остор велики пријатељ Дубровчана, коима год 1399 дарова у своину приморје од Курила до Стона и село Лисац; али кашње као да се покаяло, ер на тужбе ондашње босанске господе стаде тражити дароване земље натраг, и узеде их на силу, учинивши оном пригодом много штете Дубровнику, највише г. 1403 средством војводе Радића Сенковића. Онда се (1404) Дубровчани удрже с Хер-

¹ Лаж је дакле што Гутри и Грай и наш Мастроорбин (стр. 361) веле, да се Цвјетица или Елена одмах по смрти мужа свога покалућерила. Да ли је пак истина што казује врли Медо Пуцић у предговору своме (стр. V.), да је иста Елена владала за малолетства Остора сина (?) Дабишића, нисе доказано премда вјероятно.

войом великим војводом босанским и ерцегом сплѣтским, кой бијаше с Остојом у завади. Тиријанско владање Остојино умножи и онако број незадовољника' у земљи, те пристану уз супарника му Твртка Твртковића, сина незаконита Твртка I. Овай још по смрти Дабише стаде тражити своя права на престол, и за то је ишао главом к султану молећи га за оружану помоћ. Што му онда не пође за руком, пође му сада. Многи се болјари занј прогласе, и 4. Јуна 1405 припознаше га најпрво Дубровчани за краља, јер истога месеца и године по-тврди им Твртко приморио, што им га био даровао Остор. Из те повеље види се јоште, да су за Твртку била два наймоћнија великаша: горђечени Хрвоя и Сандаль велики војвода босански. Ђедно што му се ова два моћна великаша одметнуше, а друго јер краљ Шигмунд посла г. 1406 војску преко Саве те освои Сребрницу, Кличевац и друге тврђе, мораде Остор исте године побеђени у град Бобовац, бранећи се у оној планинској страни, где ако и лишен већега дјела краљевине сматрао се ипак за правога краља босанскога.

Тако Босна буде раздјелјена на двије главне странке; свака је имала свога краља, и свака је од њих гледала да се турском помоћу и обећаним данком одржи. У томе послу Остор буде срећнији, јер склони султана те остави Твртку платежника свога, узвеши под своју заштиту Остору, пошто му се обвезао плаћати данак од 20.000 дуката, и дати му сина Радоја у таоство. Г. 1408 дође Остор с турском војском на границе краљевства, и ондје му се придруже војводе Павао Јаблановић и Сан-

далъ. Тада се и Дубровчани тргоже, одаслав му посаобину у Подвисоки, те им Остоя повельом од 4 Дец. 1409 потврди прећашнѣ законе и слобоштине, а они опет и њга и жену му Куюву са сином и потомством приме за свое вієкнике и племиће. Од тада се Остоя држао подобро у Босни, найвише подпором и упливом великога войводе Сандаля. А била му је и крайња нужда од те помоћи; ер како Остоя бјаше за Владислава супарника Шигмундова, то му је войска угарска йош од г. 1406 земљу немило плјенила. Г. 1410 продру Угри опет у Босну. У почетку, ако и бјаху побједитељи, не могоше ипак тврdom ногом стати, ер их Сандаль слѣдује године (1411) хаметом потукао. У то врјеме (1412—1413) Хрвоя се непоштено владао. Да би се осветio Угрима, што га бан Павао Чупор лично уврједio у Будиму пред истим кралјем Шигмундом, и оним Бошњацима кои су уз Угре пристали били, зовне у помоћ Турке, те с нима стаде робити и палити по Босни и земљи Сандалјвой. Бошњаци раздвојени не могоше им одпора дати. Од оно доба Турци се учврсте стално у земљи, подигнувши у горњој Босни пашалук, што га султан повери Исаак-бегу, и одонуда су кашиће продирали у државу, пустошеви поля и рушеви градове, као Сокол, Вишеград, Ключ и т. д.

Какво је онда морало бити друштвено стање у Босни, свак одовуда ласно увиђа. Овакови појави вису се онда први пут указивали. Себичност, властолюбје, крватни инати међу болярима, и побуне противу владателя бјаху и одпре ствари обичайне у Босни. Сваки је боляр гледао само да себе и породицу своју обезбједи; никада трага родолюбју, гра-

ђанским врлинама, племениту осећању за све што је кадро да учврсти и подигне благостање отаџбине, и да јој се обстанак одржи; никад ћеничеса да је поуздано, яко, стално, да му се лјепша будућност осмехује; све што се ријеч од данас до сутра. Па што се овако догађало у прећашње вријеме, уз ману опасност за државу и народ, ни по чуда; али жалост и туга спопада родолюба када гледа, да пакленой неслоги, себичности, вражјим сплеткама нема краја ни онда, када турска сила бијаше већ на врати, те се сваки час изгледало да краљевину а с њом народ и вјеру упронасти. Оваки пороци (што нам се и у историји сусједне Србије указују) повлаче се кроза све вријеме владања босанских краљева, док пропашћу државе престаше. Да је пак злу томе био главни узрок клето незнанје и непрозвећта, сувишино је мислијим доказивати.

Да се краљу Остоји повратимо. Он је за то вријеме тирански поступао с народом, глобећи га и несносни данак намећуји. К томе бијаху га нечисте жеље обузеле, те је газјо свако племенито чувство, скврнијо законити брак и дјевојаштво. Год. 1416 погуби у договору са Сандальјом знаменитога кнеза Павла Рађеновића и још неке великаше (Спом. М. Пуцића стр. XVII.), а пошто исте године умре Хрват је пусти жену своју Грубу и узме удовицу и његову Елицу. Он се преставио г. 1419, и престол наследи син му Стефан Остојић, као што повеља гласи дана Дубровнику 5. Мар. 1419 у Звечају. Стефан Остојић владао је нешто више од године, и преставио се у првој половини 1423. г. Овим начином остане цјело краљевство Твртку Твртковићу бившему О-

стоину супарнику, кой се истом сада вѣнча за краља србско-босанскога. (Спом. Пуцића 1858 XXI.) У то врјеме Радивој син Остое, бавивши се до тада као таоц у двору султанову, дође с турском војском да заузме престол отчев; али му Твртко разби војску, те Радивој принуди побѣди у Дубровник, од куда се послѣ у Босну вратио, живећи у предјelu Киселавода, што му дао Твртко за дожivotни ужитак. Краљ Твртко да би се одржао на престолу, припозна над Босном господарство турско и умножи доякошњи данак. Он је кроз то врјеме имао доста неприлика¹ са Сандальом, коме је земљу опустошио, и са Стефаном србским деспотом, кой му бѣше отео Зворник у Усори. Твртко се престави г. 1443 или у почетку слѣдуюће.

Онда боляри изабраше за краља Стефана Томаша Остојина незаконита сина. Овай узе себи за жену Катарину кћер ерцега Стефана Косаче, владавшег независно у данашњој Ерцеговини послѣ смрти стрица му Сандала. Краљеван његово иже чим знаменито.¹ Видећи све то ближу про-

¹ Кад је говор о краљу Стефану Томашу, не могу овдје једно да не напоменем. Фарлати у тому IV. стр. 68, 69 свога *Ilricum Sacrum* приобјеје једну повелю тога владателя, кojом потврђује власту краљевском што се на сабору народноме у Коньицу заключило, и вели да му је истиу повелю послао Фра Лука Владимировић, *vir tum antiqui generis nobilitate, tum vero doctrina ac virtute præstantissimus*. Повеља је писана латински и носи дату *Cognitii 1446 in festo S. Joannis Baptistæ*, и од туда пређе у познје историчке збирке и књиге: Катоне (XIV. стр. 492); Райналда (XVIII. N. 23); Фарлати (IV. 70); Андреј Качића (*Razgovor ugodni*), фра Доната Фабијанића (*Storia dei fratelli minori*). О њој говори и Шмит (Том. I. 135, 136) на темелю Фарлатија. Да је негда у Босни, као и у Србији, постојају зако-

паст кралѣвине од сile турске, коя г. 1455 веќ освоила Нови пазар и діел старе Србје до границе ерцеговачке, молјо є и преклињао пашу да му изради помоћ у христијанских владателя; молјо є и слао нарочиту посаобину дужду млетачкоме г. 1457; али одасвуд доби само гола обећаня. Угарски краль

нити обичай расправљати важнја државна дѣла на зборима, у присуству владателя и боляра', то исторички стои; то се види такођер из домаћих споменика. Дакле овдѣ нис реч: је ли се оне године и за владања краља Стефана Томаша држао какав збор у Коньицу. Ріеч је само о томе, да ли је повеља та истинита или подметнута, и у овом погледу не устручавам се овдѣ изрично рећи, да је дар тай Фра Луке Владимирића езуиту Фарлатију очевидни кривотвор, — једна од толиких лажних листина, којима обилује особито црквена историја у югославјанству (Види: Осјена starijih izvora od D.r Račkog у књижевнику г. 1. свез. 2). Питаниј је найпрѣ је ли латинска повеља, којо приобјни Фарлати, оригинал или превод. Ако је оригинал, онда нам валије примѣтити да Бошњаци своје државне унутрнје послове нису никада на латинском језику писали, него језиком народним србским, о чем имамо многе доказе у споменицима. Шта више и у договорима с ионплеменим државама нису босански владатели запуштали свога домаћега језика. Трактати су се писали у два језика: латински екз. за Млетке а србски за босанскога краља. Тако је уговор Твртка Твртковића од 6. Феб. 1423 с млетачком републиком написан латински и србски: *quas quidem fieri fecimus per duas manus uniusmet sostantiae et effectus, unam videlicet in idiomate schiavo alteram literali* (B. Acta Arch. Ven. Fasc. II. Belgradji, p. 147). — Да речемо да је превод, онда где је оригинал; шта би од њега? Па узвешти да је превод вѣран оригиналу, тко иоле зна како су Срби писали државна акта, какова нам сачуваше споменици, па их испореди с повељом о сабору коньицком, он ће одмах познати да је ова посао нарочите потайне творнице. Ово би строгой науци доста било. Али има ту и са историчкога гледишта што лажност повеље, о којој је ріеч, бѣлодано потврђује. На сабору, по листини, присуствоваше високо свештенство обеога закона. Ондѣ бијаше Теофан патріјарх србски, а тога Теофана међу патріјарсима пећским нема. (Види лѣтописъ

Владислав и намѣстник му Йован Хуняди мало су зань марили; а Стефан господар ерцеговачки не могаше му помоћи, јер се свађао с Дубровчанима, па је у истој кући својој неволја имао са сином Владиславом и партайом нѣговом, коя с Турцима пристаяше. Томаш је задњих година пао у подозре-

за г. 1828 Ч. II. стр. 3—5); ондѣ біјаше и неки маџвански (?) митрополит, и други опет митрополит Тодор Пауња (?!). Наслов је патріарха у повељи са свим нов: зове се Patriarcha Diocleæ seu (!!) Pecchinaræ. У њој се помиње г. 1446 епископија грчка кршевеска et narentinarum ecclesiæ (?) забранює се Манихејма нове храмове (*tempora*) у Босни зидати а трошне поправљати, а зна се да храмове нису трпили ни Манихеј ни Богомили. Віснац је пак свему томе: име, достојанство, академички учени степени самога мнимога сачинитеља повелје. То је Villemirus Vladimirovich (можда од порѣдице фра Луке) Episcopus Cresoviensis et Narentinarum Ecclesiæ græcanici ritus, aulæ nostræ secretarius, et græcanicarum litterarum (!!) ac legum Doctor (!!). Заборавих речи да је сабору по истој повељи присуствовао и то први Thomas Farenensis apostolicæ sedis legatus; од када Фарлати изводи ово, што је по свој прилици и главни повод био измишљеној повељи: *Cum huic nationali concilio præsideret Legatus sedis apostolicæ, id argomento est Antistites illos Rascianos infra nominatos Catholicæ communionis participes fuisse, et supremam agnovisse auctoritatem Pontificis Romani; quorum conversio (?) et cum Ecclesia Romana conjunctio adscribenda est Patribus Franciscanis (!), qui per ea tempora in Serblia et Rascia pro reductione ac salute schismatistarum graviter assidueque laborabant.* — Исто је тако измишљен и декрет тога краља кнезу Радивоју Владимирићу Judicii curiæ nostræ ac Præfecto perpetuo Naronæ од 1 Јула 1450, и повеља краља Стефана Уроша од год. 1307, када дарова тобоже неке земље прав. манастирима Пра-сквици и Градишту, пошто је даровштину найпрѣ од об рио и потврдио (approbat et laudavit) барски римски архибискуп Марин. (В. Фарлати Т. VII. 58). Лажност неких повеља признају исти фратри босански. (Philippus ab Oscieievja у књизи Epitome vetustatum Bosnensis provinciæ. Anconæ 1776 стр. 102, 103; Славолюб Бошњак (псевдоним) у Zemljopisu Bosne. Zagreb 1851, стр. 98 и т. д.

и ће да с Турцима потайно ради противу христијанства, и за то га краль Матјаш обтужи папи Пију II. Када се налазио у Рватской войштећи на град Белай, бивши болестан у постельи, удуши га син Стефан и брат му Радивой по наговору истога Матјаша, те проспу глас да е природном смрћу умро. И Томаш је рођен у источног вѣри; јер је тек Томи бискупу хварскоме, послѣ дугога свѣтovanja и потицана, пошло за руком обратити га у римску вѣру. Фарлати вели о томе: *Legato Thoma Farensi bortatore atque impulsore Stephanus rex ritu Latino baptismum suscepit ab Joanne Carvajola*, — а на другоме мѣсту: *erat ab illis oriundus, qui ritus et fortasse etiam errores Græcorum sequebantur* (IV. 67). — По смрти Томаша насліди престол 1461 син му и убица Стефан Томашевић, али га се нис дуго научивао; јер 1463 султан Мухамед освои Босну, краља погуби и тиме кралјвству босанскоме край учини. Г. 1466 умре јерцег Стефан Косача у своме граду Новом; мало за тим заузму Турци и сву Ерцеговину.

Споменувши повише друштвено станѣ у Босни, не можемо мимоићи с неколико речи ни црквено до пропasti кралјвства. Крестонося за XIII. вѣка и доминиканска проповідана у Босни біяху жестока и крвава, али опет не уродише жељеним плодом. Земља, по речима Григоріја XI. (1372) о-стаде пуна шизматика' и еретика' (*Raimaldi XVI. N. 13*); слѣдуюће године исти папа жалећи се вапије: да у цјелој држави нигдѣ парохије нити парохијалне римске цркве (*Katona T. X.* стр. 551). Али што тада ни мач угарских крстоносца ни

фратарске проповѣди не могоше да учине, као да учинише потонѣ политичне околности. Франѣвци, замѣнившіи у миссіонарству Доминиканце, почну за бана Стефана свой посланички посао, и ударе онда стопрв темель римской цркви у Босни. За владе наслѣдника му краля Твртка религіозной пропаганди, а йош маїѣ прогонству не біяше онамо мѣста; єр владатель овай налазећи у спокойству своих поданика и снагу државе, штитio је вѣру господуюћу источну. Смрѣу Твртковом и та йој се срећа преокрену. Несретне околности наступивше од онда у Босни, унутрни немири и вражде између поєдиних велможа, распре ныхове с кралевима кое би проганяли, све то већа опасност од огромне силе турске, коя се границама босанским примакла и стално учврстила, и од туда наставша потреба за кралевве, да се к Риму и на западне сile обраћаю за помоћ, — била су толика благопріятна и крѣпка средства у рукама Францишкана', да вѣру римску распростране по свой Босни. С друге опет са затором србскога царства (1389) нестаде босанским христијнима и главне подпоре у одбіјеню религіознога фанатизма. Сандалъ и наслѣдник му єрцег Стѣпан, оба синови прав. цркве и владатели у данашњој Ерцеговини, не могаху им дати до гостолюбнога заклона, куда многи од прогонѣних свештеника прибѣгше.

Ово нам је, као што горѣ рекосмо, валяло найпрѣ казати, да би од туда нешто болѣ познали и народну тако звану босанскую цркву, на коју сада прелазимо.

II.¹

Црква босанска.

Говорећи сада о цркви босанской, ми је овде не сматрамо с точке буди кое христијанске цркве; и за то остављамо на страну питанје: да ли је била православна, римокатоличка или еретичка; намјера је наша да ју представимо у овоме раздјелу онако, као што нам се показује по сачуванима мршавим датама историчким. Одговор на друго питанје слједоваће у идућем послједњем раздјелу.

Густа велика помрчина обастире христијанство у Босни до друге половине XII. вјека. По ономе што смо другдје навели (стр. 13) врло је вјероятно, да су погдјекои зраци Христове науке почели проридати у Босну још у најстарије доба христијанства из сусједне Далмације; али од тога сјемена не остале за дуго трага у земљи, осим можда у каквој римској насељини, док и ти слаби останци изче-

¹ Види изворе на стр. 46.

знуше у крвавим походима Авара' за VII. столѣтїа. Крштен ъ Рвата', а од чести и Србалаја, у вріеме цара Ираклія, биће ямачно распространило свой благодатни уплив и на славянски народ у Босни, ако и у много мањој мѣри него по рватскоме и србском приморю, гдѣ су римски градови већ били христијански, и у духовном објену с Италіјом и Римом. Како је већ речено, суђено буде Промислом тек солунской браћи — Кириллу и Методију — да положе христијанству чврсти темељ у югославијству, радији што они што добијавши из Паноније ученици ныхови, да дивље оне по имени само христијане учврсте у спасоносной науци, ревностним проповиједањем у материнском им језику. Позната је огромна и у своим послѣдицама добротворна посленост ныхова на религиозной ниви у Бугарской при свршетку IX. и у почетку X. столѣтја. Није сумња да је радност та и по Босну користна била, особито када разсудимо да се уплив дѣланја солунске браће јоште за живота ныхова у Паноније далеко ширio на юг и преко Саве, па к овоме додамо и то, да је бугарски у Биограду заповѣдник радо и гостолюбно примје свете бъгуице Клиmenta, Наума и Ангелара; те од туда као ревностни апостоли биће се они по свой прилици побрињули, да посјяно у близкай Босни христијанско съме добрым уроди плодом. Ово су, као што читатељ ласно увиђа, тек историчка нагађања о стану цркве и религиозне просвѣте у Босни у прва времена; ер писаних дата о томе на жалост немамо. А и о потонјем времену домаћа су и изваньска извјешћа тако рједка, неподупна и збунјива, да о иоле повећој системати-

тичкай повѣсти босанскe цркве не можемо за сада ни мислити камо ли се надати. Навластито што се тиче туђих списателя, кои су били понайвише свештеничкога реда, као да су нарочито гледали да црквену ствар босанску још већма замрсе и заплете нешто тиме, што би истину са свим извртали, а нешто измишљаваюћи догађаје, како им се свидило да намери им болј у прилог иде. За то док будућа истраживања любитеља' босанске историје, нарочито специјалиста', при видно напредуюћој историчкай науци не разлјо у томе хаосу штогод извѣстнега и обширнега познавања и веће свѣтlostи, нама друго не остае него да изнесемо на видљо гдјекој поједини историчка факта, да их колико је можно разяснimo с помоћу оскудних података из србских споменика, те уз ныи да изведемо од туда наше скромно ипотетично мићније. Шат прокрчени у нечем од нас пут, с временом доведе сртніје и способније главе до жељне ясности и у томе ограничу србске повѣстнице у обште и босанске на посе.

На домаће изворе прелазећи тужна је ипак жива истина, да их до ту мало година никакових не бијаше, ако изузмемо неколико краљевских повеља изданих од појединих родолюба',¹ у коима нигде ни ријечи о религиозним стварима у Босни. Ни у србским лѣтописима и манастирским записима од XII. до XV. вијека, коима је доста богата србска црквена историја, нема такођер нигде спомена о босанской цркви, о свештенству, устройству њеном, као да није ни постојала. Ако је кои од Бошњака' и

¹ На пр. Соларић, Кукулјвић.

свештеника' штогод писао (а сва є прилика да ест, ёр на књижевни рад у свештенству показує преписиванје црквених књига¹), то ће бити давно прошло или у иностранство прешло, са систематичнога затиранја свега што є било негда босанске цркве за XII. и XIII. столића. У истой Босни тешко да се што сачувало, како нам не остале иза пропасти краљевине трага црквама и манастирима, где се по другим државама онда обично записиваху савремени а и старі домаћи догађаји. Па на крайњу жалост тако лута судбина постиже босанску ту цркву, да є и у народу овоме нестао о њој и о свештенству јој и найманы спомен².

Рекосмо мало повише да домаћих матеріяла, о коима є ріеч, до найновієга времена ніє било. Грађа ова почє срећом на світ излазити тек од г. 1840, када први пут угледаше світлост у Біограду Србскі споменици сабрани трудомъ Павла Карап-Твртковића. Године 1858 проф. Миклошић обѣгодани Monum. Serbica (Vienna, apud Graßmüller). Исте године изиђе у Біограду прва књига Србских споменика од год. 1395 до 1423, а друга год. 1862, — обѣ трудом честитога домородца грофа М. Пуцића. Већи є брой ових споменика преписан из старих ионајвише оригиналних листина, кое су се све до скора чувале у дубровачком архиву. Они ако су у многоме чему

¹ Види: Миклошића Monum. Serbica стр. 253: си є се књиге написаше утъ роуки Хвала крстнѣнина 1404.

² На моя распитиванја у томе правцу, одговорише ми неколико врлих босанских родолюба, да о той народной цркви с дѣдом на челу онамо нико ништа не зна.

и оскудни, имају опет ту неоцѣнливу предност над историјама и пространім списима туђинаца, што су писаоци били сувремени и самовидци, и што се поједина факта, о коима говоре, налазе у явнима државним листинама, те о истиности њиховој сумњати не можемо. За предмет су наш особито важне збирке Миклошића и Пуцића, а највише послѣдња, због саобщених у њој званичних упутства дубровачке републике својим посланицима у Босни, и извѣшћа' ових републици (кн. I. Додатак, стр. IV¹.)

На основу дакле ових домаћих извора, и у савезу с оним што су иновѣрни о Босни писали, може се за истинити исторички факт примити, да је Босна имала свою народну, свою самосталну цркву. У краљевским и државним актама она се не називља друкчије него црква босанська, вјера босанська. Краљ, властеле босаньцы, и црква босанска три су моћна фактора, на коима се држао државни сустав и поредак у босанской найпрѣ бавовини па краљевини.² Ова три државна тјела била су тесно међ собом спојена, и судба свакога од њих на посе неразлучно свезана са судбином и об-

¹ Што се драгоцѣно ово градиво згоднѣ и лакше може употребити за слуга је славнога Ђорђа Даничића, кой својим рѣчником Књижевних старина српских. (Бије град 1864 III. Ч.) сјајно опет потврди обште у ученой класеи о нѣму мнѣнїје, да је први и прави филолог у србству. Онаке точности и "Востоковље добросовѣтности," као што ту не давно праведно рече академик Срезићевски, рѣдко да ће се и у западной литератури наћи, а у дојакошњој нашој никако.

² За нижу класу, огромну массу селяна' (влаха) може се позитивно рећи, да нису имали никакова учешћа у државним пословима. Били су мал не робови, у подпуној зависности од властелина и властеличина.

станком ціле државе. Што религіозни покушаи и крестоносне войне иновѣрних, да искорене народну ту цркву, нису имале савршеноага успѣха, приписати є найвише той чврстай свези, коя є прозелитизму увіек снажан одпор давала, — одпор видно про-исходећи из давно већ и дубоко укоріенѣне мисли, да є съдинѣнѣ та три фактора на начелима народности и црквености једино яко средство, да се до-тични интереси њихови на посе, а вѣра и екзистенція исте државе у обште одржи и сачува.¹ О-вим фактом међусобне заједничке свезе бива ясно, што су се неки банови за свога епископа и његова права снажно заузимали противу претензіја изваньске римске епархије; што су неки бани и кралеви, будући приморани нешто силом нешто сплеткама, а у познїје доба и нуждом од то већма растеће си-ле турске одрећи се свое вѣре, ипак се к овој по-враћали или у новој вѣри непостояни и равноду-шни бивали, а то све по риечима историка², јер су их босански еретици (а у дѣлу босански свештени-ци) на то наговарали; што су назад, кадно по-слѣдних година издишућега кралевства римски у-плив над кралевима мах отео, многи у вѣри сво-јој постојани свештеници и боляри тражили при-бѣжишта од римскога фанатизма у прав. ерцего-вачких господара Сандаља, синовца му ерцега Сте-фана и требиньскога војводе Павловића.

Црква є босанска поред свега нападана од

¹ У сусѣдной србской кралевини видимо томе нешто налих: краль, сабор црквени и боляри. Само што у Србији кралевиа власт не бијаше толико стїешнина кроз друга два фактора као у Босни.

стране иновѣрних, што јој спокойство рушило, уздржавала найболѣ односае с врховном влашћу краљевском и с болярима. Она је уживала код тих великаша велико повѣрење и аукторитет. У горњим списима нема ни найманђга знака, да се она игда силом миешала и намећала у државна дѣла, да се свађала с правитељством, и права његова себи присвоити тражила, личећи у томе са свим на сусѣдну миролюбиву србску цркву. Дапаче из неколико државних акта види се ясно, да се она у многима важним догађайма јављала као савѣтница и мртврка, на пр. у свађама између краља и властела¹. Она је примала у своя пѣдра људе неправедно гонїне свѣтским судом, и у краља се за нъи заузимала. Исти велики државници, када би се раздори у породицама им рађали (што би на жалост често бивало!), прибегли би к нъој да узроке немиру потражи и суд изрече.¹ Уваженje к цркви той пружало се до тога, да се исти краљ обvezивао да неће учинїну коме властелину милост опозвати, док не би црква и властела (добри Божњани) обнапли да је невѣру или друго кое зло краљевству учинјо.²

¹ Ерцег Стефан праштао ји сину своме Владиславу вели: На тои постависмо свѣдоке и средитеље вѣре наше дѣда коњинскога и ш нимъ вѣ. поглавитијехъ кръстияње. Микл. 46.

² Краљ Остожа праштао ји кнезу Павлу Клешићу вели: Докла годѣ не бићъ шбискаш и шбнашао правош и циело и истиннош господинаш дѣдаш ѡркве коњанске. Микл. 459. — Шо не би шгледано господинаш дидомъ и ѡрквомъ коњинскомъ и добрими кошнами и с тимии са всимъ више писанимъ придасмо ихъ господинаш дидаш Милою и дидаш конь дидаш в рѣке ѡрквовне. Микл. 440.

На тай аукторитет сміра и ово, што и република дубровачка у своима званичним дописима, за поедине свештенике цркве босанске (крстяне, старце, госта) говори увіек с великим поштован'м, даюћи им вазда наслов: господинъ, почтени, свепочтени мужъ. У томе биће се она вѣроятно руководила поштован'м, што га иста лица уживаху у отачаству своме. Одовуда пак може се дослѣдно извести, да је и владан' босанских свештеника било у обште примѣрно и миролюбиво, те међу ныима да се налазило и люди', кои су се знан'м и изображенопшћу одликовали над осталим народом, не исклучујући ни велможе.

По овоме може се далј тврдити, да се босанско свештенство, уз домаће свое правительство и уз народну цркву, занимало и књижевним радом, премда је у томе иза суседне србске браће много заостати морало. Сва је прилика да је и босанска црква имала као и србска свое лѣтописце, преписаче црквених књига. Али од свега тога рада, као што споменујмо, не оста готово ништа. Не толико врјеме, колико лута и крвава дуготрайна нападања на бједну ову цркву, а найвише на калуђерски йой чин (крстяне), у коме биће се вѣроятно сва ако и мала умствена радња уединила, истријебише до тога споменике, да им дан данашњи нијава ни трага. Едини је сачувани рукопис књига садржавајућа уломке из новога завѣта, што их преписа год. 1404 с вѣштачком умѣтишћу крстянин Хвал за ерцега Хрвоју¹ (Микл. Мон. стр. 253); а и овай би

¹ Г. Ив. Кукулѣвић нашао га је у књижници болоньской. Види: Izvješće o putovanju i t. d. стр. 84.

останак можда пропао био, да га ние приятельска рука за времена преијела у иностранство¹.

Горни су нам домаћи споменици једини извор и о доктричком учению босанске цркве; ер кобна немила судбина постиже такођер литургичне књиге, за ков се може позитивно рећи, да су у религиозном рату мал не са свим утаманђене. Познато

¹ Осим више реченога књижевног труда Хвала крстјанина, што га пронађе г. Кукуљвић у књижници болоньской, дочувао нам је срећом архив дубровачки посланицу једну дједа босанског оной објини, писану на Јићих (данашњи предјел Јан у језерској нахији) 8. Јан. 1404. г. Није донесоше у Дубровник старац мишљенје и старац лјубко, становја крстјаниња, ратко крстјаниња, радосава крстјаниња, радака крстјаниња и добрашин крстјаниња, који рекоше кнезу и објини „да их ће послаје краљ Штож и господин дјед, да узму врху себе господина војводу Павла Клешћа и да га на своје руке поставе у все ићово.“ Као једини до сада познати писмени споменик првовештника народне босанске цркве, врједно је да га овдје и вазика ради цјела приобјим из I. свеска Пуцићеве збирке стр. 50, 51. Ево посланице: **Многопочтеном властелином града дубровника кнезу властелину и всем љукине смјерено и вилијено поздрављеније.** Такој прави господин ЕПИСКВПЬ ЦРКВЕ БОСАНСКЕ што посласмо по којеводи ПАВЛА НАШЕ СТРОЈНИКЕ И КРСТЈАНИ ДА ПРИДЕ УПЕТЬ В СВОЈЕ ЕРЕ НАДО НАДОСМО ГОСПОДИНА КРАЛЈА ДА МИ УПЕТЬ НИЕГОВО ВРАТИ. ЕРЕ МИ Е БИТО БЕЗЬ КРИВИНЕ ВЗЕТО. ЗА ТО СМЈЕРНО ЗЛХВАЛЮЈЕМО ВАШОИ ЛЮБЉИ И ЗАХВАЛИСМО ЏО ГА СТЕ ДОСЛЕИ В СЕБЕ ПОЧТЕНО ПРИДРЖАЛИ И УШЕ МОЛИМО ВАШУ МИЛОСТЬ ДА ГА ПОЧТЕНО И УДРАВИТЕ И УШЕ ВАМЪ ПРАВИМО ВАСЬ ЦЕКИЛ ЕРЕ НАМЪ СТЕ БИЛИ УПКИЕНИЦИ ЕДА ВАМЪ Е БАКО ВИДѢГИ ПОСЛАТИ СВОЈА ДВА ВЛАСТЕЛИЧИКА С ВОЈЕВОДОМ ПАВЛОМ ДО КРАЛЈА ЕДА БИСТЕ КОИ СКЛАДЖ И МИРЪ ШНИМЪ ВЧИНИЛИ ЕРЕ БИ НАМЪ ДРАГО ДА БИ СТЕ В МИРВ ПРЕБИВАЛИ

ПИСАНОЕ В ГОСПОДИНА ЕПИСКВПА НА ЈАНИКИХ МЦА ЈЕНВАРА И ДНЬ ЛЕТО РОЖДАСТВА ХРИСТОВА Ч. 8. Д. ЛЕТО.

е да су инквизитори *contra hæreticam pravitatem* изліевали бѣснило свое особито на црквене књиге. Кrvava исторія западић инквизиције то нам ясно свѣдочи. Ми смо горђ већ указали на велики ауторитет, што га у вишој класи босанскога жительства уживаше отачествена црква. По своме позиву будући свака црква учителька народа, логичан је довод, да се као израз науке иће оно има дослѣдно сматрати и држати, што привржени йој вѣри вѣрују и исповиђају, а то тим више, ако је исповиђање то самога краља и найвећих државника, коима је било свагда и свуда, па негда и у Босни, главно старати и ради политичнога интереса своег, да су у единству и чврстоме сугласио с народном црквом, с вѣром найвећега броја поданика своих. Држећи се ми овога начела, указаћемо на једини или многозначаћи факт о хриштјанской науци босанске цркве, на обичайне обрасце (формуле), коима су се кралјви и боляри заклињали у међународним договорима, и при другима светчаним пригодама. Формуле су те готово исте што и у повељама србских владателя. У тим се актама представља обично: „како је у начетакъ Богъ дивнимъ утвржденъемъ утврдио васелену и основао землю; како је пун милосрђа и милости сашао човѣколюбно с неба на землю, и падше существо чловѣче на небеса узнесо, а тиме и погибше овце дома израилева повратио ка истиономе пастиру и господу Богу своме.. За тим говори се о св. троици отцу, сину и св. духу, о частноме животворећем крсту, о св. еванђелю, пречистой богородици, светим апостолима, од коих 12 врховни а 70 божији, о 318 светих отаца што су

саборисали у Никеи, о свима светима Богу од вівка угодившим. Призываю се светителъи, да моленѣм своим у Христа Бога посредую за грѣшнике; вѣрує се у дан судни, у кой ће се свакоме по дѣлу нѣгову судити, штују се свете моћи и на ныма се кадкад положе заклетва.¹ Ове сам цртице узео нарочито из повеля оних краљева, за кое ние сумнѣ да су били ревностни синови босанске цркве, у којој се родише и умрїеше, као што бјаху Твртко прво бан па краљ босански (од год. 1367, 1382), Стефан Дабиша (1393, 1395), Твртко Твртковић (1405), Остоя (1409).

Код оваких христијанских догмати дае се логички мислити, да је босанска црква примала и друге не мање важне догмате о тайнама, почитању иконона², молитве за мртве и т. д.; о коима ако и не налазимо у нашим изворима спомена, ипак сва је прилика да су улазили у систем догматички тим већима, што су у свакој цркви струке строгобогословска и црквена више или мање међу собом свезане. У осталом ово мнѣње потврђује се од чести некима, ма и кратким билѣшкама код иностраних списатеља. Тако се на пр. за брак извѣстно знаде да је у босанской цркви био законит, премда боляри и сами владателъи нису се нање баш строго и савѣстно обзирали, што се из честих распуста и незаконита живљења с наложницама заключити дае.

¹ Присегосто на моћехъ и на светомъ Еванђелии
кљнѣће се (Повеля бана Твртка од г. 1367. Микл. стр. 176).

² Я мислим да је томе злу доста узрок био самоволя поединих моћних лица, а и не ясно понятіе о светости же-
нидбе. Живи нам је томе доказ подобни мрски обичай све

Тако о тайни крштена имамо доказа у писму краља Остое дубровачкоЯ републици, коим явља оной господи да му се родио син (г. 1401), и позивље их на крштење, а република му одправи посланике с богатим даром да присуствују светчаности. (Види увод М. Пуцића к споменицима 1858 стр. IX.)

Пређимо сада на епархијично устройство у босанской цркви. Извори су нам жалибоже и у томе врло оскудни. У обште истражителю црквених стариња босанских догађа се што и путнику, кой ходајући по ријекима које су разбацаним одломцима какве велике зграде, ваља му се из тих слабих остатака домишљати величини и красоти цијеле бивше грађевине. О тој организацији казаћемо само онолико, што се по тајкима често само мимогред написаним билљшкама за истинито примити може. На челу цркве босанске бијаше владика,¹ кой се сам

до скора бивши у Црногори, у неким предјелима каторскога окружја, па и у самој Србији за Кађорђева и Милошева времена. Види Српски Рѣчник ad vocem пустити.

¹ Када је постала епископија босанска незна се јамачно. По казиванју попа дукљанскога (Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum у збирки Scriptores rerum hungaricarum. Том. III. Viennæ, 1748 pag. 496) епархија се та спомињала јоште на сабору дуванском (Concilium delmitanum) држаним баяги г. 877. Да је сабор дуванска пукка измишљотиња, у томе се ученици са свим слажу. (Види езгровиту справу Дра Рачког у књижевнику, свез. 2 стр. 204; писма Хилфердинга стр. 233). Безимени је тај свештеник уз ине догађаје који се никда не збише, уз владателје који никада не живише, уплео у свој србско-далматински лѣтопис до XI. вијека владателје и згоде из великоморавскога царства. По речима је његовим сазвао сабор Светопелек краљ далматински, за чијег управе дође у Далмацију св. Кирил и покрести краља и краљевство му. Нису ли ове очевидно лажне речи ипак згодне, да барем упуте историја потраге.

писао єпискоуپъ, а у државним актама и у народу звао се исклучиво дѣд.¹ Од тих босанских еписко-

жити почетак босанской епархії юш у врієме благовѣстования славянских апостола у Цанонії, или што є вѣроятнѣ за проповѣданя у югославянству непосредних ученика ньыхових? — Управо се не зна када є писан лѣтопис дуклянски, и тко му є писац. Г. Д.р Рачки мисли истина да є саставлѣн негдѣ около половине XII. віека, и наводи за то разлога², кои по моме мнѣнню не доказую да хроника та ниѣ могла бити кашинѣ написана; а нити то доказати могу док се год исторички не опредѣли, до кое в године лѣтописац свое казиванѣ продужію, — ер є очевидно да є латински онай лѣтопис под именом попа дуклинна, што га саобщтіо Трогиранин Луцио на краю прескинут. Словце etcetera, кое се на краю чита, важно є за критику не велим садржая хронике, о коме овдѣ ние ріеч, него за епоху када є написана, нити се може ласно забади-ти. Па баш да узмемо с г. Рачким половину XII. віека, онда како се доба то судара с ріечима тога назовипопа одмах у почетку, гдѣ говори о узоцима што га побудише да хронику састави. Он вели изріеком да є лѣтопис написао по жельи младића града Дукља, а овай по суду истога г. Рачкога біаше савршено опустіо у XIII. віеку; па каже и повод томе латинскоме преводу: *qui (juvenes) non solum in audiendo seu legendo, sed in exercendo bella, ut juvenum moris, delectantur.* Тко да не помисли овдѣ пріе на какав згольни римски град, коме єзик домаћи бѣше латински, него на подтине дуклянске, — него на славянски и у средњем віеку као и дан данашњи мајошни Бар, удалѣн од Дукља добар дан хода. Лѣтопис є дуклянски по свой прилици много познѣга порекла, и написан є можда кад и рватска хроника, с кое є вѣроятно преведен на латински до смрти Часлава, каквим миссіонаром у Арбанашкай, за XV. или почетком XVI. столѣћа, када є римска пропаганда живо настојала да ондаши прав. Србе у римску вѣру обрати, што ѹой од чести и пошло за руком, особито у крайни између Бара и Паштровића. Но било што било предговор є свакако кривотвор самога писца, или кога другога да дѣлу већу важност прибави. Критици є овдѣ отворено ѹош широко полѣ!

¹ У неким предѣлами Бугарске, народ и данданас зове владику дѣдом: Дѣд Јосиф (види День, N. 22, г. 1862 стр. 16).

па знадемо имена само неколицини. То су: Милован окој год. 1150 за бана Борића;¹ Радогост при концу XII. віска;² Данило у почетку XIII. ст. за Кулина бана;³ Мирослав (1305—1307) за краља србског Стефана Уроша;⁴ Радингост (1320) из куће Омућевића;⁵ Радослав синовац прећашњега (1366);⁶ Радомир (1404);⁷ Милоје (1446);⁸ — Они су исправа кроз дуго врјеме столовали у вароши Крешеву у данашњој нахији Фойничкој, где данас Франћевци имаду манастир. Када се за бана Стефана Котроманића, ревношћу монаха' реда францишканског, стаде ширити по Босни а нарочито у средини земље црква римокатоличка, те капије пропаганда завлада и Крешевом, дјед је босански често мјењао свое пребивалиште. Год. је 1404 сељдјо на Янићих. (В. Спом. Пуцића 1858, стр. 50 51). Јави се и данас предјел у језерској нахији, насељен искључиво прав. србством.⁹ У XIV. столећу г. 1320, 1366 налазимо два епископа из породице Омућевића у предјелу Гласинцима у нахији сарајевској, где већином прав. Срби живе.

Као највиши црквени старђина дјед је босански имао у својим рукама врховну власт учи-

¹ Мавроорбин зове га Micovanus. В. Farlati стр. 44.

² У Мавроорбина (стр. 350) и Фарлата (Том. IV. стр. 44) Rhadagastius.

³ Фарлати IV. 45.

⁴ Микл. Monum. Serb. стр. 69.

⁵ Laurentius Maniatus in Dissertatione genealogica de familia Omuchevich у Фар. IV. 62.

⁶ Ibid.

⁷ Микл. Monum. стр. 253. Наставникъ и съврьшитель цркви боснъсконъ господинъ дѣдъ Радомѣръ.

⁸ Ibid. стр. 440.

⁹ В. Опис Босне Т. Ковачевића стр. 32.

тельску и управительну, а извршиваше ю кроз подчинено свештенство, навластито калуђере (крстяне). Он је надзирао над вѣроученѣм, над богослужбеним обредима, над наблюдаванѣм црквенога установа. С ових преимућства званіја и његова, црква је босанска штovала у особи дѣда наставника свога и свршитеља,¹ — двѣ ріечи, кое згодно показују обширна права власти и љегове. Назив наставника судара се с латинским *Magister*, коим се означује дѣд у горђ напоменутой изјави свештеничких поглавара од год. 1203 на болином полу. Првосвештеник је тай спадао и сам на калуђерски (крстянски) чин; и љега избраху крстяни по свой прилици нњих 12 поглавитих, кои су састављали вісѣ владичанско, нешто налик ономе што бијаше у Манихеа', у богомилству (в. стр. 83 о владици Василју), и на западу међу Катарима.² У споменицама поминђе се такођер гост³ као црквено достояњство. Није сумнја да је то био високи свештеник у босанской цркви, владика као и дѣд, по старѣшинству нижи од овога, и и љегов управ помоћник (*Socius* што и гост. В. Даничића рѣчник стр. 227). Овакови старѣшине долазе особито у данашњој Ерцеговини, од коих је један гост Радин био у земљи ерцега Стѣпана, по свой при-

¹ Микл. Monum. стр. 253.

² Овоме се броју домишљам из ріечи у листини ерцега Стѣпана. (Микл. Mon. стр. 459). Бълдано је пак да су дѣда, наставника свога, избрали калуђери: *Mortuo vero Magistro* стои у изјави од г. 1203, *delineat usque in perpetuum priores cum consilio fratrum, Deum timentium, eligent prælatum.*

³ Званіје госта било је у части и код Руса' за великих князева и царева; с нњим бијаху скопчане разне повластице, и давало се за особите заслуге свѣтским лицама. В. Русская История Н. Устрялова. Ч. I. стр. 385.

лици ондѣшни владика зависећи од босанскога дѣда (Микл. 459), те је предњачио истоме митрополиту милешевскоме (Спом. Пуцића, стр. 126); други је био у држави требиньской господара' Павловића гост Радосав Брадићић (Микл. 472)!

Где је доброуређена црква, где је епископ, ту наравно вали да буде и ниже подручно свештенство, душепопечитељи народа, непосредни набљудатељи да се Христов закон и прквене наредбе извршију. Држећи се сачуваних дата историчких нећемо мислији погрешити ако узмемо, да се и свештенство босанско по обрасцу византискога дјевило на два чина: на свѣтске (мирске) свештенике и калуђере (монахе). Колико се до сада познати даје, разлика је ипак нека постојала у нутрашњој организацији тих двају чинова од православнога обрасца. Али ние могуће рећи штогод опредељенога, што би се за извѣстно примити могло; те за то као предмет нерешен вали нам га оставити точнијему истраживању будућега специјалнога историка. У осталом имаћемо кашић јоште прилике повратити се на ту разлику, коя је управо особитост

¹ Ови гости могли би се узети и као придворни епископи код речених господара и њихови духовници, као што вели Мавроорбин за госта Радина да је био при ерцегу Стѣпану. (*Monaco di S. Basilio e confessore del duca Stefano*). Име гост налази се и у древной исторії руской, (Несторъ III. 273 Cod. Radz.) и прешло је по свой прилици к Русима од Норманна', у коих су Gäste били у великој части, и краль норвешки Олуф има их је при своме двору до тридесет. Еверс (у књизи *Vom Ursprunge des russischen Staats*. Riga 1808, стр. 30) држи да су гости били у Руса' што и у Хорважана люди придворни: Hofbediente, die gleich den norwegischen Gästen, unter andern Geschäften auch den Handel ihres Fürsten besorgten.

цркве босанске, и печат јој народне црквене обшине удара.

О мирскоме свештенству мало нам је што рећи; јер о нђму никдјеја ни спомена у домаћима и туђим изворима. Ипак да је било убјеђује нас факт, што је црква босанска спадала к источнай цркви (да ли православной о томе познје на другом мјесту), те је као такова брак у свештенству допуштала; што се у старим споменицима још за босанских краљева налази име поп (премда на три само мјеста: Пуцић бр. 91 Микл. 483), и од туда Поповић, Поповополј, Поповац и т. д.; што на посљедку мирско свештенство постоји и дан данашњи у Босни, а никдјеја ни наговјести да је тек иза пропасти краљевства уведено. Овако важна промјена у потоњој босанској епархији би ли се могла згодити, да јој не остане гласа у историји? Што се у повељници не говори о поповима босанским као да их нисе ни било, узрок је мислим бивше ниско умствено, материјално а можда и нравствено становништво, којега се на жалост до данашњега дана опростили нису. Услјед тога умственога и материјалнога тиска, поповство је у малом уваженю било код народа а то тим више, што је у исто доба имало поред себе и над собом силни бројем, чврстим уставом, преимућствима, религиозном радионишћу, огромним упливом на болярство и народ чин калуђерски (крстяне), те је према овоме у сувременом обществу наравно у назадку бити морало, а у историји, како не остави знаке икакве своје радић, скоро са свим изчезнуло. Томе пак маломе уваженю и броју поповства у Босни биће јамачно допринесло и

то, што се у XII. столѣтіу, као што индѣ казасмо, увукла међу калуђере ерес и злоупотребљеня Богомила', коима є брак біо найвећи порок, те се од њега чисто гадили, и за то биће га и у свештенству таманили. Што се дакле калуђерство под упливом тога противубрачнога начела већма цирило по Босни, женато є свештенство морало дакако у броју и штovanju то више губити; ипак ние га са свим нестало, далаче добило є доцнје над калуђерством свою прећашњу претежност, што є већма речени уплив еретички изчезавао.

Друга са свим али горчја судба біјаше досуђена у босанской цркви калуђерству. Чин є овай единствен и управо неки curiosum у босанской историји; он є појав у найвећем степену важан и занимљив, и с тога заслужує обширенега разгледа тим више, што нам є историја срећом дохранила нешто више въродостойних података. Тко су и какви су то босански калуђери? питаће гдјекои. Читатель є могао видити из онога што смо горђ навели у политичкоЯ историји Босне, да є почетком XIII. вјека за папе Иннокентија III. Босна постала изозориште лютих прогонства религиозних од стране римскога свештенства, какова једва шпанска инквизиција показати може, — прогонства, коя су расла и напредовала кроз читава два и пол. столѣтја до пропasti босанске кралјевине. Люте стріеле тога западнога фанатизма біјаху наперене противу босанских еретика, а уз њи и противу православних. Ови пак еретици (ми их с гледишта западњака' овако сада називамо) не біјаху други читателю мой! него исти горњи босански калуђери. За доказ то-

ме имамо два поуздана домаћа извора, један латински други таліјански. Први је од тих споменика изјава босанског православног свештеника пред послаником папиним од г. 1203, за коју смо више крат споменули. Други је упутство дано објином дубровачком својим посланицима код краља Остое г. 1404 (В. Спом. Пуцића Ч. I. Прим. IV., V., VII.) Прва исправа садржава найстарје аутентичке податке о науци и уставу ондашњих босанских калуђера; она је за нас тим више драгоценна, што јој садржай истиче из самих уста дотичних монаха, и у главном се слаже с другима позним изворима, међу којима важношћу садржая свога занима првомјесто горић упутство дубровачке републике. Нама, као што рекосмо, ције овдје до тога да разабирамо то еретиштво босанских монаха за Кулинова доба; о томе биће говора кашње на згодњем мјесту; нама је да покажемо само истоветност њихову с калуђерима босанске цркве, да представимо у колико је могуће устройство чина тога, нјегово дјеланје и уплив на народ, и одношай нјегов к држави.

По горић наведеног дакле исправи од год. 1203 историчка је истина, да су ондашњи монаси себе звали искључиво крстянима: *qui hactenus singulariter Christiani nominis prerrogativa vocati sumus*. Они се тим именом спомињу и у штампаним листинама, и мало је коя од већих босанских повеља, у којој се реч та не чита, — јасан доказ, да је калуђерско то стабло поред свега прогонства и нападања с двора било велико и крѣпко, а многобројни му огранци су готову државу покривали, те је с тога за 300 скоро година мачу и огњу одолјти могло. Да ти

босански крстяни нису били люди свѣтовни него калуђери, међу коима се дакако налазило и свештеника, истина је бѣлодана. Горња исправа зове их изрично монасима (*fratres*); у писму објини дубровачког пише г. 1404 дѣд босански да им шалѣ по војводу Павла (Клешића) своє стројнике и крстяне (Види стр. 135); у повељи 1453 19 Јулија, койом ерцег Стѣпан пралта сину своме Владиславу, што се иња одметну био, чита се ово: “Постависмо свѣдоке и средитеље вѣре наше дѣда босанскога и ш нимъ 12 ноглавитїех крѣстияњ и 12 нашіхъ племенитѣхъ властела..” (В. стр. 133). Кои су пак ти поглавити крстяни, види се из другога листа ерцегова од истога дана и године; “и 12 стројникома, међу којем буде господинъ гость Радинъ,” (Микл. 459). Овай достојанственик цркве босанске био је најпрѣв крстяник, па старац, најпослѣдњи гост. (Дан. рѣчи. 18).

Но од куда и за што је баш име то надѣнuto само калуђерима босанским? Ово је једна од толиких особина у оној цркви, за које смо већ горђе примѣстили. Види се да је око римске пропаганде јоште у почетку прогонства запело било и за то име, пошто се у наведеној исправи калуђери морадоше обvezати, да се неће у напрѣд звати само крстяни но и браћа, да се не би кроз то обида чинила другим крстяним — *ne singularitate nominis alii Christianis injuria inferatur*, — а у самом дѣлу за то, што су називани то усвоили били богомилски и катарски еретици. Кључ за одгонетку тога осебничног назива, кой би обшти бити имао, читатељ биће га нашао у ономе, што смо рекли о

ерархичноме устройству богомилске ереси, указавши на строго аскетично живљање грчко-славянских монаха. Као посвуд на истоку у старо доба, живили су и босански монаси барем у почетку понайвише у мъстима осамљеним, скровитим и планинским, у редкоме дотику с осталим народом; настояли су да се точно извршую прописи еванђеля, нарочито изваньска правила найстрожје аскетике, те су по даноме објету мучили тјело дугим постима, уздржаваюћи се од меса, яја и сира; ранећи се једино рибом, воћем и зелјем, — у чему се донекле сравнити могу с атонским монасима тако званим келлотима. У той аскези и у другим дѣлнима еванђелске нравствености, била им је субјект христијанина према свѣтской журби и мишљији; у њој налазаху главно средство за спасење душе своје и вѣчно блаженство. Тко је читao црквене књиге о калуђерству, намѣрио се доиста на честе и велике похвале чину томе, нарочито строгим пустиняком, гдѣ се с истим анђелима испоређују. За то и босанска црква биће те свое узоромонахе сматрала за најсавршенији тип христијанскога живљања, за праве христијане, те их је по томе именом крстяна' κατ' εξοχην штовала. О томе имену йош нам је примѣстити, да се једино налази у србским споменицима. Дубровчани најближи босански сусјди, кои су кроз неколико столѣћа били у тјесноме пратљству с оним народом и гospодом, тргуюћи и државне уговоре с њима правећи, када би год у таліјанском или латинском ѕизику писали о босанским крстянима, или их мимогред само спомињали, пису их звали иначје него paterini, patarini (једин. paterino), дјелећи их вазда од свѣтова-

няка'; чим се такођер доказује да се под овом ријечи једино босански калуђери (крстяни) разумјети имају.

Пошто смо рекао бих доказали истоветност босанских крстяна с монасима о коима говори и справа од г. 1203., огледаймо сада сустав и устройство тога калуђерства и одношай му к држави. И овдје служиће нам темељом горњи документат као најпоузданiji извор, а што у њему не достаје, старажемо се попунити из упутства објине дубровачке својим посланицима. Што нам се најпрве у оној исправи предочује ест факт, да су босански крстяни састављали међу собом нарочито яко и уређено друштво, браштину (*societas fraternitatis*), ред (*ordo*), чин (*religio*), те су се као такови разликовали од миряна' начином живљења (*in vita*) и обхођењем (*conversatione*). Овакови тјесан међусобни савез предпоставља правила, по коима су се чланови друштва управљали, и према њима живљеније свој удешавали. Нигдје нисе назначено каква су то била правила; но калуђерска свакако, што се види из свега садржая исправе и по цијели самога друштва. Као монаси цркве православне (у исправи шизматичке) нисе сумња да су им и прописи били исти, што их написа св. Василіј за калуђере, и Райналди саобщавајући онай документат (*Annales*, г. XIII) нисе доиста погрешно назававши оне свештенike монасима св. Василіја¹. Али и да не би тако било, ствар нисе баш тако важна; доста је и то, да је правилник чланове босанскога калуђерства у једну общину везивао.

¹ О. Августин Тейнер у збирки: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*. Tom. I. pag. 20 назива их такођер: *Monachi Bosniae Schismatici*.

Много је важније за нас да развидимо устройство тога босанскога крстянства. По горњој исправи чин калуђерски у Босни састављају свештеници (*Presbyteri*), кои се у домаћим споменицима називају без изнинке стройници¹ (*Ministri* код западних Катара), и прости калуђери или крстяни у ширем смислу. Неколико тих стройника долазе у исправи као старђшине (*Priores*) свега осталога братства, које су по обштой жељи (*ex voluntate omnium fratrum nostrorum*) заступали на ономе светчаном акту пред послаником римскога првосвештеника. Ови су старђшине били по свој прилици настојельи, игумани манастира². У споменицима долазе такођер на много места и старци (у западних Катара *seniores, ancianī, ancias*), лица достојанством а можда и годинама старја међу стройницима. Како је већ речено, поред крстяна-стройника било је у босанской цркви и простих крстяна-монаха. Кадkad се ови у споменицима зову само крстяни, и стое на посес од стройника и старца. Тако дјед пише дубровачкоЯ објини да йој шалје свое стройнике и крстяне (Спом. Пуцића, 50, 51). Ово не треба да нас мете, када исто опажамо и у прав. цркви, где се под именом монаха³ разумијевају обично калуђери неосвештени. А да се оваких простих монаха налазило у Босни потврђује се тиме, што се старђшине обvezују у исправи папином легату да ће по

¹ Дакле по прав. обрасцу исто што еромонаси.

² И данас се у доминиканским самостанима игуман зове *Prior*; а зна се да су доминиканци у Кулиново доба били на челу босанской пропаганди. Писац исправе употребивши реч *Priores*, јамчно је имао на мисли званије старђшине у доминиканском реду.

свима манастирима држати и свештеника', кои ће недѣљом и у светковине служити барем литургію. (*Per singula loca nostra habebimus sacerdotes, qui dominicis et festis diebus, adminus missas debeant celebrare etc.*).

Кој из онога што смо повише рекли, кој из често напоминяте исправе даје се ясно видити, да је простих крстяна у Босни на броју било много више него стройника. Зна се из црквене историје да је овако било и на истоку у прва па и у потоња времена калуђерства¹, те се обичай овай сачувавао нарочито и у светој гори до данашњега дана. Атонски монаси, вадећи неколико єромонаха и старадаца у свакоме манастиру, баве се и данас највише земљедѣљством и икономијом, а келлјоти обично коекаквим занатима, чим себи храну набављају. Босански ти калуђери по исправи од г. 1203. живили су скупа у манастирима, који се налазаху у скровитима тјесним долинама, опасаним одасвуда високим горама;² чим се ипак не искљочује да је и строгих пустиняка међу њима бивало, који удаљени са свим од свјета осамљени живот проводише. Да је манастира' било у Босни томе има и друга потврда: упутство дубровачке објине поминђе их с том само разликом, што их зове просто кућама: саха

¹ В. Журналъ мин. народнога просвѣщенія 1849 Мартъ, стр. 341, 342.

² Cœnobia in additis montium convallibus habent: ubi Matronæ quæ ex aliquo morbo evaserunt, sanctis viris certo tempore ex voto servire se dicunt; atque ita inter Monachos mixtæ una vivunt, quæ quidem adhuc durat. Види: Raphaeли Volaterrani Commentariorum urbanorum octo et triginta Libri. Parrhisij, 1515, fel.

de Patarenī (Спом. Пуцића, св. I. стр. V)¹. Овакова кућа или самостан био је рекао бих г. 1415. у Вучебожане негдје око Сутиске (?), куда је свепочтени мужъ Влатко Тумарлић крстянинъ дао пренєти тјело погубљенога оне године знатнога војводе Павла Клешића, пошто га је найпрје опојо на мјесту погубишта Парена поляна².

У домаћим споменицима никад ће не налазити ријечи, да је у Босни поред калуђера' било и калуђерица. Ипак нисе сумња да је босанска црква и њих имала. Томе је свјдоčанство исправа од 1203. г., у којој стоји да су онда монахини живиле заједно с калуђерима, те с тога представници босанских крстяна обећавају папином посланику, да ће у напрјед бити одјелјене од мушких у спавалиштима и трапезарјима³. С овим се подудара од чести што Мавроорбин вели у својој историји (стр. 354), позивајући се на Рафаила Волатеррана (в. прим. бр. 150), да су женске, кое он називље матроне, ишле

¹ Иста римска курја називала би кадкад у средњем вјеку манастире кућама (*domus*). B. Storia dei fratelli minori di Donato Fabianich. T. II. 435, 439.

² Я овако толкујем ријечи дубровачкога извјеститеља и очевидца Ивана Гундулића републици под 23 Авг. 1415: *Vlatcho Tumarlich patereno.... andò al corpo de Pavle, e faralo portare a Vuceboxane.* (Спом. Пуцића, 1. Сvez. прим. стр. XV). О Владку Тумарлићу види: Микл. Monum. стр. 307.

³ *Foeminæ vero, quæ de nostra erunt religione, a viris separatae erunt tam in dormitoriis quam refectoriis, et nullus fratrum solus cum sola confabulabitur, unde possit sinistra suspicio aboriri.* — Колико је у томе заједничком живљју обогаја попа суште истине, према ономе што је исторички извјестно о строгомонашким подвизима богомилских крстяна у обште, остављам будућему критичноме историку босанске цркве да оцени.

у єретичке манастире, и ондѣ се за кое вріеме ба-
виле гледаюћи болестнике, убоге и т. д.

Манастири и домови босанских крстяна ако су можда и живили од чести од милостинѣ и прилога' побожнога народа, имали су ипак своя непокретна добра за свою храну, за потребу цркве и богослужења. Крстянске старѣшине изрѣком веле у исправи да им манастири имају баптина' и покретности' (*Obligantes nos pro omnibus et loca nostra cum possessionibus et rebus*). Но колико је то извѣстно, толико се опет не зна да ли су и поедини крстяни као такови могли по правилима реда уживати као своину што би зарадили или иначе стекли. Ако се обазремо на живљенї њихово, кое је почетком врло строго бити морало, я бих рекао да им је то било забранено. Но видимо у исто вріеме гдѣ се и они кашињ доста поудальише од прве строгости особито за владанја кралјева; онда су већ ишли по народу, живили су код властела' и при двору кралјевском као духовници, а често као савѣтници и повѣреници, те су их кралјви и велика господа пошиляли за свое и државне послове оближњима далм. објинама и дубровачкоЯ републици. Тим начином биће се они наравно и за ужитак свой постарали. Тако се за госта Радина знаде да је имао доста велики иметак (Микл. Мопиш. 473).

Истина је необорива да је найяча снага свакой религији у духовно-нравственоме упливу нђном на свое слѣдбенике. Овакови уплив босанске цркве на свое вѣрне ми смо горђ поменули када указасмо на велики аукторитет, што га она уживаше у народу

и у болярству, колико се то из гдѣкоих споменика видити дає. Због оскудице у поузданим датама писам овдѣ истраживати извор пити узроке той босанскога крстянства снази у свѣтскоме общтеству, и упућуемо читателя на оно што повише о томе мимогред казасмо. Но као наравску послѣдицу уплива тога можемо слободно држати велике оне по властице, што их крстяни уживаху као найзначатній чин у босанской цркви, као моћна подпора свѣтской власти, койой своим духовним утицаем на народ, бїяху найизгодніе оруђе за уздржанѣ мира и спокойства у држави. За гдѣко је од тих привилегија (и те рекао бих да су понайкрупніје) зна демо из драгоценна два споменика на тал. єзику, тако званоме *lingua franca*, коим се је од чести писало и у Далмацији до прѣ неколико столѣћа. То су горђе напоминяња два упутства, што их 30. Марта и 30. Априла 1404. даде објина дубровачка своим посланицима код краља Остое Марину Кабужићу (*Caboga*) и Николици Перову Пуцићу (*de Pozza*) ради уговарања мира, и за накнаду штете напешене Дубровнику у послѣдњему рату између краља и републике. У тим инструкцијама налаже виће поклисарима да покажу и прочитају краљу повелје нѣгове и прећашњих владалаца дароване Дубровнику, кое исти краљ без икаква узрока и на правди божјој погази, и то у присуству свјој велможа али особито пред крстянима¹; ако би краљ на дуго развлачио голим

¹ De la qual (poyeye) portate le copie che le mostrate et faciate legere in presencia de tutti et maximamente in presencia dei patarini. (Спом. Пуцића, 1858 стр. IV.)

рівчима ствар за коју су послани, нека у виду протеста яче подкріепе дубровачке разлоге пред крстянима, краљицом и властелима¹. По томе види се ясно уплив и аукторитет крстяна² и у државна дѣла, када је Дубровнику било нарочито до тога да се преговори воде у присуству крстяна², за коима редом иде стопрв краљица, па велможе и остала господа. Овай аукторитет њихов бива још јаснији из овога што слѣдује. Налаже се посланицима да реку краљу, ако би се потужио што Радишића одметника нѣгова држимо у Дубровнику, да је приступ у наш град свакоме слободан, а краљ ето има у својој тамници другога Радишића, трећи пак живи у сред краљевства нѣгова у кући крстяна², једе крух нѣгов, и слободан је због слобоштина² крстяна², те ако је паметно штовати слобоштине њихове, још је мудрје чувати слободу града Дубровника². У чему се састојаху те слобоштине крстяна² у Босни, види се од чести из писма истога краља Остос и дѣда босанскога дубровачког објини у послу војводе Павла Клешића (Спом. Пуцића 1858. стр. 50). По овоме је довольно јасно да су манастири у Босни били права утечишта невольницима, кое

¹ Et vuy in presencia dei Patarini, de la reina, et de baroni et Zentilomini quanti più porj debiate dir etc. (Ibid. стр. VIII.)

² Et specialmente se ne da colpa del Radissich che sta in Raguxa et vuy defendete cum la libertà de la terra et pluy gh'el ha 1-n altro Radissich in prexon sua, et lo terzo in mezo del so regno in una caxa de Patareni et manzava lo pan vostro, et era franco per le franchicie dej Patareni; se ben fatto a non romper le franchicie loro quanto mayormente dee esser libera la franchicia de Raguxa la qual è città murada (Ibid. V.)

правда или людско самосилѣ прогоняше. У тим мѣстима налазаху они подпуну сигурност, єр их закланяше од далѣга прогонства аукторитет и по-властице цркве, койой би се утицали. Я бар овако мислим, єр горнѣ рієчи о Радишићу тежко би се друкчје толковати могле. Томе се є прѣву утецишта, негда и у прав. цркви постоявшу, траг сачувава до данашњага дана у поглѣкоим мѣстима западнѣ цркве. Но юоп є ячи доказ црквенима и каљуђерским привилегијама у ономе мѣсту упутства, гдѣ изрично стои: ако би краль пристао на мир нека изда повелю за вѣчити мир, и потврди све повелѣ свое и старе господе босанске и србске дане Дубровнику, па нек се закуне он, краљица и великаши а допусте крстяни, као што є овима обичай¹. У случају пак да би се договарањѣ развргло, онда виѣће налаже поклисарима да се опросте с кралѣм и поврате кући, ударивши оним путем што им се буде свидјо да є найсигурнї, узевши за пратиоце онолико крстяна² и других колико нађу од потребе за свою безбѣдност². Из овога се види, да су вѣшти сусѣдни Дубровчани (а тко є болѣ од њих босанске обичаје познавати и ценијити могао?) тек онда државне уговоре с Босном држали за твр-

¹ Che el ve ne faza 1. poveya de paxæ perpetua et confermacion de tutte le soe poveye et dey antixi signori de bossnia et de Sclavonia a nuy fatte cum sagramento so et de la reina et dey baroni et cum permission dey patarini segondo uxan li ditti. (Спом. Пуцића 1858. стр. V.)

² Et dito sopra de zo quanto a vnu parerà cum le plu belle parole et modi a vuy pare, tollete licenzia da Iuy et tornate a Ragusa, la via che ve par plu segura, tenendo quella scorta de paterini et de altri che ve par per vostro salvamento (Спом. Пуцића стр. VIII).

де и валяне, пошто су на то пристали крстяни (исто што и црква босанска), било то изричним привољенјем или можда само благословом, што ми се чини да је вјероятнје. Уз оваки велики аукторитет босанских крстяна¹ у држави, код толикога духовна им уплива на народ нисе се далје ни чудити, те су дубровачка господа у случају ялова исхода свое посаобине напрјед се постарали, да им се поклисари безбједно дома врате уз пратњу неколицине истих крстяна¹.

Оволико ми је било казати о босанской цркви и њеноме свештенству. Ако би се коме од штованих читателя свидило да је расправа кратка, површина а донекле и сухопарна, нека припише више оскудици (о койој горђе напоменуух) у историчком градиву, коим сам располагати могао, него вольи мојој. Моя је намјера била написати историју а не роман; те с ове точке гледишта ваљало ми је савјетно чувати се да што не додам, кое би предмету можда већу пріјатност прибавило и читанје више осладило, али на уштрб историчкай истини. У овоме положају пишући повјест што сам могао чинити, него да се строго држим правила њених, ма грађа и оскудна била. С друге тјести ме надежда, што је овдје тек почето други ће вјешти продужити, па буде ли искрене волје ако да Бог срећно и довршити.

¹ Може се становито рећи да су фратри малобрађани добро знали за ту претежност босанских крстяна; јер пошто им пође за руком у првој половини XIV. вјека утемелјити у Босни римску цркву и многе јој приврженике прибавити, главна им је брига била да би како задобили једнаке повластице и својој цркви, не обзирући се баш много на то, што им у томе узор бијаху босански крстяни. Томе су доказ двје повеље у споменицима Миклошића 378. 460.

III.

Црква је босанска православна. Еретички уплыв у цркви босанской и његов нестадак.

Речено је горђ (стр. 128) да се православје у Босни јаче учврстило настојањем Кирилла и Методија и ревностних им ученика. Речено је такођер да густа магла застире почетак босанске цркве, те се о стану пјеном ништа извјестнога казати не може. Найстарији до сада познати акт о екзистенцији нђеног то је вишекрат приведена исправа од г. 1203. По той исправи црква је у Босни била православна; што потврђују такођер и западни историци. Тако између иних вели Фарлати: *ante circiter annum 1136¹. Ecclesia Bosnensis cum ceteris Ecclesiis*

¹ Чим доказује Фарлати да су Бошњаци око 1136. г. опет прешли к римской цркви? Та пис ли и послѣ па до данашњега дана огромна већина остала православна? Код овакога историчког факта требало би доказати, да се народ босански послѣ оне епохе опет изневѣрјо римской цркви. А када? Коим поводом? То су голе ријечи.

Serblianis a Romano pontefice jam pridem sejuncta et Photiano schismate implicita, in erroribus graecorum versabatur (Tow. IV. p. 43); — Мато Караман Арцибискуп задарски то исто вели, само што он истини сходно далъ тврди да е прав. црква била једна у Босни све до бана Стефана: *La Bosna seguiva il culto greco a occhi chiusi fino che il bano Stefano Cotromanno guerreggiando col nuovo imperatore (Stefano Duscan), il quale colle conquiste propagava il rito, e col rito dilatava le conquiste, ravvedutosi dell' errore, ed avvedutosi del pericolo non abbandonasse la superstizione serviana ed abbracciisse il rito romano.* (Informazione di Mons. Caraman Arcivescovo di Zara per rapporto a' Serviani di rito greco etc. од 10. Априла 1750; у рукопису). Црква та у нашим споменицима називље се црквом, вјром босанском. Кад узмемо да се она по истим споменицима изрјеком разликује од вјре римске¹; кад узмемо да осим те двје цркве треће у Босни онда нисе било; кад разсудимо да су сви банови из куће Кулиновића и потони владатели — бани и краљеви — из дома Котроманића рођени у прав. цркви, логички бива од туда довод да се под именом цркве босанске једино црква источна, православна разумјети може а и мора. Али исторички такођер стои, да је поред цркве босанске и римске посто-

¹ У писму дубровачке објине краљу Твртку од 14. Априла 1442. чита се ово: *шкетвјемо да мв се шправи ћо бјде порочити и наредити 8 свомь листв подь своишмь шбичаншмь печатю кои бјде 8писао прѣдь редовници римьске вјере или вјере босанське* (Спом. Пуцића књига 2. стр. 105).

яла у Босни и ерес имено богохилска, коя се юш у врјеме, када цркви римской онамо не бијаше ни помена, утврала у срдце босанской, те се почела у земљи ширити и мах то већма над овом отимати. На ову ерес указује найпрве горња исправа од г. 1203. По той исправи прав. босански монаси називаху се онда већ крејтици по обичају богохилских еретика, те су за то морали обрећи папи да се у напред неће тако звати него браћа (*Nos autem de cætero non Christianos sicut hactenus, sed fratres nos nominabimus*), нити да ће се дружити с Манихејма или другим еретицима (*et nullum deinceps Manichaeum vel alium haereticum ad abitandum nobiscum recipiemus*). Из те исправе види се такођер да је тада у Босни било манастира' без богомоля', без олтара', без крстова и свештеника; цркава, у коима се не би служило о недѣљама и празницима, — других опет цркава, у коима се нису читале књиге старога завѣта; види се завладавши онда обичај да су у манастирима монахинѣ с монасима заедно живиле, те се услѣд нереда тога народ одвргао био од исповѣди и покаянїја. Очевидно је да су се ова, и друга злоупотребљења као пород богохилства увукла била у босанску источну цркву настојићем еретичких учитеља, коима је свуда па и у Босни прва брига била да се под спољашњом притворном смиренопшћу, и строгим пустинячким живљењем увуку у манастире међу калуђере, чин тай као најизнатнији своим ученјем искваре, те од туда и остали вѣрни народ окуже. У инима главним догматима може се узети да је речена црква била онда са свим чиста; ер да је што противно

тome учила, представници ћој били би се ямачно на захтеванју папскога посланика одрекли и тога у својој изјави. Тай *testimonium a silentio* римскога легата овдје је врло важан. Али о тој ереси у Босни, да мимоиђем приватне списатеље, дознае се најбоље из двју папинских посланица: једна је Јована XII. Младину банду босанскоме и рватскоме (*Raynaldus Tom. XV.*); друга папе Евгенија IV (*Tertio Idus Martii 1445*). Томи бискупу хварскоме и легату нђегову у Босни. Прва се тиче више злих религиозних обичаја, што их еретици распложише у простоте безазленом пуку својом привидном побожношћу, него црквених догмата. Друга је за наш предмет много важнија. Она набраја појединце главне заблуде босанских еретика, пребацујући им да уче докетизам т. ј. да је само привидно ваплођенје, страдање и ускрс Христов; да примају два првобитна начела, оба равномоћна, т. ј. дуализам; да одбацају стари завјет а нови кваре, женидбу осуђују као вражји посао, држе да су нечиста јела, што их Бог саздао людима за храну¹. Ако муком мимоилази остала крича ученја, за то их не искључује из еретичке доктрине. Овай недостатак допунује прва булла Младину, у којој се говори да се онамо (у Босни) запуштају цркве, литургија гази, тамани ред свештенички, не по-

¹ *Ipsi sunt, qui ministerium divinae Incarnationis simulatorum fuisse contendunt, ita ut incarnatio filii Dei, passio, resurrectio non vere sed apparenter credantur exhibita... Hi sunt qui diabolo parem omnipotenti Deo exhibit principatum duo ponentes prima principia, unum malorum, alterum bonorum: hi sunt damnatores veteris testamenti, mutilatores et corruptores novi; hi sunt qui nuptias damnant, qui cidos a Deo ad usum hominum creatos immundos affirmant.* (*Farlati Tom. IV.*)

читуе крест частни нити жувотворећа тайна причешћа, а у више мјеста' (*plerisque locis*) да се не зна ни за само крштење, што је почетак религији.

Овако вели римски првосвештеник. Када се ово испореди с оним, што смо већ другдје казали о вјроученю Богомила' и Катара' на основу источних и западних списателя, нарочито пак нашега презвитера Козме и калуђера Доментијана у житију св. Савве, очевидно је да је босанска ерес у главном била што и богомилство, и сродна такођер сувременог ереси катарской на европском западу¹. Овдје нам је примјетити да о твој босанской ереси нема никдје помена у домаћим изворима, што угледаше до сада свјетлост, као да никда нисе постојала. Можда коме истражитељу отачествених старина пође за руком те пронађе с временом и такових домаћих споменика, који би нас у станј поставили да је у специфично то босанско кривовјерство, у духу му и религијозни характер непосредно с точке гледишта исте еретичке партеа погледамо, те га болје него до сада проучимо и критички оцјенимо. Да се по срећи то згоди, тко напреднји од домаће наше историје! премда се је од истраживања тога маломе успјеху надам, промисливши на люту судбину која постиже босанску у обште цркву, и на оно што ћу још да кажем о неразвитом богословском систему код еретичке странке у Босни.

¹ Папа Иннокентиј III чисто вели да су босански еретици исто што и Катари: *qui de dampnata Catharorum heresi sunt vehementer suspecti etc.* (в. Monum. vetera Slavorum meridionalium August. Theiner. Romae. T. I. p. 20).

Видили смо да је Босна, одвоивши се од других српских жупаніја, почела за рана уживати и стицати своју политичну самосталност, живот, обсег и име. За то су јој и владателји штитили што је год специфично босанско на темелју већ ударене религиозно-славянске просвѣте, чувајући земљу од туђега уплива, бјо грчки, србски или западни. За врісме те осамљности државе босанске, стадоше се у њу увлачити за XI. ст. вѣроятно из сѣверне Македоније кроз Србију славянски еретици (крстяњи), о коима се зна да су особито заузети били за ту славянску просвѣту, те баш с тога мрзили на латинско свештенство, што се противило уведеню народнога језику у цркву. Као народници доносили су собом с еретичким ученим и народно чувство, а тиме ласкали и правительству, коме самосталност Босне бјаše особито на срдицу. Дошавши у Босну најоште православну цркву слабо устроену, на своя домаћа средства ограничено, у редкome можда прквено саобщтају с византijom, а с друге у честоме непрјатељском дотику с оближњом црквом римском. У таким околностима ондашиће босанске цркве, пријуживши нови учитељи с обште признатом ревношћу својом за разширенје ереси и спопљашњу побожност (в. стр. 66. 67), сва је прилика да су владом и народом босанским били радо примљени. Користећи се том наклоношћу стадоше упливом своим дѣлати на цркву и религиозно одгаянје народа у духу и по начелима дакако народнобогомилским, и у томе настојио до тога успѣше, да су постојавшу до тада несталну црквену организацију замјенили чисто народном али по узору и кроју ере-

тичкоме. Од туда онай цркви у споменицима специфично име: црква, вѣра босанска; од туда такођер свештеницима мѣсто грчких имена чисто славянска; од туда такођер славянски називи за означенѣ црквених чинова и достојнства, па примѣр дѣд, гост, стройник, старац, крстянин, што је све без сумње пород славянскога богословља, у коме видисмо да су имена та постојала. И овдѣ нам је мимогред опазити да су називи ти, што нам дохранише домаћи споменици, једини податци по коима се из отих извора напах можемо домишљати о босанской пегда ереси. Наринувши једном они кривовѣрци босанской цркви изваньски народноеретички облик, наравно да се нису тиме задовољили; они узеше уплив свой и на саме докмате распостирили.

Питанї је сада: 1). Је ли уплив тай то више у Босни напредовао; 2.) Да ли је сву босанску цркву поєретичio; 3.) Ако је нисе сву поєретичio, а оно докле је захватio. Колико је ласно одговорити на прва два питanja, толико је трудно риешенї трећега. То је мал не гордiев узао у црквенoj историji Босне, у коме су се конци религiознога живота и вѣроучења страшно замрсили. Гледаћемо да у тай мрачни хаос гдѣкои зрак свѣтlosti пустимо, док срећnii kой истражитељ не успе, да на основу бoльних и вeћnih data, него што их ми имадосмо, и сами узао размrsi.

Године 1203. црква босанска представља нам се у ёзги т. је у главним докматима истина као православна али и такова, у коју се разне єретичке заблуде већ увукле биле, и темељ здравој науци то већма подкопале. Од тада кроз читаво XIII. сто-

лък ерес е примѣтно расла и ячала. Ово еретичко напредованѣ траяло е навластито за прве половине реченога вѣка под владом Кулиновића', што нам потврђује повѣстница. Учителъ кривовѣрства окруживши једном прав. калуђерство, могоше се од туда ласно под плаштем велике смирености и споляшиња светинѣ, какови се свуда па истоку и западу показивали, умилити господи, великашима и самоме бану, милост и повѣренѣ пъихово задобити, те господу босанску већином ако не од вѣре православне отуђити, а оно йой уселити немарност, равнодушіе к прописима вѣним. Зна се за Кулина да је крестьяне особито штитио и уважавао, држећи их као што свѣдоци исти папа Иннокентије у писму г. 1200. краљу Емерику за праве христијане, и ціенећи их више него католике. Тако су се за истога бана упознали с ереси на ријеци Босни два она брата из Сплѣта (в. стр. 93), те је из Босне уніјели у бискупіје сплѣтску и трогирску, придобивши онамо секти многе приврженике, кое послѣ прогна Бернард архибискуп сплѣтски а Кулин их радо прими у свою земљу. Да је ерес та чврстом ногом онда стаяла у Босни, и већи мах узимала потврђује и то, што су се исти удаљни у южной француской Катари, као што явля Конрад бискуп од Опорта колеги своме владици ротомагенском (ако је извѣштай само истинит или не буде претѣран!) подвргли били папи Албигенза', кой становаше на граници Далмаџије и Бугарске, куда су вели сви западни Катари обратили своје очи (в. стр. 104). А још је јаснији доказ томе јачаню босанске ереси наставше онда прогонство на њу од стране римске цркве и угарских

кral'va по налогу папе. У тим прогонствима пред-
нячише доминикански фратри; уз ньи присташе чи-
таве войске лютих крижара. Настанде лута очаяна
борба с ужасним послѣдицама по бієдни народ, зем-
лю и материјално благостанѣ нѣно. "Не біяше," вели
И. Кукул'вић "Риму и западу доста што су се ми-
ролюбиви югославяни понайвише нѣговим упливом
завађали међу собом. Он є противу ньих, а навла-
стито на малену Босну подизао исте силне войске
крестоносне, коима се єдва велики свієт азіатски
противити и обранити могао," (Архив кн. II. стр.
3). Ова су религіозна нападања трајала кад већом
кад маньом жестином све до пропasti кral'vства;
али найгрознїја біяху за свега XIII віека. Па поред
свега тога ерес се ипак йош неко доба одржа у
Босни.

А што є међу тим од народне цркве? Какав
йой є за ціело оно врієме положай? Нѣно є станѣ
било управ жалостно. С єдне стране римска воєна
пропаганда, койой ціел да с кривовѣрством искоріє-
ни и православіе под видом дакако манихейства;
с друге роварство еретика' у самоме нѣдру нѣном,
кое се то више ширило. Успѣвши еретици угнѣздити
се у босанской цркви до тога степена, да су са-
ставляли найважнїји йой чин - калуђерство - ако не
можда исклучиво а оно свакако у великому броју,
сва дѣлательност нѣна за сачуванѣ чисте христян-
ске науке и нравствености у народу буде кроз то
силно поремећена, и може се слободно рећи посѣ-
чена. Шта више снага се нѣна до тога сманьила
била, да є пасивни само одпор еретишту давала.
Ипак усред тих непріятних по љу околности, по-

ред све крайнѣ слабости нѣне, успркос прогонству од Рима и ровареню єретика', Промисао є цркву босанску као православну сачувао. Као што Риму не испаде да ю подјарми, тако ни єретишту да ю са свим посвои. Да є православном и далѣ постояла, томе имамо доказа' у историји па и у истим споменицима. Као што рекосмо бани и кралѣви од почетка до кончине кралѣвства сви су готово били у њој рођени и одгоени, ако се у осталом и признали мора да се нису увѣк прописа нѣних строго држали; они су народну свою цркву сваком пригодом штитили, поштовали и суду се ињом подвргавали. Ако є можда и гдѣкој епископ цркве босанске, єретиштвом заражен, злим путем ударio, други су јој опет вѣрни остали¹. Оволико є ми-

¹ Међу ове послѣдње владике стављам Милована, Радогоста, Данила, за кое вели исти Фарлати да не бијаху єретици; а да су били епископи римске цркве, као што он тврди, тежко є вѣровати а још теже доказати, пошто є извѣстно да онда ни трага цркви западной у Босни; пошто за Милована и Радогоста народна им имена свѣдоche да су на босанску цркву спадали, а за Данила исти западници (Dobner. Том. II. р. 526; Katona. Т. IV. р. 602 seq.) изрично веле да є штитio патерене, те га за то Бернард сплѣтеки по налогу папином (с коим правом?) проклео. О Радогосту так да га є Бернард арциб. дубровачки баяги посветio за владику босанскога (Farl. IV. 44) примѣћуем, да се Мавроорбин и пеки И. Марин Гондола, на кое се позива Фарлати, не слажу ни у имену нѣгову ни у години тога посвѣћенja. О томе посвѣћенju Радогоста не споминj Дубровчанин Рести. (Annali di Ragusa у рукопису, стр. 135). Он вели само да є тай владика припознаo (riconosce) за старѣшину арцибискупа Дубровачког, и додаe о пѣму ове многозначеће риечи: non sapeva le lettere latine nè altre, eccetto che slavoniche. На какав бијаше то епископ римски без пастве? Но било што било, свакако тай Радогост међу єретике нисе спадао. Колику вѣру заслужују у обште дубро-

слим доволјно да се позна како је црква босанска православије сачувала кроз цјело врјеме религиозних ратова, у спркос западног пропаганди и еретичком настојању. За још већу потврду валиј нам принјести друга два најясніја доказа, да је она православном остала и за послѣдњих година издишуће краљевине. Ерцег Стѣпан у повељи од 19. Јула 1453. праштао ћи сину своме Владиславу одметништво нѣгово и непокорност ставља за свѣдоке изјави својой — кога? дѣда босанскога и с њим 12. поглавитих крстяна, те вели да су они средитељи вѣре нѣгове¹. Стѣпан бијаше ревностни син цркве православне, са кое ревности Фарлати га чисто зове *Totparcha Schismaticus* (Т. IV. 175); као такови он не би ямачно вѣру босанску својом назвао, да је ова онда еретичка била. — Другу потврду налазимо у опоруци истога ерцега од г. 1466, коју написа сво-

вачки историци, особито гдѣ се тиче источне цркве, види се из самога Фарлатија, а могао бих до потребе потврдити и другим доказима. Навешћу само један примѣр. Пише Фарлати (IV. 66) а за њим Шмит (I. 133) да је краљ Стефан Твртко II одправио био г. 1433 на базелски сабор свога четири еретичка епископа (?): дѣда, гости, старца и стројника, но да их сабор не хтѣ примити, и позивљу се на Дубровчанина Лукара. Я сам нарочито све списе онога синода прегледао у збирки Манзїја, али о той посаобини нигдѣ ни спомена. Међем далѣ међу владике цркве босанске дѣда Мирослава, којега се име чита у даровници краља Стеф. Уроша цркви Ратачкој међу другима прав. и рим. епископима (Микл. 69); найпослѣ два Омућеника — Радингоста и Радослава — за кое тврди Фарлати да су били православни (*Græcanici ritus*).

¹ И на то постависмо свѣдоке и съредитеље вѣре наше дѣда коњињскога и ш љимъ кї поглавитиехъ крстијанъ (Микл. 460. 463). Средитељ је што латински *administrator* (В. Даничића речник, стр. 253).

йом руком Давид прав. митрополит Милешевски. У њој вели Стјпан да су Радин гост и митрополит редовници нђгови¹; (и доиста за госта Радина тврди Мавроорбин да је био *Monaco di S. Basilio e confessore di Erceg Stefano p. 388*). Би ли митрополит назвао Радина редовником ерцеговим а узан је и себе поставио, да је Радин, кой несумнјено спадаше к босанской цркви, био истинито еретик?

Из довдје казанога ипак не слѣдује да је у той цркви било само чисто злато. Као што већ рекосмо доста се коечега увукло у юношеских годинама, што јој богослужбене обреде и дисциплину кварило. Нарочито за споляшни облик и ѕархични организам њен може се слободно рећи да је био еретички. Ђели се пак и докле такнула ерес и доктрина и њеага загризала, не зна се чисто. Свакако по оному што предпостависмо докматички је квад морао бити незнатај, нити се под никој начин испоредити може с огромним превратом, што га иста ерес произвела у римской цркви на европском западу. Онамо је друге половине XII. вијека унутри је устројство катарства било већ довршено; ерес је имала свой строго определјени систем, по коме су јој учитељи неуморно радили око разширења и утврђења секте не само практички проповедањем но и писмено, теоретички. Мимо господуюће римске цркве онамо се подигла била чврсто устројена еретичка общтина, снажна бројем тако званих вѣрника (*credentes*), кој у хришћански чин, праве еретике, јоште не

¹ јаде редовниковъ мојехъ господина гости Радина и господина митрополита Давида (Пуцић. кн. 2. 126).

спадаху, принадлежећи ипак секти као изваньски чланови. Свега тога као да није било у босанском богомилству. Видили смо другдѣ како є богословски систем код славянских еретика у Бугарской неразвіен остао, чemu є донекле приписати и брзо скончани секте у оним странама. Када се до тога еретичкога система није могло доћи онамо, гдѣ є славянска просвета найпрѣ усађена и трудом Методијевих ученика лјепо цвѣтала, то тим мање у Босни, овој земљи религіозних крвавих боева, кои су сваки умствени рѣд силно прїечили; гдѣ се услѣд римске пропаганде брой прав. хришћана примѣтно мањио, а и народ у душевноме развитку далеко заоставши за дуалистичке и метафизичне шпекулације богомилства неспособан био. По томе мислим нећемо погрѣшити ако узмемо, да се еретици крстянскога чина у Босни нису толико занимали разлаганjem основних начела секте, колико да своим аукторитетом, што га са строгости живљења уживаху, и аскетичким практикама дѣлају па народ у еретичкоме смислу — чим се дакако ишло на руку то већему слабљењу вѣре, то ячему занемареню религіознога живота у народу, којег трагови па жалост повлаче се онуда до данашњега дана. С тога еретичког уплива нема Босна старих цркава ни манастира, као што се сачувале у Србији и Јерцеговини; јер што є цркава у Босни, изузевши нынje неколико, све су подигнуте у найновије врјеме.

Што се јрес у Босни није могла са свим удомити, томе су доста помогла иста религіозна гонења од стране запада. Опа су срећом то добро произвела, да су јресеучитељи, не могући обладати

босанском црквом, стали своим симпатіяма тамо на-
гняти, од куда изникоше, куда народношћу, ези-
ком и просвѣтом спадаше т. є. к источноме пра-
вославію. Одовуда бива ясно, што се неки босански
владателъ изговараху пред Римом да на крестьяне
не смѣду ударати, јер се ови надају помоћи од своих
сусѣда источне вѣре (Rainaldus XVII. г. 1340)¹.

Из свега є овога бѣлодано да народа ёретич-
кога у Босни нисе било, као што видисмо на запа-
ду код Катара', где религиозни одношай између са-
вршених (*Perfecti*) и вѣрних (*Crezent*) біјаше стал-
но опредѣљен. У Босни се ёретиштво скоро на са-
ме крестьяне ограничавало²; ту му є било гнѣздо; и
ако гдејкои списатељи говоре за патаренски босан-
ски народ, очевидно є да су под тим именом узи-

¹ Истина є: за ёретиштво крестьяна' до пропасти босан.
краљвине могло би се навести, што их Дубровчани у тал.
списима зову исклучиво именом Патарена, а ови су ёретици
били по Италији яко распространjeni, и с ныховим ученим
биће се Дубровчани са честога објеня с Италијом ласно
упознали. На то одговарамо: 1. По исправи г. 1202 крестья-
нима звали су се сви босански калуђери у обште, дакле и
они што не біјаху ёретици; 2. Дубровчани по докажним
споменицима разумјевали су под именом Patarino, Patarini,
едино просте крестьяне; јер старца, госта, кои спадају та-
кођер међу крестьяне, називали би их у туђим езицима и-
стим домаћим ныховим именом: Dmitar starač, Radinus Gost;
3. Име то могло є у Дубровчана' остати и с обзиром на
пређашњу ёрес крестьяна'.

² Ово потврђује и папа Иннокентиј III. у посланици
Бернарду арциб. сплѣтскоме (1202. 21 Nov.) У томе писму
говорећи он о босанским ёретицима за Кулина бана, одважа
их од осталога народа: Cum in terra nobilis Viri Culini Bani
quorundam hominum multitudo moretur, qui de dampnata
Catharorum heresi sunt vehementer suspecti et graviter
infamati. (Види: Vetera monumenta Slavorum meridionalium Au-
gustini Theiner. Romac 1863. Tom. I. pag. 26.)

мали православне¹, кои Риму біаху шизматици и еретици². Брой се крстяна³ из дана у дан то више маньо по Босни што у религіозной дуготрайной борби, што у изчезаваюћој дојакошћој подпори ныховай код правительства и господе, а нешто и обраћањем прав. народа у римокатоличку вѣру. Чим је пак крстянски уплив и аукторитет у народу слабио и постепено изчезавао, тим се већма црква босанска чистила од увукавших се у њу еретичких злоупотреблена, док јој од свега наслѣдства бого-милскога не остале найпослѣ до једино еретичко устройство, те и ово около 1520. са свим изчезну³.

¹ Propter multitudinem et potentiam haereticorum Bosenensium in campo manere non potuimus, пише г. 1387 Алберт пріор Вране, заповѣдник војске Шигмундове, објани сплѣтской. (Види: Memorie di Trau, 334). Сравни и писмо папе Урбана V. од г. 1369 арџибискупима сплѣтскоме и дубровачком у Rainaldi T. XVI. N.º 13. — За јачи доказ томе овдѣ ми је напоменути, како су гдѣкои стари писци дубровачки држали шизму (православије) и патеренство босанско за врло сродно, да не речем истоветно. По историку Рести шизма је догмат а патеренство само обред. Ево што вели Рести о Сандалю стрицу ерцега Стѣпана: avrebbe immortale la sua memoria se non avesse macchiato la sua vita ed oscurato la fama con li errori del scisma e rito patarenio, nel quale nascue e morì (Annali di Ragusa, рук. стр. 490).

² В. писмо папе Иннокентија г. 1355. дужду Градениго, где се Срби (Rasciani) зову schismatici et heretici manifesti. (Acta arch. Veneti, у Гласнику 1860. стр. 156. 157).

³ Види: Мавроорбин: Il regno degli Slavi, стр. 368. Неки писци натезајући памећу мисле да је Богомила⁴ нестало у Босни за то, што су иза пропасти кралевине примили турски закон. Да речемо да је тих еретика онда било у Босни не само међу крстянима но и у народу: кой је узрок нестанку ныхову? Религіозно прогонство од Турака доисто не! Турско је правительство равнодушним оком гледало на христијанство, нити је волјло једну христијанску обшину више него другу. Турцима су и данас каурини: пра-

Онда се и у томе начином мирним и неопаженим главна догоди промѣна. Православна епархія пећска заміни дѣда и стройнике, и преустрои цркву по обрасцу остале србске цркве. Епископи цркве босанске послѣ некога времена пренесу свою столицу из Гласинца у Сараево; од боляра' обога зајона, што біаху тврди у вѣри ти се изселише у Далмацију и преко Саве; остали много вѣки діјел са личних интереса истурчи се, а огромна масса престога народа вѣјином остале постојана у прародитељской вѣри до данашњега дана чая Бога спасајућаго¹.

вославни, римокатолици, протестанти; и та је религиозна толлеранција нових господара према христијанству ишла свакако у прилог босанским крстянима, кои су се ньом окористити могли, да и у напрјед сачувају ерес и уплив свој на народ. — Што су се пак босански боляри највише истурчили, томе је најглавнији узрок материјална корист, којој човјек жртвује кадкад и религијозно своје увѣренје, особито ако је ово слабо и занемарено, као што је заиста и било код' већега броя босанске господе са давнашњега моралнога утицаја богомилских еретика.

¹ Кад је ова расправа била већ довршена, дође ми до руку свезак XX (старог разреда) гласника србск. ученог друштва, у коме је преведен с рускога саставак о двијема старинским молитвама. У њему се на стр. 148 доста не јасно спомиње о животопису деспота Стефана Лазаревића (1389 † 1427), како је тај владатељ при свршетку своје владе преотео Бошњацима град Сребрницу, и казнио живитеља као бунтовнике, кои біаху ереши богомилске: **се же въси ереси когомильские суть.** Жао ми је што не могу ближе упознати се с том биографијом србскога деспота, те и оне речи о богомилству оцјенити у савезу с осталим садржајем рукописа.

САДРЖАЙ.

Први діел.

	страна
I. Исторички преглед югославянетва (од I-VII вієка)	1—8
II. Християнство у югославянетву (од I-XII ст.)	13—28
III. Єреси у югославянетву.	29—41
Манихеи. Павликіяни. Массаліяни. Сретично-славянски дуализам; нѣгово ячанѣ и узорци томе.	
IV. Богомили.	42—98
а) Вѣроученѣ.	
б) Црква. Єпархія. Богослужбени обреди.	
в) Развитак; паданѣ; престанак секте.	
V. Катари.	99—104

Други діел.

I. Исторички преглед државе босанске . . .	107—126
II. Црква босанска	127—156
III. Црква є босанска православна. Єретички уплив у цркви босанской и нѣгов нестадак	157—172

—♦—

Предбройници.

Нѣгово Височество **Михаил М. Обреновић** княз србски. 100 кн.

Нѣгово Височество **Никола I. Петровић** княз црногорски. 2 кн.

Православна србска епархія.

Нѣгова светост г. **Самуил** патріарх Србски.

Високопреосв. Гг. **Михаил** архиеп. біоградски и митр. Србски 3 кн.; Прокопій митр. Захумски 3 кн.; Иларіон митр. Црногорски 2 кн.

Преосв. Гг. епископи: Еміліян вршачки; Лукіян Горњо-карловачки 20 кн.; Антоній Темишварски.

Банялука: В. С. Пелагић управ. и учитель у богосл. училишту 2 кн.; Јово Кнежић за сина Алексу; Прокопіј Трифуновић, Тодор Малешин, Ристо Милићевић, Ристо Митровић; банялучки богосл. завод 4. кн.

Біоград: Учено србско друштво 10 кн., г. Јован Гавriloviћ предсѣдник уч. друштва 5 кн.

Вршац (екупіја г. Сима Бакић учитель): Гг. Гедеон Цветић Архіман: Месићки, Кипріян Стануловић Архіман. и учитель Богословіе, Филип Трандафиловић Прота Вршачки, Нектаріје Димитріевић Протођакон и учитель Богословіе, Веніамин Радак парох Вршачки, Ђорђе Вукашиновић парох Вршачки, Бранко Стојановић парох Вршачки, Теодосіе Радонић Намѣсник Месићки, Никола Везенковић парох Загайчки, Димитріје Јанковић парох Влайковачки, Димитріје Лазић парох Ватинеки, Милан Жан парох Маргитски, Бранко Стојадиновић парох Подгорнянски, Есей Панић Администр: Јаучки, Стеван Божковић капелан Вршачки, Јован

Кнежевић капелан Вршачки, Никола Никашиновић Бакон Вршачки, Димитрије Бакић Бакон Вршачки, Васа Каменарски Ђакон Вршачки, Корнелије Павковић Ђакон Месићки, Никола Илкић учитељ Вршачки, Јован Пандука учитељ Вршачки, Димитрије Акимовић учитељ Вршачки, Бранко Раић учитељ Вршачки, Јавље Мартиновић писар, Никола Мандукић Економ. Гг. трговци: Ђока Петровић, Пере Формаћ, Јован Ристић за унука Јована, Евта Недељковић, Коста Обрадовић, Јоса Обрадовић, Коста Г. Обрадовић; Лазар Јовановић изучени Богослов, Сима Величковић изучени Богослов, Петар М. Мариновић, Петар С. Доча, Ђорђе плем: Бота Звонолија, Петар Ковачевић кројач.

Дрниш: О. Севастјан Лукачевић парох; гг. посједници: Петар Міловић Џице, Никола Јовић, Стефан Драгић, Алексеј Божић Человек.

Дубровник: Високор. г. Константин кав. Петковић Димитријевић рус. консул. Гг. Стјепо Скурла каноник, Ловро Кукуљица проф., Божидар Јанковић царох, Јово Новаковић учитељ, браћа Бошковићи, Никола Путица, др Иво Казначић, Библиотека прав. общине.

Дувно. Жупанија: О. Јеромонах Христифор Милутиновић; гг. трговци: Сава Ковачевић, Јово Вукиновић, Лазар Шкипина, Васо Круль.

Ерцегノви: Гг. Гедеон Јуришић игуман савински; Христ. Лумбардић протојереј; Спир. Поповић, Игњатиј Злоковић, Андрија Балић пароси; Митрофан Бан адм. М. Подластве, Јов. Вуковић трговац.

Загреб: Гг. др. Франко Рачки, В. Јагић, Ђ. Даничић, Петар Зоричић.

Задар: Преч. Гг. Герасим Петрановић Архим., Ђорђе Николајевић протојереј, Исаја Олуић Протосинђел, Лукијан Кундаица Љуман, Стефан Вуиновић презвитер консистор., Никола Вуиновић ц. к. катихета; Никола Кнежевић протојереј Задарски, Кирил Жежель парох, Јован Брчић икон. сем., Михаил Андрејевић Ноћ свешт. војни, Stjepan Buzolić upravi-

telj pripravničkog zavoda, D.r Giuro Pullić upravitelj gimn. u Trentu, O. Dragutin Parčić. Gg. knez Manfred Borelli, Franjo Grgurević prof., Dr. Antun Kadčić Peko, Nadko Nodilo prof., Petar Petranović ц. к. чиновник. Гг. трговци: Симо Катурић, Божо Петрановић, Рафаил Обрадовић. Гг. Гимназисте: Илија Беара (скупитељ предбродијника), Илија Шушак, Димитрје Аћјус, Глигориј Скочић, Душан Лумбардић, Константина Кулиш, Васо Принћ, Лазо Ђурковић, Георгиј Стойковић, Л. М. Томановић, Владимира Јокић, Станко Маргетић, Стеван П. Мартиновић, Крсто Гркинић, Јован Накићеновић, Томо Поповић, Петар Стев. Мартиновић, Драгомир Кончаревић, Петар Мартиновић, Шпиро Рачета, Богжидар Новаковић, Владимир Јовић, Крунослав Маргетић, Теодор Ћаклар, Сава Бјелановић, Јаков Мартић.

Имоцки: Преч. г. Спир. Маргетић за свештенство свога протопреузвитерата 8 кн.

Карловац: Госпођа Maria Тодоровић от Шицценбург удова ц. кр. Ф. М. Лайтманцица; г. Обрадовић Јоцо начелник града Карловца за сина Милана; Трговци гг. Александар Мусулин, Стево Еггић, Слиепчевић et Дрининћ, Живойновић Михаил, Крек Александар, Баняњин Дапило за синовца свога Ђуру, Хайдин Стево, Петровић Лука, Миличевић Урош, Кунић Стефан, Славнић Никола, Шкандалски Живко, Браћа Барако, Симић Стево за сина Живка ученика III разреда, Марић Симо. Заводи: Славна Читаоница народна, Србска Школа, Бунчић Јово ц. кр. полковник, Опачић Филип ц. к. Мајор, Шарац Саво ц. к. надпоручик, Сладовић Мато властелин, Живковић Никола ц. к. Катихета, Беговић Никола парох (Скуп. препум.)

Карловци: Преч. гг. Герман Ангелић архим. 12 кн., Иларион Руварац архијакон 7 кн.

Книн: Гг. D.r Lovre Monti најелник Kninski; Fra Bono Mlinar; Илија Войводић парох Книнскопольски, Симеон Добрјевић пар. Отонски, Савва Новаковић пар. Жагровићки; Илија Буђан ц. к. фин. чиновник; Спиридон Вуиновић србски учитељ; гг. трговци: Александар Катић, Шпиро Саблић.

Корчула: Г. Марко Петрановић д. к. пристав код Претуре.

Котор: Преч. г. Атанасиј Чурлић архим. и прови-кар. гг. Конст. Јовановић протојереј, Димитріј Зеј царох Врановићки. Гг. Трговци: Марко Стефановић, Лазар Бер-бер за сина Любомира, Спиро Јововић, Спиро Квекић, Браћа Радивовић, Саво Мариновић за синове Павла и Јо-вана, Ристо Милић, Јован Радонић, Иліја Гав. Поповић, Лазар и браћа Стойковић, Спиро Огњеновић, Ристо Суботић чинов. при Трибуналу, Ник. Кирјак Срб. учитељ.

Ліевно: Гг. Хаџи браћа Кујундићи; Прото Симо Койда парох, Никола М. Самарџија; браћа Ђердег Скобла за сина Стефана, Симо Тодоровић за сина Јову 2 кн., Ђорђе Н. Станишић за супругу Ану, Симо Станишић за сина Шпи-ру, Нико Сливић (?) за синове Симу и Ђорђа 2 кн.

Ман. Крка: Преч. г. Јеротей Ковачевић архим. 2 кн.; Библиотека манастирска; ОО. Ђромонаси: Неофит Нѣгуш, Софониј Јованчевић, Јостин Трескавица, Амвросиј Ко-лундић, Јуліјан Илјашевић. Гг. Тома Лалић начелник Ки-станьски, Јово Џвѣтковић трг.

Москва: гг. Иван Аксаков, Александра Николаевна Бахметев, Димитріј Алексејевич Хомяков.

Мостар: Високобр. Г. Никола Александровић Ила-рионов, заступник у рус. конзулату 3 кн. — гг. Јоаникиј Памучина архим. митрополитски и кавалер разних ордена 3 кн.; Серафим Перовић архим. Житомишићи, обдарен на-пресним крстом 3 кн., Леонтіј Радуловић єромонах и ефи-мер 2 кн., Милутин Говедарица и Пере Божић, свештени-ци; Јово Перовић, Васо Иvezић и Алекса Чокорило учи-тельни мостарски.

Обровац: Pop Pava Zanchi, Петар Петрановић па-рох, О. Серафим Матавуль адм. М. Крупе; г. Владимир Симић посједник.

Одесса: Гг. Јован Катурић, скуп. преум. 3 кн., Лазар Катурић 3 кн., Стефан Шутина 3 кн., Христофор Лу-

чић 2 кн., Видо Перазић 2 кн., Никола Павковић 2 кн., Саво Гойковић 2 кн., Арсеніј Павковић 2 кн., Иван Митровић, Симеон Перазић, Спиридон Баларић, Стефан Матковић, Спиридон Томашевић, Никола Матковић, Александар Поти, Марко Павковић.

Осјек: Г. Коста Крестић рачуновођа жупанички 12 кн.

Шештак: Гг. Јован Јовановић, Стефан Поповић, Сава Чодаковић, Владико Мајински, Стеф. Лекић, Дукан Стојановић, Јован Антоловић, Илја Вучетић, Миливоје Топонарски, Илја Огњановић, Миша Димитријевић, Ђорђе Ѓремин, Јоца Ђурић, Андреја Сарић, Милан Андрић, Светозар Димитријевић, Аксентије Поповић, Ђока Стојановић, Ђорђе Звекић, Тома Недељковић скуп. прен.

Рисан: Гг. Јован Аврамовић прото; Хрисантій Николајевић игуман, Никола Берберовић, Јован Василjeвић, Трифон Комненовић, Спиридон Лазаревић пароси; Јован Рафаиловић кап.; Петар Миџор учитель, Криле Милиновић посједник.

Сисак: Гг. Анте Полић, В. Котур, Ђуро Козяк, Иван Дедовић, И. Ткаччи свештеник.

Сомбор: Гг. Филип Шпадијер црногорац, препаранд 5 кн., Ник. Б. Вукићевић проф. 3 кн., Србска препарандија.

Сплјет: Гг. Др. Јосиф Димитровић, Никола Димитровић, Коста Вучковић, Никола Васили, Сава Гргуревић, Петар Марић.

Темишвар: Гг. Васа Табаковић прота, Амфилохіј од Ѓремић придворни ѕромонах, Максим Маринковић гим. катихета, Трифун Бранковић пар. администр; адвокати: Стефан Сандић, Ника Јовановић, Новак Грунић, Петар Васић; доктори медицине: Бранко Стефановић, Александар Кода; Алекс. Павловић патвариста; Атанасиј Каракашевић чиновник. Купци: И. Д. Николић, Петар Звекић, Дим. Ристић, Стефан Лазаревић, Јован Бранкован у предградију фабрици тутор.

Харков: Г. П. Лавровски проф. 15 кн.

Црнагора (Скупјо г. Архим. Дучић): Свјетла кнегиња Црногорска Милена Никол. Петровић 2 кн.; Кнегиња удова Даринка Данил. Петровић 2 кн.; г. Архимандрит Никифор Дучић 2 кн.; гг. Јреј Стефан Капа парох цетински, Филип Радичевић Ђакон. Манастири: Острог. Ђоко Пошковић протојереј управитељ Ман., Мойсіј Станковић Ѓромонах, Пере Райчевић парох. Морача. Висаріон Љубиша игуман. Ђелја. Доситіје Кнежевић настоятель. Ждребаник. Јреј Матијаш Радуловић управитељ. Ђуга. Михаил Петровић настоятель. Ђела. Діонисіј Глођаја наст. Пипери. гг. Радован Марковић, Пере Пилетић пароси. Дробњаци. Милутин Џеровић, Милисав Томић пароси.

Шибеник: Гг. Јован Шушчић протојереј и парох. Стоян Мирковић пар. Бјочићки, Григоріј Вулиновић пар. Канијански, Григоріј Стојасављевић пар. Балячаки.

Скупљни у читаоници: Гг. Josip Mrkica kanonik, Ђуро Лешо, Крсто Бабић, Гавро Петрановић, браћа Ковачевић, Belašarić Ivan, Јероним Маринковић, Шпиро Богдановић, Илија Скочић, Ђорђе Бошковић, Kosto Kostan. Теофан Поповић и Шпиро Ковачевић учитељи; Библиотека србске общине.

Додніје пријављени:

Гг. Дамјан Доброта протојереј; Антоније Маџура парох исламски.

Котор: Гг. Ђожо Паладино ц. кр. покраински савјетник, Антун Брчић ц. к. окр. савјетник; грађани и посједници: Томо Липовац, Јован Томовић, Лазар Бербер, Лука Трипковић из Доброте, Павал Каменаровић из Доброте. Г. Мирослав Алачевић.

Поправки.

Стр.	дзв'	читай	дів'
"	раздѣлише	"	раздіелише
"	15 до половине VIII	"	до половине IX
"	16 разумѣ	"	разумів
"	19 међу те питомце	"	међу тим питомцима
"	22 смѣшано	"	смієшано
"	23 приморів	"	приморѣ
"	24 погмат	"	погмат
"	25 исторички	"	историчких
"	" Арабанашки	"	арбанашки
"	" приморів	"	приморѣ
"	27 у епископії банськой	"	у епископії код цркве св. Петра и т. д.
"	28 тешка	"	тежка
"	32 избацили	"	одбацали
"	39 у IX и X ст.	"	у X столѣтїу
"	44 благочастиви	"	благочастиви
"	30 извѣшнє	"	извієшнє
"	51 и разногласія	"	и других разногласія.
"	57 примѣстити	"	примістити
"	65 Chatarum	"	Catholicum
"	69 частност	"	честитост
"	74 стояли	"	стаяли
"	77 свечано	"	светчано
"	85 подгризивати	"	подгризати
"	94 прекоцетинская	"	прекоцетинска
"	99 савремено	"	сувремено
"	116 умску	"	хумску
"	130 XII и XIII	"	XIII и XIV
"	141 установа	"	устава
"	" споменицама	"	споменицима
"	149 коега	"	кое
"	161 животворења	"	животворења.
"	162 византію	"	Византію

Digitized by Google

